

Antonio Gramsci
Klassenstrijd en fascisme

Kroniek en analyse van de opkomst van het fascisme in Italië

Inleiding, samenstelling, register en vertaling Dirk Vlasblom

1974 Editori Riuniti Roma
1979 voor de Nederlandse vertaling Sjaloom Odijk
Oorspronkelijke titel Sul Fascismo
Redactie Italiaanse uitgave: E. Santarelli

www.marxists.org/nederlands/

Inhoud

Inleiding
Het integrale syndicalisme
De nationale eenheid
De macht in Italië
De huidige fase van de strijd
Wat we onder de reactie moeten verstaan
Het volk van de Apen
Italië en Spanje
Liberalisme en het Nationale Blok
Socialisten en fascistten
Een reactionaire revolutionair
De beul en het slachtoffer
Volksopstand
Staatsgreep
Twee soorten fascisme
Tussen waan en werkelijkheid
De partijen en de massa
De oorsprong van het kabinet Mussolini
Wat te doen?
Parlementarisme en fascisme in Italië
De mislukking van de fascistische vakbondspolitiek
De volkspartij
De verkiezingen
Fascisme en traditionele burgerlijke krachten
De verkiezingen in Italië
De crisis van de kleine bourgeoisie
Het lot van Matteotti
De Italiaanse crisis
De val van het fascisme
De wet op de geheime genootschappen
De nieuwe toestand
Het fascisme en de fascistische politiek
Personenregister
Zakenregister

Een toelichting bij personen en begrippen die in de tekst zijn voorzien van * is te vinden in het personen- en zakenregister

Inleiding

Antonio Gramsci bracht zijn jeugd door op Sardinië, een eiland van arme boeren en schaapherders. Zijn vader was districtsambtenaar in het plaatsje Ghilarza, in het centrale hoogland. Hij behoorde tot de kleine dorpsbourgeoisie en het gezin Gramsci was daarom naar Sardijnse maatstaven redelijk welgesteld. Maar zijn vader wierp zich in de politiek. Hij zette al zijn kaarten op een parlamentskandidaat die het niet haalde en dat kwam hem te staan op wraakacties van de plaatselijke aanhang van de verkozen afgevaardigde. Het was destijds niet ongebruikelijk dat ambtenaren die steun hadden gegeven aan een verliezer uit hun banen werden verwijderd. De beschikbare posten in het provinciale bestuursapparaat waren de buit voor de winnende partij. Tegen Francesco Gramsci werd dan ook een proces aangespannen wegens vermeende onregelmatigheden bij het uitoefenen van zijn functie en hij werd tot vijf jaar gevangenisstraf veroordeeld. Hij verloor zijn baan en het gezin Gramsci zat zonder inkomen.

Om die reden moest de jonge Antonio al op tienjarige leeftijd uit werken. Hij werkte vier jaar op een klerkenkantoor in Cagliari, de hoofdstad van Sardinië, waar hij de kost verdiende met het versjouwen van dossiers. Pas toen zijn vader uit de gevangenis kwam, was er voldoende geld om Antonio naar de middelbare school te sturen. In de vier jaar dat hij het gymnasium bezocht verdiende hij wat geld als plaatselijke correspondent van het blad *Unione Sarda*, een krant met een sterk Sardijns-nationalistische inslag. In die periode deed de jonge Gramsci zijn eerste politieke indrukken op. Zijn wereldbeeld was destijds betrekkelijk eenvoudig. De Sardijnse boeren waren het slachtoffer van onderdrukking door de gezamenlijke krachten van het Italiaanse vasteland. De “continentalen” waren verantwoordelijk voor de armoede op Sardinië en Gramsci zag, als fervent Sardijns nationalist, maar één oplossing voor de problemen van zijn geboorteland: “alle continentalen de zee in”.

In 1911, hij was toen twintig jaar oud deed hij eindexamen. Datzelfde jaar hoorde hij dat er een beperkt aantal beurzen beschikbaar was voor het Karel Albertcollege, de universiteit van Turijn. Hij slaagde voor het toelatingsexamen, kreeg de studiebeurs en verhuisde naar Turijn. Dat was zijn eerste kennismaking met het vasteland en de grote stad. Turijn was destijds de belangrijkste industriestad van Italië en tegelijkertijd het bolwerk van het Italiaanse socialisme.

In de jaren 1911-1913 leidde Gramsci een teruggetrokken en armoedig bestaan. Hij koos voor een letterenstudie. Hij had belangstelling voor taalwetenschap en literatuur en ambieerde een baan als leraar. In zijn eerste studiejaren kwam hij in aanraking met het werk van de filosoof Benedetto Croce, een idealistisch denker die zich afzette tegen het destijds modieuze positivisme, waarmee ook de ideologie van de Italiaanse Socialistische Partij (PSI) was doordrenkt. Het marxisme van de PSI was verschaald tot een economisch determinisme. De socialistische leiders waren ervan overtuigd dat het kapitalisme zijn interne tegenstellingen niet kon overleven en daarom als vanzelf zou overgaan in het socialisme. De Italiaanse socialisten beschouwden de marxistische theorie als een soort kalender, waaraan de verschillende stadia van het verval van het kapitalisme

konden worden afgelezen. Croce verwierp het denkbeeld dat de mens het willoze werktuig zou zijn van de historische wetten en onderstreepte dat het uiteindelijk de menselijke wil is die zegeviert over de historische wetten en maatschappelijke structuren. Gramsci was onder de indruk van Croce's opvattingen. Ook hij was van mening dat de mens geen passief voorwerp is van de wetten van de geschiedenis, maar in staat is creatief vorm te geven aan de maatschappij en zelf richting te geven aan de ontwikkelingsgang van de geschiedenis.

In die jaren kwam Gramsci ook in contact met leden van de socialistische partij. Sinds 1910 bestond er in Turijn een jeugdafdeling van de PSI, die werd geleid door Angelo Tasca, een studiegenoot van Gramsci. Tasca nam hem mee naar partijvergaderingen en hield langdurige discussies met zijn Sardijnse vriend. Hij moest daarbij een belangrijke hindernis overwinnen. Gramsci was nog steeds een overtuigd Sardijns nationalist met een diep geworteld wantrouwen tegen de socialisten, die hun minachting voor de boerenbevolking van Zuid-Italië en de eilanden niet onder stoelen of banken staken. De partij steunde hoofdzakelijk op het industrieproletariaat en de landarbeiders van Noord-Italië en had de problemen van de Zuid-Italiaanse boeren steeds verwaarloosd. Maar naarmate de contacten van Gramsci met de Turijnse socialisten intensiever werden overwon hij geleidelijk zijn twijfels, en in de zomer van 1913 vroeg hij via bemiddeling van Tasca het lidmaatschap van de PSI aan. Hij raakte er na lange gesprekken van overtuigd dat veel partijleden zijn toewijding aan de zaak van de Zuid-Italiaanse boeren deelden, en hij ontwikkelde zelf een meer Italiaanse, minder regionalistische visie op het vraagstuk van het Zuiden. Hij ging beseffen dat er ook op het vasteland klassentegenstellingen bestonden en dat de armoede van het Zuiden te wijten was aan een politiek bondgenootschap van die klassen die in het Noorden en het Zuiden de machtsposities innamen, de industriëlen en de grootgrondbezitters. Die alliantie kon, zo meende hij, alleen met succes worden bevochten als de werkende klassen van Noord en Zuid-Italië industriearbeiders, landarbeiders en arme boeren zich aaneensloten. Dat zag hij als de taak van de socialistische partij, maar dit denkbeeld was nog geen gemeengoed in de PSI.

Hoewel Croce aanvankelijk zijn grote inspirator bleef, zette Gramsci zich aan de studie van de marxistische klassieken. Zijn eerste politieke daad was tegelijk zijn eerste politieke misser. In de zomer van 1914 zond hij een artikel naar de *Grido del Popolo* (Kreet van het Volk), een plaatselijk blad van de PSI in Turijn. Daarin nam hij stelling in het politieke debat van dat moment: de discussie over de vraag of Italië moest deelnemen aan de grote oorlog die in augustus was uitgebroken. De toenmalige algemeen secretaris van de PSI, Benito Mussolini, meende tegen de meerderheid van de partij in dat Italië moest kiezen voor een "actieve neutraliteit". Het moest paraat zijn voor het geval het nationale grondgebied zou worden bedreigd door de Oostenrijkers. Hij pleitte kortom voor een algemene mobilisatie. Dat kostte hem de kop. Hij werd gedwongen zijn ontslag te nemen en stapte uit de partij. In zijn ingezonden stuk had Gramsci Mussolini op enkele punten verdedigd en daarmee haalde hij zich zware kritiek op de hals. Hij trok zich een tijdje terug uit partijkringen en wijdde zich helemaal aan zijn studie. In april 1915 legde hij enkele examens af. In die maanden wist hij zich in de ogen van zijn partijgenoten te rehabiliteren door actief deel te nemen aan een campagne tegen de opkomende nationalistische beweging. Aan de universiteit leidde hij discussies waarin

hij de nationalisten, die voorstanders waren van Italiaanse interventie, hard aanviel. In mei 1915 legde hij zijn studie voorlopig neer en hij nam een baan aan als journalist bij de *Grido del Popolo*. Begin 1916 verzorgde hij een vaste rubriek in de Turijnse editie van het landelijke dagblad van de PSI, *Avanti!* (Voorwaarts), waarin hij het plaatselijke nieuws van commentaar voorzag en ook theaterkritieken schreef. Dit werk beviel hem zo goed dat hij zijn studentenbestaan definitief afsloot en koos voor een leven als socialistische militant.

Alistair Davidson, één van Gramsci's biografen, schrijft: “*Als journalist bij de Grido en bij Avanti! verwierf hij zich al gauw de reputatie van een intellectueel met wie de arbeiders konden praten zonder bang te zijn om uit te komen voor hun onwetendheid. Bezoekers van de dichtbijgelegen Arbeidskamer kwamen regelmatig zijn werkkamer binnen om te zien of hij iets te lezen had of om uitleg te vragen bij een artikel. Gramsci luisterde steeds aandachtig naar wat zij te zeggen hadden. Hij had de gave om met iedereen gemakkelijk te kunnen praten.*” Gramsci hechtte buitengewoon veel belang aan onderwijs en als leraar bleek hij een natuurtalent. Hij was van mening dat de socialistische intellectueel een opvoedende taak had. De arbeiders konden volgens hem alleen het socialisme realiseren als ze de noodzakelijke theorie kregen aangereikt. Via kennisoverdracht konden zij zich bewust worden van het feit dat hun belangen strijdig waren met die van de kapitalist. Hij beschouwde het als zijn plicht als journalist om de arbeiders “op te voeden tot het socialisme”. Eind 1916 schreef hij in *Avanti!*: “Het onderwijsprobleem is het grootste klassenprobleem.”

Tot 1917 had Gramsci alleen indirect contact met de arbeidersstrijd in Turijn. Dit veranderde als gevolg van een aantal gebeurtenissen in Italië en daarbuiten. In februari 1917 - Gramsci was juist hoofdredacteur geworden van de *Grido* brak in Rusland de revolutie uit. De tsaar werd afgezet en er werd een voorlopige regering gevormd van socialisten en burgerlijke politici. Door de militaire censuur bereikte het nieuws uit het revolutionaire Rusland Italië slechts druppelsgewijs. Maar het weinige dat bekend werd, was voldoende om Gramsci enthousiast te maken. Hij kreeg meer belangstelling voor het organisatiewerk. Op 23 augustus gingen in Turijn de industriearbeiders in staking uit protest tegen de hoge broodprijzen. Het leger sloeg de actie neer en op last van de regering werd een groot aantal kaderleden van de Turijnse PSI-afdeling gearresteerd. Omdat er zo een aantal plaatsen in het afdelingsbestuur openviel werd Gramsci op 30 september 1917 benoemd tot plaatsvervangend bestuurslid. Uit hoofde van die functie nam hij ook zitting in het bestuur van de plaatselijke Arbeidskamer. Dit werk bracht hem voor het eerst in rechtstreeks contact met de werkelijkheid van het Turijnse industrieproletariaat.

Een maand later werd in Rusland de voorlopige regering aan de kant gezet. De bolsjewieken van Lenin namen de macht over en riepen de staat van de sovjets uit. Gramsci was geestdriftig. Hij zag de gebeurtenissen in Rusland als bewijs voor zijn stelling dat de menselijke wil uiteindelijk zegeviert over de structuren. Hij begroette de Oktoberrevolutie als een daad van vrijheid en scheppingsdrang. Eind 1917 schreef hij in *Avanti!*: “*In de jonge Sovjet-Unie wordt de vrijheid gewaarborgd door een nieuwe hiërarchische orde: van de ongeorganiseerde en lijdende massa's via de georganiseerde arbeiders en boeren tot de sovjets, de raden, de bolsjewistische partij en hun leider, Lenin.*”

Een hiërarchie, gegrondvest op prestige en vertrouwen, een hiërarchie die spontaan is ontstaan en slechts kan voortbestaan op basis van vrije keuze.” Hij zette zich aan de studie van de beschikbare vertalingen van Lenins werk en verdiepte zich in het Sovjetmodel.

Toen Duitsland en Oostenrijk in november 1918 capituleerden, mocht Italië zich tot de overwinnaars van de Eerste Wereldoorlog rekenen. Maar de zege was betrekkelijk. 600.000 Italianen waren gesneuveld. Drie jaar oorlog hadden het land aan de rand van het bankroet gebracht. De Italiaanse staat had zich diep in de schulden moeten steken om de oorlogsinspanningen te kunnen betalen. De “economische mobilisatie” van 1917 had alle industriële activiteit in het militaire gareel gebracht. Toen de vrede een feit was, stond Italië voor de opgave om in korte tijd over te schakelen op niet-militaire productie. De handels en betalingsbalans was door de oorlog ernstig verstoord. De export stagneerde en er moesten grote hoeveelheden goederen worden ingevoerd. Er was een tekort aan kolen en graan. Brood moest worden gerantsoeneerd. Net als de meeste landen die bij de oorlog waren betrokken kampte Italië met een voortdurende inflatie. De kosten van levensonderhoud waren sinds 1913 verdubbeld en de prijzen bleven stijgen.

In de eerste maanden van 1919 werd er op verschillende plaatsen gestaakt uit protest tegen de prijsstijgingen. In heel Italië braken voedselrellen uit. De soldaten die terugkeerden van het front waren niet meer bereid zich te schikken in de vooroorlogse verhoudingen. Zij waren vastbesloten af te rekenen met het oude Italië, het Italië van de bazen, die grof geld hadden verdiend aan de oorlog. In de eerste twee jaren na de oorlog kregen de vakbonden een grote toeloop van nieuwe leden te verwerken. De socialistische *Confederazione Generale del Lavoro* (CGL), die aan het eind van de oorlog nog 249.000 leden telde, had er in oktober 1919 al één miljoen en 258.000, en in het najaar van 1920 meer dan twee miljoen. De katholieke centrale, de *Confederazione Italiana del Lavoro* (CIL), zag haar ledental stijgen van 162.000 in 1918 tot meer dan één miljoen in 1920. In 1919 werd er in de industriesteden van Noord-Italië op groter schaal gestaakt dan vóór de oorlog ooit was gebeurd. In februari wist de socialistische metaalbewerkersbond, de *Federazione Italiana dei Operai Metallurgici* (FIOM), een achturige werkdag af te dwingen.

Andere bonden volgden. In het voorjaar werden op verschillende plaatsen

burgercomités gevormd die zelf de distributie van levensmiddelen voor hun rekening namen. Veel winkeliers leverden de sleutels van hun magazijnen in bij deze comités om te voorkomen dat hun voorraden werden geplunderd.

In het agrarische Midden en Zuiden van Italië gingen kleine pachters en deelbouwers over tot bezetting van grond, die de eigenaars onbebouwd lieten. Zij eisten dat de traditionele gemeenschapsgronden, waarvan de grootgrondbezitters zich meester hadden gemaakt, werden verdeeld onder de pachters of in pacht werden gegeven aan de door hen gevormde coöperaties. Deze acties werden dikwijls geleid door boeren die aan het front hadden gevochten.

Op de uitgestrekte landbouwbedrijven aan weerszijden van de rivier de Po (Lombardije en Emilia) gingen landarbeiders in staking om betere arbeidsvoorwaarden en erkenning van hun coöperaties af te dwingen. Deelbouwers in Midden-Italië (Toscane en Umbrië) eisten een groter aandeel van de oogst. In 1919 waren er 1.663 stakingen

in de industrie en 208 in de landbouw, waarbij respectievelijk één miljoen en 49.000 en 505.000 stakers waren betrokken. De arbeiders en boeren waren zich bewust van hun kracht. In 1919 was in Italië de vraag aan de orde of zij ook in staat waren een politieke vuist te maken en de staatsmacht te veroveren op de oude garde van industriëlen en landeigenaars. Daarvoor waren een duidelijke strategie, een vastbesloten leiding en een krachtige organisatie nodig. Velen verwachtten die van de Italiaanse Socialistische Partij (PSI), die na de oorlog sterker leek dan ooit.

Van 2 tot 6 september 1918 de oorlog was toen nog in volle gang kwam in Rome het Vijftiende Congres van de PSI bijeen. Het had tot taak de politieke lijn vast te stellen die de partij zou moeten volgen als de oorlog was afgelopen. Het werd al meteen duidelijk dat de oude tegenstellingen tussen de reformistische en de revolutionaire (“maximalistische”) vleugel door de oorlog waren aangescherpt. In 1915 had de overgrote meerderheid van de partij - reformisten en maximalisten - zich verzet tegen de Italiaanse interventie in de Eerste Wereldoorlog. Maar nadat het Italiaanse leger in 1917 een zware nederlaag had geleden bij Caporetto kreeg het nationale sentiment bij veel reformisten de overhand. Zij hadden opgeroepen tot nationaal verzet tegen de oprukkende Duitse en Oostenrijkse troepen. Hun “patriottisme van het laatste uur” stuitte op grote weerstand bij de linkervleugel, die hen op één lijn plaatste met de “imperialistische oorlogshitsers” in de regering.

De maximalisten waren in Rome in de meerderheid; zij veroverden de meeste zetels in het nieuwe partijbestuur. Serrati, de nieuwe partijsecretaris, riep de Italiaanse socialisten op om het voorbeeld van de Russische Oktoberrevolutie te volgen en verklaarde dat het moment niet ver meer was dat ook in Italië het proletariaat zijn dictatuur zou vestigen. Het congres van Rome nam twee ingrijpende beslissingen. Allereerst werd de campagne tegen de oorlog en tegen alle “patriotten” geïntensiveerd. De nationale driekleur moest plaats maken voor de rode vlag. De partij opende een frontale aanval op de politici die hadden aangestuurd op Italiaanse interventie, en op de reformisten in eigen gelederen die zich hadden laten verleiden tot “patriottisme”. Maar ook de gewone soldaten, die vrijwillig dienst hadden genomen of als dienstplichtigen hadden meegevochten, moesten het ontgelden. Oud-strijders waren verdacht, omdat ze zich hadden geleend voor de imperialistische oorlog. Vanaf dat moment werden veel gedemobiliseerde soldaten, die zich aanmeldden voor het partijlidmaatschap, uit de PSI geweerd.

Het tweede congresbesluit bepaalde dat iedere vorm van samenwerking met niet-socialisten uit den boze was. “Alleen aan de macht” werd de leuze. De maximalistische meerderheid verklaarde dat medewerking aan hervormingen, ook al waren die in het voordeel van de arbeidersklasse, het kapitalisme alleen maar kon versterken, en waarschuwde tegen de gevaarlijke illusie van de burgerlijke democratie. De revolutie was onafwendbaar. Hoe groter de chaos, des te sneller zou het socialisme de plaats innemen van het stervende kapitalisme. De socialisten hoefden slechts te wachten tot de tijd rijp was.

Deze opstelling betekende in de praktijk dat de PSI-leiding tijdens de grote golf van arbeidsonrust in de jaren 1919-1920 passief bleef toezien zonder een serieuze poging te ondernemen de verschillende arbeidersacties te bundelen tot een revolutionair offensief. De Italiaanse historicus Procacci schrijft over dit falen van de PSI in de beslissende jaren

1919-1920: “*Eigenlijk was het niet zozeer de twist tussen reformisten en maximalisten die de partij verlamde, als wel het ontbreken van enige politieke lijn. De maximalisten waren geen serieuze revolutionairen en de reformisten waren geen echte sociaaldemocraten. Tegenover de vage ambities van de maximalistische partijleiders (Serrati), die de revolutie die zij onafwendbaar achtten voortdurend wistelden tot de volgende dag, stond de terughoudendheid van reformisten als Turati, die geen duidelijke verantwoordelijkheden durfden te aanvaarden, uit angst dat de socialisten door deelname aan de regering betrokken zouden worden in het bankroet van de burgerlijke staat.*”

Het ontbrak de PSI vooral aan een visie op het voor Italië zo belangrijke boerenvraagstuk. De socialisten toonden een volstrekt onbegrip voor de naoorlogse situatie op het platteland, voor de eeuwenoude landhonger van de pachters en landarbeiders van Zuid-Italië. Terwijl in de jaren 1911-1921 door bevrozing van de pachtsommen en de stijgende landbouwprijzen in Italië het aantal kleine boereneigenaars was gestegen van 21 tot 35,6 procent van de totale bevolking, zette de PSI een algehele nationalisatie van de grond boven aan haar agrarische programma. Onnodig te zeggen dat ze op die manier een groot deel van de boerenbevolking van zich vervreemde.

Bovendien dwong het traditionele antiklerikalisme van de PSI de partij tot een vijandige opstelling tegen de jonge (katholieke) *Partito Popolare* (Volkspartij) die in de met haar verbonden vakorganisaties een groot aantal arbeiders en boeren organiseerde. Procacci: “*In plaats van de progressieve katholieken en hun organisaties in het revolutionaire kamp te trekken en zo de confessionele band te verbreken die maatschappelijke groepen met zeer uiteenlopende belangen in de PP hield, versterkten de socialisten juist die band.*”

Er was in het Italië van 1919 eigenlijk maar één groep die zich serieus wijdde aan de vraagstukken van de Italiaanse revolutie: de groep rond het Turijnse weekblad *Ordine Nuovo* (Nieuwe Orde). Deze stond onder leiding van vier jonge socialisten: Angelo Tasca, Palmiro Togliatti, Umberto Terracini en Antonio Gramsci.

Drie weken na de Oostenrijkse capitulatie, november 1918, schreef Gramsci in *Avanti!*: “*Vier jaar oorlog hebben het economische klimaat en de instelling van de arbeiders ingrijpend veranderd. Er zijn enorme arbeiderslegers op de been gebracht en het gewelddadige karakter van de verhouding tussen bezitters en loontrekkers is zo duidelijk geworden dat het zelfs tot de traagste geesten doordringt. (...) Deze verzadiging van het klassengeweld heeft een wonderbaarlijke groei van de industrie mogelijk gemaakt Maar de bourgeoisie heeft op die manier ongewild aan de uitgebuite massa's een verschrikkelijke praktijkles in revolutionair socialisme gegeven. Er is een nieuw klassenbewustzijn ontstaan, niet alleen op de werkvloer, maar ook in de loopgraven, waar de levensomstandigheden zoveel gemeen hebben met die in de fabriek.*” Hij was ervan overtuigd dat de oorlog in Italië, evenals in Rusland, de vestiging van een nieuwe staatsmacht onafwendbaar had gemaakt. Onder invloed van de Oktoberrevolutie in Rusland had hij belangstelling gekregen voor de rol die spontane arbeidersorganisaties zouden kunnen spelen bij de opbouw van een nieuwe, socialistische staat. Gestimuleerd door het voorbeeld van de Russische en West-Europese radenervaring ontwikkelde Gramsci een nieuwe theorie, waarin hij een element van de lessen van Lenin verwerkte, namelijk het belang van revolutionaire organisatievormen, die hun wortels hebben in de productie, en uitgaan van de arbeidsplaats. Deze

proletarische instituten zouden de eerste hoekstenen zijn van wat eens de arbeidersstaat zou moeten worden. In maart 1919 schreef hij: “*We hebben gezien dat arbeidersraden de beste organisaties zijn, de beste garantie bieden voor vooruitgang naar en verwezenlijking van het socialisme. Welnu, laten wij onze eigen arbeidersraden opzetten, onze eigen sovjets maken binnen de grenzen die ons zijn toegestaan.*”

Op 1 mei richtte Gramsci, samen met Tasca, Togliatti en Terracini een nieuw weekblad op. De titel was een programma: *Ordine Nuovo* (Nieuwe Orde). Gramsci werd benoemd tot redactiesecretaris, maar Tasca, die het startkapitaal bij elkaar had gekregen, bepaalde aanvankelijk de redactionele lijn. Hij had ook de ondertitel voorgesteld: Tijdschrift voor Socialistische Cultuur. De eerste nummers werden door Tasca gevuld met artikelen en commentaren van culturele aard. Gramsci noemde die later een “*bloemlezing van te hooi en te gras verzamelde teksten over een reeks abstracte culturele onderwerpen, waaruit een sterke hang bleek naar beroerde verhalen en goedbedoeld houtsnijwerk.*” Gramsci en Togliatti hadden andere plannen met het blad en ze beraamden een redactiecoup. Op 21 juni 1919 publiceerden zij, buiten medeweten van Tasca, een hoofdartikel onder de kop: *Democrazia Operaia* (Arbeidersdemocratie). Dit artikel zou het manifest worden van de Turijnse radenbeweging. In het stuk maakten de schrijvers duidelijk dat in het kapitalisme al de kiemen aanwezig waren van een arbeidersstaat. Dat waren de maatschappelijke organisaties van het proletariaat, de centra van het proletarische leven: de Socialistische Clubs, de landarbeiderscoöperaties, de boerengemeenschappen en de bedrijfscommissies. Als deze instellingen centraal georganiseerd zouden worden, zou tegenover de burgerlijke staat een ware arbeidersdemocratie worden gesteld, die het roer kon overnemen van de bourgeoisie. Gramsci benadrukte dat de raden die hij voor ogen had niet in de plaats moesten treden van partij en vakbond, die hij een belangrijke plaats toedacht in de beweging als “opvoeders”, “reservoirs van de revolutionaire doctrine” en zelfs als “hoogste macht”.

Gramsci en de zijnen besloten de radengedachte in te brengen in wat zij noemden het “sociale laboratorium” van de metaalfabrieken van Turijn. In het redactielokaal van *Ordine Nuovo* werden bijeenkomsten belegd met metaalarbeiders. Gramsci besprak met hen de mogelijkheden om de bestaande bedrijfscommissies (*commissioni interne*), die al vóór de oorlog waren opgericht als overlegorganen van bedrijfsleiding en vakbondsvertegenwoordigers in de fabriek, om te bouwen tot raden van afdelingscommissarissen, die niet alleen door vakbondsleden, maar door alle arbeiders moesten worden verkozen. Dit idee sloeg aan bij een groot aantal actieve leden van de socialistische metaalbond FIOM, die kritiek hadden op de collaboratiepolitiek van de door reformisten beheerste vakbondstop. De eerste FIOM-militant die warm liep voor Gramsci’s ideeën was Giovanni Parodi, een Fiat-arbeider die behoorde tot de linkse minderheid in de metaalbond en die groot gezag had onder de arbeiders van Turijn. Hij nodigde Gramsci uit om lezingen te houden in de fabrieken en organiseerde zelf de eerste fabrieksvergadering waar gediscussieerd werd over het radenplan. In enkele maanden tijd werden in tientallen metaalbedrijven - van Fiat tot Lancia - fabrieksraden gevormd. Al in de herfst van 1919 waren meer dan 30.000 Turijnse arbeiders in dergelijke raden georganiseerd, ondanks de scepsis van de FIOM-bestuurders. In deze maanden verdeelde Gramsci zijn tijd tussen werk voor de krant en scholingsbijeenkomsten met arbeiders. Hij wist geleidelijk hun

vertrouwen te winnen door middel van eindeloze vergaderingen, redevoeringen, persoonlijke gesprekken en agitatie in de fabrieken. Omgekeerd leerden de arbeiders hem wat hun concrete behoeften en verlangens waren.

Uit de artikelen die Gramsci tussen juni en september 1919 schreef voor *Ordine Nuovo* bleek dat hij de arbeider in de eerste plaats als producent zag, en dan pas als loontrekker. De raden moesten zich dan ook vooral richten op het beheer van de productiemiddelen en op de organisatie van de mensen die ermee werkten en niet op het bepalen van de prijs van de arbeid. In het manifest dat half oktober 1919 werd opgesteld door de eerste algemene vergadering van de uitvoerende comités van de fabrieksraden werd gesteld dat “*het doel van de raden is om door voortdurend prerevolutionair werk aan een vergroting van de arbeiderscontrole de mensen rijp te maken om de bazen in de fabrieken te vervangen.*”

Hoewel Gramsci en zijn medestanders binnen en buiten de fabrieken het programma van de beweging hadden opgesteld, bestond de meerderheid in de raden aanvankelijk niet uit volgelingen van *Ordine Nuovo*. De eerste successen van de beweging brachten de arbeiders echter dichterbij de standpunten van Gramsci en de zijnen. In december slaagden de fabrieksraden erin om in vijf minuten tijd 16.000 man het werk te laten neerleggen. Het duurde niet lang of de aanhangers van de *Ordine Nuovo*-groep kregen de meerderheid van de raden en van de hele arbeidersbeweging van Turijn achter zich. In november 1919 wist de linkervleugel van de FIOM-Turijn, die de toon aangaf in de fabrieksraden, de reformisten uit hun leidende positie in de metaalbond te stoten. De hoofdredacteur van de Turijnse editie van het PSI-blad *Avanti!* droeg de leiding van de krant praktisch over aan Gramsci en zijn volgelingen. In december sprak de afdeling Turijn van de PSI zich uit vóór de raden en een speciale werkgroep van de partij, onder leiding van Palmiro Togliatti, kreeg de opdracht te onderzoeken hoe de beweging verder kon worden ontwikkeld. Niet lang daarna stemde een meerderheid van de plaatselijke Arbeidskamer vóór volledige steun aan de fabrieksraden. Als vertegenwoordigster van 100.000 Turijnse arbeiders eisten ze de uitbreiding van de raden over heel Italië.

Deze successen van de *ordinovisti* haalden hen de haat op de hals van de reformistische vakbondsleiders, zowel in de FIOM als in de landelijke centrale CGL, die in de radenbeweging een bedreiging zagen van hun eigen leidende positie. In de vakbondspers werd een campagne gestart tegen de fabrieksraden. Gramsci werd afgeschilderd als een “avonturier” en een verkapte anarchosyndicalist.

Gramsci had aanvankelijk steeds de belangrijke bijdrage van de vakbonden aan de arbeidersbeweging onderstreept, maar werd door deze haatcampagne min of meer in een antivakbondspositie gedrongen.

In de kolommen van *Ordine Nuovo* haalde hij steeds scherper uit tegen de “bureaucratische instelling” van de vakbondsbestuurders, die hen verhinderde te onderkennen dat niet alleen de kapitalistische samenleving, maar ook de traditionele vakbeweging in een crisis verkeerde. Zo schreef hij dat de vakbonden “*waren uitgegroeid tot een immens, log apparaat dat langzamerhand was gaan gehoorzamen aan eigen wetten, die voortkwamen uit de ingewikkelde hiërarchische structuur, waardoor ze steeds verder afkwamen te staan van de massa’s, die zich geleidelijk bewust werden van hun historische missie als revolutionaire klasse.*” Die zochten daarom naar nieuwe organisatievormen. De vakbonden van het oude type, aldus Gramsci, behoorden tot het verleden en een nieuwe vakbeweging,

gebaseerd op directe democratie en de fabrieksraden, zou hun plaats innemen.

In zijn conflict met de vakbondstop zocht Gramsci bondgenoten waar hij maar kon, zonder zich veel aan te trekken van traditionele vetes. Zo vond hij vooral steun bij groepen buiten de PSI, zoals leden van de anarchosyndicalistische centrale *Unione Sindacale Italiana* (USI), en bij socialisten wier inzichten diametraal ingingen tegen de PSI-lijn. Tot die laatste groep hoorden de zogenaamde “abstentionisten” - waartoe ook Parodi behoorde - een fractie binnen de PSI, die onder leiding stond van de Napolitaanse ingenieur Amadeo Bordiga, en die het leninisme interpreteerde als een antiparlementaire leer. De abstentionisten drongen erop aan dat de PSI haar parlementaire activiteiten opgaf om zich geheel te wijden aan de revolutionaire strijd om de macht. Zowel de anarchisten als de abstentionisten waren sterk vertegenwoordigd in de Turijnse fabrieksraden en, hoewel Gramsci veel van hun standpunten niet deelde, kwam hij in de loop van de samenwerking binnen de radenbeweging toch enigszins onder hun invloed.

De metaalondernemers van Turijn beseften al gauw dat het de fabrieksraden niet alleen te doen was om materiële verbeteringen, maar vooral om een sociale revolutie. In de jaren 1919-1920 - bekend geworden als de Twee Rode Jaren - werd het sociale laboratorium van de Turijnse metaalfabrieken het strijdtoneel van een klassenconflict, dat de controle over de fabriek, de macht over het productieapparaat, tot inzet had. De industriëlen van Turijn waren echter niet van zins die macht prijs te geven. In het voorjaar van 1920 namen zij het initiatief tot de oprichting van een landelijk ondernemersverbond, de Confederatie van de Italiaanse Industrie (*Confindustria*), een machtige organisatie die - in de woorden van Gramsci - de functie kreeg van “een contrarevolutionaire generale staf”. Zij kozen Turijn als strijdterrein voor hun tegenoffensief.

Op 7 maart 1920 verklaarde Gino Olivetti, schrijfmachinemagnaat en landelijk secretaris van de *Confindustria*, dat er in de fabriek geen plaats was voor twee machten. Een paar weken later meldde een ondernemersdelegatie bij de prefect van Turijn dat de industriëlen een algemene uitsluiting overwogen om de radenbeweging te breken. De aanleiding kwam een paar dagen later. De machine en auto-industrie van Turijn werd enkele uren platgelegd uit protest tegen de herinvoering van de zomertijd in de fabrieken, een maatregel die dateerde uit de oorlogstijd en die door de arbeiders werd verafschuwd als een symbool van oorlogsdiscipline. De werkelijke inzet was echter de erkenning van de fabrieksraden door de ondernemers. Toen bij Fiat drie afdelingscommissarissen werden ontslagen, riep de FIOM - met instemming van de plaatselijke PSI - een staking uit. Onmiddellijk volgde een algehele uitsluiting bij Fiat. In enkele dagen organiseerden de arbeidersorganisaties van Turijn een steunactie voor de uitgesloten kameraden. De eigenaars sloegen terug, en op 3 april stonden 90.000 arbeiders op straat. Beide partijen waren zich scherp bewust van wat er op het spel stond. Op 13 april werd in Turijn en de omringende provincie een algemene staking uitgeroepen en 500.000 arbeiders legden het werk neer. Het gerucht ging dat er een legermacht op weg was naar Turijn om de staking neer te slaan.

Gramsci en de Turijnse socialisten richtten toen een oproep aan de maximalistische leiders van de PSI en aan de landelijke bestuurders van de CGL om de staking tot heel Italië uit te breiden. Alleen zo hadden de Turijnse arbeiders een kans om te winnen. Diezelfde week was een bijeenkomst van de partijraad belegd in Turijn, maar het

partijbestuur besloot demonstratief om in Milaan te vergaderen. Zowel het landelijk PSI-bestuur als de CGL-top weigerden hun steun aan de Turijnse stakers. Tien dagen later moesten die het werk hervatten op de voorwaarden van de eigenaars. De actie was een volledige mislukking. De nederlaag van de Turijnse fabrieksraden in april had belangrijke politieke gevolgen. Gramsci en zijn vrienden stonden nu niet alleen lijnrecht tegenover de vakbondstop, maar ook tegenover de maximalistische leiders van de partij, die niets hadden gedaan om de radicale congresuitspraken van 1918 waar te maken. Dit leidde tot een rechtstreekse confrontatie tussen de PSI-afdeling Turijn en het partijbestuur onder leiding van Serrati.

In de heftige controverse tussen maximalisten en reformisten in de partij had Gramsci in de jaren 1918-1919 steeds de kant van de eersten gekozen. Ook hij had gepleit voor wegzuivering van de reformistische vleugel van Turati c.s. en hij had Serrati's loftuitingen aan het adres van Lenin en de Russische Revolutie met welgevallen aangehoord. Maar in zijn polemieken met de reformisten had Serrati slechts lippendienst bewezen aan de "revolutionaire arbeidersraden"; hij had de fabrieksraden in Turijn steeds gewantrouwd. Hij was tegen democratische verkiezing van de commissarissen, omdat daardoor ook anarchisten en syndicalisten hun stem konden laten horen. Bovendien geloofde hij niet in de revolutionaire mogelijkheden van de massa's.

Na de weigering van het partijbestuur om de uitgesloten arbeiders van Turijn te hulp te komen, opende Gramsci de aanval op Serrati. Sinds april ging hij zijn aandacht verdelen tussen het werk voor de fabrieksraden en de interne partijstrijd in de PSI. Hij beseftte dat de radenbeweging geen enkel effect kon sorteren als de partij niets deed om de beweging te steunen en uit te breiden naar andere delen van het land en hij concentreerde zich op een radicale vernieuwing van de PSI.

Hierbij vond hij een andere oppositionele groep aan zijn kant. De nederlaag van april tilde de samenwerking tussen de *astensionisti* en de *ordinovisti* van het plaatselijk naar het landelijk niveau, juist op het moment dat de eersten openlijk aandrongen op afscheiding van de PSI. In mei woonde Gramsci in Florence de landelijke conferentie bij van de abstentionistische fractie in de PSI, onder leiding van Bordiga. Hij deelde diens opvattingen over de noodzaak van een nieuwe partij en de actualiteit van de revolutie. Maar er rezen ook belangrijke meningsverschillen. Gramsci was tegen een boycot van de verkiezingen, zoals bepleit door Bordiga en de zijnen, omdat dit zijns inziens een negatief effect zou hebben op het ledental van de nieuwe partij. Bovendien bleek een verschillende inschatting van het belang van de fabrieksraden. In tegenstelling tot Gramsci dacht Bordiga de raden geen rol van betekenis toe in een socialistische revolutie. Eerder dat jaar had hij de *ordinovisti* zelfs beschuldigd van concessies aan gradualistische tendensen (de opvatting van een geleidelijke weg naar het socialisme). Maar het eigenlijke conflictpunt tussen Gramsci en Bordiga was de rol van de partij. Gramsci erkende dat er een nieuwe partij moest komen, maar hij zag die meer als "zaakwaarnemer" dan als "voogd" van de arbeidersbeweging. Voor Bordiga daarentegen was de partij alles; ze moest een kleine hechte strijdgroep zijn van beroepsrevolutionairen, die alle activiteiten diende te richten op de overname van de staatsmacht. Gramsci dacht aan een partij die zou worden gecontroleerd van onderaf en "*geen partij die de massa's gebruikt in een heroïeke nabootsing van de Franse Jakobijnen.*"

Terug in Turijn begonnen Gramsci en de zijnen in de fabrieken “communistische groepen” op te zetten. In de fabrieken zou de revolutie gemaakt moeten worden. Met dat doel moest de partij een “organische transformatie” ondergaan; de elementen van het nieuwe organisme zouden de “communistische groepen” in de bedrijven worden.

Een paar maanden later, in de zomer van 1920, viel de groep van *Ordine Nuovo* en haar aanhang onder de arbeiders van Turijn uit elkaar. Voor Tasca was de nederlaag van april het bewijs dat het radenexperiment was mislukt en hij koos voor het werk via de traditionele organisaties. Gramsci’s reactie was typerend voor zijn denken in deze periode: *“Eens te meer blijkt Tasca’s onvermogen om op te gaan in het leven van de werkende klasse. Daarom begrijpt hij ook de vitaliteit en het karakter van de fabrieksraden niet. (...) Het was het bewustzijn van hun behoeften dat de arbeiders samen bracht in de raden - en dit is het noodzakelijke begin van de revolutie. In de raden vonden zij spontaan de eenheid van theorie en praktijk.”*

Togliatti en Terracini, de andere twee redacteurs van *Ordine Nuovo*, verkozen het standpunt van Tasca boven dat van Gramsci. Zij spraken zich uit vóór deelname van de afdeling Turijn aan de gemeenteraadsverkiezingen, en namen een middenpositie in tussen de Turijnse abstentionisten en Tasca. Dat leverde hen de meerderheid op in de afdeling, en Togliatti werd algemeen secretaris. Gramsci hield zich afzijdig van deze machtsstrijd en vormde met zeventien medestanders hoofdzakelijk fabrieksarbeiders een “Groep van Communistische Opvoeding” die niet meedeed aan de bestuursverkiezingen. Uit het programma van de zeventien bleek dat Gramsci in augustus 1920 nog steeds de fabrieksraden, en niet de partij als doorslaggevende factor zag in de voorbereiding van de revolutie, hoewel die partij ook volgens hem aan vernieuwing toe was. Voorwaarde voor die vernieuwing was echter de organisatie van fabrieksraden, die de arbeiders, via hun directe strijdervaring, zouden opvoeden voor de revolutie. Gramsci geloofde in een omwenteling van onderop - hijzelf sprak in dit verband van een “moleculair proces” - en niet in een revolutie door middel van een beslissende slag in het hart van het kapitalistische systeem. Hij ontkende zelfs met zoveel woorden dat de opkomst van het financierskapitaal - door Lenin het hoogste stadium van het kapitalisme genoemd - de antikapitalistische strijd had verlegd naar een andere arena dan de fabriek.

In de zomer van 1920 was de afdeling Turijn van de PSI dus in drie fracties uiteengevallen: de centrummeerderheid van Togliatti en Tasca, de abstentionisten van Parodi en de Groep van Communistische Opvoeding van Gramsci. Maar onder druk van de gebeurtenissen zouden ze elkaar spoedig vinden in een gezamenlijke oppositie tegen de partijleiding.

In augustus 1920 onderhandelde de FIOM met de metaalondernemers over een loonsverhoging die de enorme stijging van de kosten van levensonderhoud moest compenseren. De industriëlen weigerden. Ze waren vastbesloten de lonen laag te houden om te kunnen investeren en via een verhoogde productie de kosten van de overschakeling op vredesproductie goed te maken. De eigenaars zochten een aanleiding om de beweging van de fabrieksraden in Turijn een definitieve slag toe te brengen. Eind augustus liepen de onderhandelingen vast. De FIOM begon een langzaam-aan-actie in de metaalbedrijven om de loonsverhoging alsnog af te dwingen. Op dat moment gingen de ondernemers in de aanval. Een aantal arbeiders werd buiten de poort gesloten. Toen besloot de FIOM

tot bedrijfsbezettingen. Meer dan 100.000 arbeiders namen onder grote discipline bezit van alle metaalfabrieken van Turijn en hesen er de rode vlag.

De bezettingsacties van september 1920 vormden tegelijk het hoogtepunt en de slotakte van de beweging van fabrieksraden in Turijn. De voorhoede van deze Noord-Italiaanse industriestad bleef geïsoleerd; ze vond geen aansluiting bij acties in andere delen van Italië. De PSI, die de verschillende arbeidersacties in het land had kunnen coördineren, bleef passief toezien tot de fabrieksraden in Turijn waren verslagen. De reformisten in de kamerfractie verzetten zich tegen een revolutionair offensief, en de maximalisten - Serrati voorop - achtten de tijd niet rijp voor een revolutie. Toen de vermoeidheid de bezetters na enkele weken parten ging spelen dwong de CGL-top hen een compromisvoorstel van premier Giolitti te aanvaarden, waarin een vorm van medezeggenschap werd toegestaan aan de arbeiders. Eind september werden de fabrieken ontruimd.

Al in april had Gramsci in een manifest voor de partijraad in Milaan de PSI-top besluiteloosheid verweten. In de meest dramatische passage van het stuk liet hij een bijna profetische waarschuwing horen: *“Deze episode van de strijd (...) leidt óf tot de machtsovername van het Italiaanse proletariaat óf tot de meest schrikwekkende reactie waarmee het socialisme in Italië ooit is geconfronteerd.”* (Zie de tekst: “De huidige fase van de strijd”, elders in dit boek).

Gramsci zelf was sceptisch over de kansen van de bezettingsacties van september. Hij meende dat het tijdstip was gekozen door de kapitalisten, niet door de arbeiders. *“De heren in de regering hebben besloten om de proletarische hengst met gevierde teugel te laten draven, net zolang tot hij hongerig en uitgeput door zijn knieën zakt.”* Ondanks deze twijfels voegde hij zich bij de bezetters. Hij spoorde hen aan de productie op gang te houden en zo het bewijs te leveren dat de werkers in staat waren zelfstandig het beheer te voeren over de fabriek.

De definitieve scheiding der geesten in de PSI werd verhaast door de nederlaag van de fabrieksraden. Een maand na de ontruiming van de fabrieken besloten de meerderheid van de afdeling Turijn en de groep Bordiga gezamenlijk een communistische fractie te vormen. Het voorlopige centrale comité werd gedomineerd door Bordiga en zijn abstentionisten. De meerderheid van de nieuwe fractie onderschreef Bordigas pleidooi voor een kleine voorhoedepartij, die centralistisch georganiseerd moest worden en zich niet moest concentreren op het verwerven van een massa-aanhang maar op een politieke aanval op de burgerlijke staat. Gramsci bleef voorstander van een partij met een massabasis in de fabrieksraden, maar accepteerde stilzwijgend het leiderschap van Bordiga. Op dat moment was de vorming van een communistische partij voor hem de hoofdzaak; en een dergelijke partij was niet mogelijk zonder Bordiga en de zijnen. Zijn opstelling blijkt duidelijk uit een artikel in *Ordine Nuovo* van 18 december 1920: *“Het is zinloos te jammeren over wat er is gebeurd, want dat kan niet meer ongedaan worden gemaakt. De communisten moeten koel en rationeel zijn. (...) Als alles om hen heen instort is het hun taak om alles weer op te bouwen, te beginnen met een nieuwe partij. Van nu af aan moeten we de communistische partij van Italië achten en liefhebben.”*

In januari 1921 kwam in Livorno het landelijk congres van de PSI bijeen. De communistische fractie stelde de partij voor om toe te treden tot de Derde Internationale, die twee jaar eerder door Lenin was opgericht, en de reformisten uit de partij te sto-

ten - één van de voorwaarden voor het lidmaatschap van de nieuwe Internationale. De stemming was niet meer dan een formaliteit; de kaarten waren al geschud. De “eenheidsmaximalisten” onder leiding van Serrati wisten een meerderheid van het congres achter hun standpunt te krijgen: vóór aansluiting bij de Derde Internationale, maar tegen wegzuivering van de reformisten. De communistische fractie verliet toen samen met de jeugdfederatie de PSI en richtte nog diezelfde dag de Communistische Partij van Italië (PCd’I) op. Drie van de vijf leden van het nieuwe Centrale Comité waren aanhangers van Bordiga; de vierde, Terracini, hing tegen het standpunt van de abstentionisten aan. Gramsci werd verkozen tot vijfde man maar werd niet opgenomen in het uitvoerend comité. Hij werd aangewezen als hoofdredacteur van *Ordine Nuovo*, dat een dagblad werd en tevens het officiële orgaan van de PCd’I. Ondanks aandringen van zijn politieke vrienden ondernam hij niets tegen de leidende positie van Bordiga. De nieuwe partij werd georganiseerd op een sterk centralistische basis.

Gramsci had een nieuwe partij helpen oprichten, maar het was niet helemaal de partij die hij gewild had. De mislukking van de fabrieksraden had op hem een belangrijke invloed. De enige verklaring die hij kon geven voor zijn eigen beslissingen en die van de partij in Livorno, was dat zij handelden onder druk van de omstandigheden. Uit een opmerking die hij jaren later maakte tegen een vriend blijkt de ommekeer in zijn denken: “*Na Livorno betraden we het rijk van de noodzaak.*”

Terwijl Gramsci zich wijdde aan zijn nieuwe taak voor krant en partij keerde in Italië geleidelijk het revolutionaire tij. Na de mislukking van de fabrieksbezettingen in Turijn openden de industriële en grootgrondbezitters, bij wie de schrik om het hart was geslagen bij dit kortstondige machtsvertoon van links, de tegenaanval. Zij vonden een onverwachte bondgenoot in een nieuwe, wat obscure beweging, die in 1919 voor het eerst van zich had doen spreken.

Op 23 maart 1919 richtte Benito Mussolini, gewezen schoolmeester, eens een radicaal socialist en sinds 1914 hoofdredacteur van een ultranationalistisch dagblad, *Il Popolo d’Italia*, in Milaan een organisatie op die alle andere organisaties overbodig moest maken. Nadat hij door de socialistische partij was geroyeerd wegens zijn oorlogszuchtige standpunten, was Mussolini politiek wat stuurloos. Hij noemde zichzelf “man van actie, revolutionair en patriot”. Zijn programma hing aan elkaar van nationalistische en revolutionaire leuzen. Er stonden eisen in als algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen, land voor de boeren, kapitaalbelasting, een actief aandeel voor de arbeiders in de bedrijfsvoering en hogere pensioenen. Maar uit het programma sprak ook een verheerlijking van geweld en oorlog. Het eiste gebiedsuitbreiding ten koste van het verslagen Oostenrijk en benadrukte “de gerechtvaardigde aanspraken van de overwinnaars”. Het verhief de arbeiders, boeren en kleinburgers, die drie jaar aan het Oostenrijks front hadden gevochten tot oorlogshelden. Het was een warrig stuk, maar het gaf menig oud-strijder een gevoel van zelfrespect. Deze combinatie van antikapitalistische frasen, oorlogsromantiek en gelijktijdige uithalen naar de “reactionaire” socialistische partij sloeg vooral aan bij gedemobiliseerde jonge mannen uit de kleine burgerij van Milaan. Zij hadden, zeiden ze, in de oorlog hun beste krachten gegeven als piloot, officier of onderofficier, en zagen toen dat de “kapitalistische oorlogsprofiteurs” en de goed georganiseerde arbeidersaristocratie van Noord-Italië gingen strijken met alle voordelen van het burgerbestaan in vredes-

tijd. Zij haatten zowel de kapitalisten als de socialisten en daarom herkenden zij zich in Mussolini's organisatie, die door de oprichter zelf een "antipartij" en "een kerk voor alle ketters" genoemd werd. Maar meer nog dan het programma sprak zijn uitnodiging tot gewelddadige actie de jonge oud-strijders aan. Deze nieuwe club van vechtersbazen en patriottische warhoofden kreeg een passende naam: *Fascio di Combattimento* (Strijdliga). De leden noemden zichzelf "fascisten". Zij deden voor het eerst van zich spreken toen zij in april 1919 met geweld socialistische meetings verstoorden en de Milanese redactielokalen van *Avanti!* in puin sloegen. Mussolini haastte zich echter te verklaren dat de *Fascio* geen lijfwacht was van de bourgeoisie. Hij beschouwde zichzelf als vijand van de PSI, maar als vriend van de arbeidersklasse en de vakbonden. In zijn krant juichte hij de invoering van het algemeen mannenkiesrecht en het systeem van evenredige vertegenwoordiging toe als "de eerste stap naar de definitieve nederlaag van de oude liberale regeringsklik". In november 1919 besloot hij mee te doen aan de verkiezingen, maar alleen in Milaan. Dat werd een fiasco. De *Fascio* kreeg nauwelijks 5.000 stemmen en geen enkele zetel. Mussolini overwoog toen enige tijd de politiek te verlaten en ook de journalistiek eraan te geven.

Maar halverwege 1920 keerde zijn zelfvertrouwen terug. Hij beseftte dat het politieke klimaat aan het veranderen was en dat, na de nederlaag van de fabrieksraden in Turijn, de wind uit een andere hoek ging waaien. Het zelfbewuste optreden van de vakbonden in de jaren 1919-1920 zowel in de grote steden als op het platteland van Noord-Italië had niet alleen ergernis en rancuneuze gevoelens opgeroepen bij industriëlen en grootgrondbezitters, maar ook bij de kleine stedelijke burgerij en de kleine en middelgrote boereigenaars van de Po-vlakte en Romagna. Kleine zakenlieden, winkeliers en aannemers voelden zich bedreigd door de groeiende macht van de socialistische coöperaties in Emilia, hét bolwerk van de beweging van landarbeiders. Huiseigenaren zagen hun inkomsten teruglopen als gevolg van de door de socialisten afgedwongen beheersing van de huren. Lagere ambtenaren, beoefenaars van vrije beroepen en gedemobiliseerde officieren waren bang dat hun positie zou worden ondermijnd door de georganiseerde arbeidersbeweging en zij voelden zich gekwetst in hun vaderlandslievende gevoelens door de antimilitaristische leuzen van de socialisten. Zo waren er velen die hun kans afwachtten om terug te slaan naar de linkse beweging.

Eind 1919 had de nationalistische dichter-avonturier Gabriele D'Annunzio met een handjevol oud-strijders Fiume bezet, een Joegoslavisch stadje, dat jarenlang deel had uitgemaakt van het Habsburgse keizerrijk maar een overwegend Italiaanse bevolking had. De "legionnaires" van D'Annunzio hadden Fiume opgeëist voor Italië, wat beantwoordde aan de toenemende nationalistische gevoelens van veel Italianen. De regering van de liberaal Nitti viel onder de gelijktijdige druk van socialisten én nationalisten. Hij werd opgevolgd door de veteraan Giovanni Giolitti, die zich voornam orde op zaken te stellen in het roerige naoorlogse Italië.

In de loop van 1920 doken de eerste knokploegen op in de grensstreek met Joegoslavië; zij terroriseerden daar de Slavische minderheid. De leden droegen zwarte hemden en noemden zich fascisten, net als de oud-strijders van Mussolini een jaar tevoren in Milaan. Niet lang daarna sloeg dit verschijnsel over naar de landbouwgebieden op de zuidelijke oever van de Po. Een snel groeiend leger van agressieve zwarthemden bond

daar de strijd aan met de landarbeidersbonden en hun coöperaties en wist een aantal socialistische gemeentebesturen met geweld tot aftreden te dwingen. Mussolini was blij verrast door de snelle toename van het aantal *Fasci* op het platteland, en in zijn krant schreef hij gezwollen lofredes op de wapenfeiten van de fascistten. Nog in juli 1919 had hij beweerd dat “het fascisme altijd een minderheidsbeweging zal blijven” en dat de beweging geen levenskansen had buiten de steden. Maar in 1920 en 1921 ontwikkelde het fascisme zich tot een beweging met een massabasis op het platteland. In december 1919 waren er nog maar 30 *Fasci* met nauwelijks duizend leden; in december 1921 waren er al 88 *Fasci* met 20.600 leden! Deze spectaculaire groei van de fascistische beweging was niet mogelijk geweest als politie, leger en rechterlijke macht van het begin af aan waren opgetreden tegen het illegale geweld van de knokploegen. Maar de fascistten genoten de stilzwijgende steun van prefecten, generaals en rechters, waardoor zij praktisch vrij spel hadden. De landeigenaren van de Po-vlakte zagen met welgevallen hoe deze paramilitaire terreurgroepen met hun socialistenhaat en bizarre geweldscultus optraden tegen vakbonden en linkse partijen. Hun “strafexpedities” tegen Arbeidskamers en coöperaties werden heimelijk gefinancierd door de agrarische elite van Emilia en Lombardije.

Naarmate de beweging aan kracht won groeide Mussolini’s politieke ambitie. Vanuit de redactie burelen van zijn krant in Milaan trof hij de voorbereidingen voor een greep naar de macht. De toon van zijn artikelen veranderde merkbaar; zijn antikapitalistische getuigenissen van 1919 werden steeds zeldzamer en hij begon te lonken naar het grote zakenleven. Dit werd hem niet in dank afgenomen door de radicale elementen in de beweging, jonge intellectuelen van kleinburgerlijke afkomst die van mening waren dat de “fascistische revolutie” moest afrekenen met de macht van het grootkapitaal. De radicale fascistten hadden een curieus plan. De burgerlijke staat moest plaats maken voor een hiërarchisch systeem van zogenaamde “corporaties”, waarin zowel arbeiders als ondernemers georganiseerd zouden moeten worden. Dit zou een einde maken aan de klassenstrijd en de “twistzieke” democratie, die het nationale belang opofferden aan het “groepsbelang”. Deze blauwdruk voor een fascistische staat was een verwarde mengeling van nationalistische en syndicalistische denkbeelden.

Toen de fascistische *squadre d’azione* (actie-eskadrons) hun operatieterrein steeds verder uitbreidden en grote delen van Noord en Midden-Italië praktisch onder hun bestuur brachten, trachtte Mussolini een matigende invloed uit te oefenen op de beweging. Hij was bang dat het geweld van de *Fasci* op het platteland delen van de kleine burgerij zou vervreemden van het fascisme, en tegenkrachten zou oproepen die zijn politieke plannen zouden kunnen dwarsbomen. Om de staatsmacht te veroveren was meer nodig dan de knuppels van de zwarthemden.

In het voorjaar van 1921 besloot hij zijn beweging enige respectabiliteit te verlenen door mee te doen aan de kamerverkiezingen. Toen premier Giolitti de fascistten aanbood mee te doen aan het Nationale Blok, een gemeenschappelijke lijst van conservatieve liberalen en nationalistten, greep Mussolini die kans met beide handen aan. Giolitti dacht de fascistten te gebruiken om de socialistten buiten spel te zetten. Bovendien meende deze inmiddels hoogbejaarde politicus dat het fascisme kon worden geneutraliseerd door het in de legaliteit te halen. Een fatale misrekening die neerkwam op een capitulatie voor het fascistische geweld. In mei 1921 wisten de fascistten 35 zetels te veroveren in de

Kamer van Afgevaardigden. Mussolini's gematigde opstelling leidde in de zomer tot een tweede crisis van het fascisme. De plaatselijke leiders van de *squadre* rebelleerden tegen Mussolini's strijkages naar de burgerlijke politici en de ondernemers. Hij wist deze crisis echter behendig te bezweren op het nationale congres van de *Fasci*, dat in december 1921 in Rome bijeenkwam. Daar werd de fascistische beweging tot dat moment een los verband van plaatselijke groepen omgevormd tot een landelijke politieke organisatie, de *Partito Nazionale Fascista* (PNF). De sterk centralistische organisatievorm gaf Mussolini een grotere greep op de verschillende groepen. In de maanden daarna zuiverde hij de partijgelederen van radicale elementen om het vertrouwen te winnen van conservatieve politici. Bovendien bleek het Vaticaan niet ongevoelig voor Mussolini's herhaalde trouwbetuigingen aan de kerk. Paus Pius XI maakte er geen geheim van dat hij Mussolini's partij verkoos boven de katholieke Partito Popolare (Volkspartij), die zich in zijn ogen veel te onafhankelijk opstelde van het Vaticaan.

Toen halverwege 1922 de vakbeweging ernstig verzwakt was na de mislukking van een antifascistische staking, zag Mussolini zijn kans schoon. Hij dreigde met een opstand als er geen fascistische ministers zouden worden opgenomen in de regering. Na een symbolische Mars op Rome van fascistische eenheden in oktober benoemde de koning Mussolini tot premier. Dat was het begin van een dictatuur die twintig jaar zou duren.

De socialistische partij ging in de jaren 1920-1922 bijna zonder verzet ten onder. De reformisten durfden de consequenties van hun politieke standpunten niet te aanvaarden en weigerden tot aan de vooravond van de Mars op Rome deel te nemen aan een antifascistische coalitieregering, zoals werd bepleit door enkele burgerlijke democraten. De maximalisten zagen de ineenstorting van de burgerlijke staat als het onontkoombare gevolg van de imperialistische oorlog. Die ineenstorting was historisch beschikt en tegen de ijzeren wetten van de geschiedenis was geen kruit gewassen. Verzet was daarom zinloos, meenden zij. In juli 1921 sloten de maximalistische leiders van de PSI zelfs een wapenstilstand met de fascistten het zogenaamde "pacificatiepact" om hun leden te vrijwaren voor het geweld van de zwarthemden.

De jonge communistische partij was in die eerste moeilijke jaren van haar bestaan te klein om invloed te kunnen uitoefenen op de loop der gebeurtenissen. Bovendien sloot de lijn Bordiga iedere vorm van samenwerking met de socialisten uit. De Britse historicus Gavin Williams schrijft over de nieuwe partij: *"Gezien de volledige toewijding van de PCd'I aan de historische revolutionaire missie van het proletariaat legde de partij de nadruk op een offensief tegen de socialisten en tegen burgerlijk links om het proletariaat te bevrijden van de democratische illusie. (...) De partij was van mening dat het fascisme een tijdelijk verschijnsel was, dat het zou opgaan in een kapitalistisch systeem, dat, om te overleven, een sociaaldemocratische vorm zou aannemen. Het was daarom de plicht van de partij om door het fascisme heen te kijken en de ontwikkeling van het kapitalisme daarachter bloot te leggen. De socialisten waren dan ook het voornaamste doelwit. (...) Om deze redenen verzette Bordiga zich heftig tegen de oproep van de Komintern om een 'verenigd front' met de socialisten te vormen."*

Voor deze opvatting van een objectieve overeenkomst tussen fascisme en sociaaldemocratie was enige grond, gezien de opstelling van de socialisten en de CGL in de jaren 1921-1925. Zij leken soms eerder genegen concessies te doen aan de fascistten dan om

aansluiting te zoeken bij de communisten, die ze uit alle macht probeerden te isoleren. Maar Bordiga ging zover in zijn identificatie van fascisme en sociaaldemocratie dat hij de mogelijkheid van een fascistische coup uitsloot. Bovendien maakte hij die socialistische die nog het dichtst bij de PCd'I stonden, maar toch binnen de PSI waren gebleven de zogenaamde "eenheidscommunisten" uit voor "*opportunisten van het ergste soort.*"

Gramsci was in 1921 en het begin van 1922 enigszins een solist. Hij valt moeilijk te plaatsen in de partijhiërarchie die zich in deze periode begon af te tekenen. Hij stond nog niet bekend als een leider in de partij, maar zijn intellectueel prestige en zijn morele gezag waren zeer groot, vooral bij de kameraden die met hem hadden samengewerkt in de periode van de fabrieksraden. Paolo Spriano, communistisch historicus en Gramsci kenner: "*Voor de hoofdredacteur van Ordine Nuovo betekenden het jaar 1921 en het begin van 1922 maanden van intensieve arbeid. Hij opende een heftige polemiek tegen de socialistische partij, die hij vanwege haar wankelmoedige houding en onduidelijke politiekideologische inspiratie vergeleek met het circus Barnum & Bailey. Er brak een periode van 'ijzer en vuur' aan. De communistische partij, die was ontstaan met de bedoeling leiding te geven aan het revolutionaire proces, zag zich, evenals de hele socialistische beweging, geconfronteerd met een aanzwellende golf van reactie, het geweld van de fascistische knokploegen. De partij werd gestaald in de strijd, maar de problemen waarvoor ze stond waren heel anders dan ze had voorzien of gehoopt. (...) Het analyseren en bestrijden van het fascistische verschijnsel was onder deze omstandigheden de dringendste taak waar Gramsci zich aan zette. Hij gaf zowel de kleinburgerlijke achtergrond als het reactionaire resultaat aan van het fascisme en hij probeerde zich te verzetten tegen het extremisme van de partijleiding, die werd beheerst door Bordiga. (...) Zijn vlijmscherpe pen dwong respect af bij zijn tegenstanders en bewondering bij de lezers van de krant waaraan hij al zijn tijd wijdde. Maar ook op het Tweede Congres van de PCd'I, dat in maart 1922 bijeenkwam, bond Gramsci niet de strijd aan ondanks de vele reserves die hij had tegen de officiële lijn vooral toen in de congresstellingen een reactionaire staatsgreep werd uitgesloten.*" Waarschijnlijk omdat hij zich in het openbaar loyaal had opgesteld achter het door Bordiga en de zijnen gecontroleerde partijbestuur vertrouwde men hem in maart 1922 de taak toe om de PCd'I te vertegenwoordigen bij het Internationale Comité van de Komintern in Moskou. In mei reisde hij via Berlijn naar de Sovjet-Unie.

Zijn Moskouse tijd (zomer 1922-december 1923) was voor Gramsci een periode van politieke blikverruiming. In de kringen van de Komintern werd in deze jaren nog een zeer levendig politiek en ideologisch debat gevoerd en hij speelde daarin een vooraanstaande rol. Hij deed van nabij ervaring op met de vraagstukken van de Nieuwe Economische Politiek in de jonge Sovjetrepubliek en hij bestudeerde de theoretische geschriften en de politieke standpunten van Lenin en de meest gezaghebbende leden van de generale staf van de Sovjetpartij: Trotski, Stalin, Boecharin en Zinovjev.

Zijn verblijf buiten Italië stelde Gramsci in staat afstand te nemen van het aanvallende extremisme van de leiders van de PCd'I. Naarmate de politieke meningsverschillen tussen de leiding van de Italiaanse partij en de Komintern groter werden - een meerderheid in de Internationale was vóór een eenheidsfront tegen het fascisme en een samengaan van maximalisten en communisten - werd Gramsci's kritiek scherper. In de intensieve

briefwisseling die hij vanuit Moskou (en van december 1923 tot april 1924 vanuit Wenen) onderhield met zijn oude strijdmakkers Togliatti en Terracini, benadrukte hij de noodzaak om te breken met de lijn van Bordiga en een nieuwe leiding te formeren. Die moest in staat zijn een strategie te ontwikkelen die was gebaseerd op een bondgenootschap tussen de arbeiders uit het Noorden en de arme boeren van het Zuiden (een oud denkbeeld van Gramsci), een hereniging te bewerkstelligen met die socialisten die zich waren blijven oriënteren op de Komintern (de *terzinternazionalisti*) en van de partij een rechtstreekse uitdrukking te maken van de werkende bevolking door de organisatie te baseren op fabriekscellen.

In deze richting begon Gramsci een interne partijstrijd toen hij in april 1924 terugkeerde naar Italië. Mussolini was toen al bijna twee jaar premier van een kabinet waarin naast een meerderheid van fascistische ministers, ook katholieken en liberalen zitting hadden. Om zijn bewind een sterkere basis in het parlement te verzekeren schreef hij voor april 1924 verkiezingen uit, nadat eerst een meerderheid van de oude kamer, waaronder rechtse katholieken, nationalisten en conservatieve liberalen, had ingestemd met een wijziging van de kieswet. Ondanks deze ingreep, die van het stelsel van evenredige vertegenwoordiging een farce maakte, en in weerwil van fascistische intimidatie bij de stemming, wisten de communisten bij de aprilverkiezingen achttien zetels te veroveren, waarvan één voor Gramsci zelf. Omdat hij nu formeel parlementaire onschendbaarheid genoot, reisde hij van Wenen naar Rome om de leiding te nemen van de PCd'I fractie in de kamer. Dankzij de nieuwe kieswet waren de fascistische nu in de meerderheid in het parlement en bij de opening van de nieuwe zitting verschenen de PNF afgevaardigden voor het eerst in partijuniform.

In de zomer van 1924 werd Giacomo Matteotti, een afgevaardigde van de van de PSI afgesplitste reformistische socialisten, die de moed had gehad in de kamer het bedrog van de aprilverkiezingen aan de kaak te stellen, door een fascistisch commando ontvoerd en vermoord. Uit protest tegen deze misdaad verlieten alle oppositiepartijen, inclusief de communisten, de kamer, en zij kondigden aan niet terug te keren voordat de schuldigen waren opgespoord en gestraft en de fascistische militia waren opgeheven.

Na de moord op Matteotti spande Gramsci zich in om zowel onder de massa's als in de parlementaire actie een wending te geven aan de gebeurtenissen. De tijd leek daarvoor rijp, want overal in Italië kwam het tot woede uitbarstingen tegen deze misdaad van het regime. Gramsci stelde de gezamenlijke oppositiepartijen voor om een tegenparlement te vormen en de massa's op te roepen tot een belastingboycot en een algemene antifascistische staking. Zo zouden ze een alternatief kunnen bieden voor het op dat moment wankelende fascistische regime. Toen de socialisten en de burgerlijk-democratische partijen (waaronder liberalen en katholieken) dit weigerden, uit angst te worden overspoeld door een door de communisten geleide antifascistische beweging, trok de PCd'I zich terug uit het oppositiecomité (dat inmiddels de naam had gekregen van "Aventijns Parlement", naar analogie van een groep uit de oude Romeinse senaat die eens apart had vergaderd op de Aventijnse heuvel in Rome). De aarzelende houding van de oppositie gaf Mussolini de kans zich te herstellen van de terugslag die het fascisme in het land had ondervonden na de moord op Matteotti. Op 3 januari daagde hij de kamer uit hem af te zetten. De oppositie durfde dit niet aan en ging daarmee definitief onder het fascistische

juk door. De rol van het parlement was uitgespeeld.

Na de Matteotti crisis veranderde Mussolini zijn regering in een dictatoriaal bewind. Alle niet-fascistische ministers werden uit zijn kabinet verwijderd. De staat werd in versneld tempo langs fascistische lijnen gereorganiseerd. De activiteiten van alle niet-fascistische organisaties werden aan banden gelegd, het ambtenarenapparaat werd gezuiverd en de autonomie van het plaatselijk bestuur werd beperkt. De gekozen burgemeesters werden vervangen door benoemde fascistische functionarissen (de zogenaamde *podestà*). De vakcentrale CGL werd ontbonden en er kwam een fascistisch monopolie op vakbondsorganisatie. De Grote Raad van de PNF werd een soort fascistisch parlement; de Kamer van Afgevaardigden bleef bestaan maar verloor de meeste bevoegdheden.

Gramsci, die in 1924 de mogelijkheden voor een antifascistische opstand had overschat, richtte zich meer en meer op de toekomst. Hij was inmiddels benoemd tot algemeen secretaris van de PCd'I en hij concentreerde zich op de vorming van een brede maatschappelijke coalitie van arbeiders en arme boeren, die het draagvlak zou moeten vormen voor een nieuwe staat, die op den duur in de plaats moest treden voor het fascistische bewind. Gebruik makend van de ervaringen van de fabrieksraden in 1919-1920 stuurde hij aan op de vorming van Raden van Arbeiders en Boeren, die de organisatorische basis zouden moeten worden van een vernieuwde communistische partij. Spriano: *“Het drama van Gramsci als politiek leider in de jaren 1924-1926 is deze tegenstelling tussen de rijkdom van zijn constructieve politieke denkbepelden en van zijn organisatorische werk - die een voorlopige afronding krijgen in het Derde Congres van de PCd'I dat in januari 1926 in het Franse Lyon bijeenkwam en waar Gramsci en Togliatti een meerderheid van ruim 90 procent kregen voor de door hen uitgestippelde lijn - en de politieke krachtsverhoudingen. Die waren ondertussen zo ongunstig geworden dat er geen enkele ruimte meer overbleef, noch voor werk in de 'legaliteit' noch voor een revolutionaire opleving in de clandestiniteit.”*

De toekomst werd steeds somberder. Ook Gramsci, die door Mussolini was omschreven als *“die gebochelde Sardijn, professor in de economie en de filosofie, met zijn ongetwijfeld fenomenale brein”*, ontkwam niet aan de fascistische vervolging. Vanaf 1925 werden zijn gangen voortdurend nagegaan door de politie. Waarschijnlijk wilde hij zijn uiteindelijke arrestatie niet eens ontlopen. Later zou hij in een brief uit de gevangenis schrijven: *“Het beginsel dat de kapitein in geval van schipbreuk zich als laatste in veiligheid stelt of nog liever samen met zijn schip ten onder gaat is minder irrationeel dan het lijkt. Alleen zo is er een garantie voor continuïteit in het leven van een gemeenschap. Anders zou niemand de uiteindelijke verantwoordelijkheid op zich nemen, zou ieder alleen voor zichzelf zorgen en de persoonlijke veiligheid van de anderen aan henzelf overlaten.”* Op 8 november 1926 viel Gramsci voorgoed “in de handen van de vijand”. Met zijn arrestatie kwam een einde aan zijn bestaan als actief politicus en brak een nieuwe en tegelijk de laatste fase aan van zijn leven. Na een voorarrest van anderhalf jaar werd hij in mei 1928 voorgeleid voor het Bijzondere Fascistische Tribunaal dat alle “zware politieke gevallen” behandelde. Hij werd veroordeeld tot twintig jaar opsluiting. De openbare aanklager lichtte zijn eis als volgt toe: *“We moeten dit brein twintig jaar lang verhinderen om te functioneren.”*

Dat het regime daar niet in is geslaagd blijkt uit de indrukwekkende reeks notities,

die hij tijdens zijn gevangenschap maakte. In deze *Quaderni del Carcere* (aantekeningen uit de gevangenis) reconstrueerde hij zeer systematisch de moderne Italiaanse geschiedenis, legde daarin de wortels bloot van het fascisme, zette de rol uiteen van de intellectuelen in de geschiedenis en gaf de functie aan van de partij in het revolutionaire proces. Maar dat is een ander verhaal.

Tot besluit nog enkele opmerkingen over de teksten die in deze bundel zijn opgenomen.

Gramsci heeft geen afgeronde studie geschreven over het fascisme, maar hij heeft aan dit onderwerp wel een lange reeks artikelen gewijd, die hij van 1919 tot 1926 in de socialistische en communistische partijorganen heeft gepubliceerd. Bovendien wijdde hij als partijbestuurder van de PCd'I in interne partijdocumenten en congresstukken veel aandacht aan de achtergronden en de maatschappelijke basis van het fascisme. Aan de hand van deze teksten kunnen we ons een beeld vormen van de ontwikkeling van het fascisme van beweging tot regime en van Gramsci's veranderende visie op het fascistische verschijnsel.

In zijn dagelijkse journalistieke werk in de jaren 1919-1921 constateerde Gramsci de snelle groei van de Fasci-beweging en ging hij langzamerhand beseffen wat die eigenlijk betekende voor de arbeidersbeweging en voor de Italiaanse maatschappij als geheel. In tegenstelling tot de historici die zich later beroepshalve bogen over het fascistische verschijnsel, werd Gramsci van nabij geconfronteerd met de tegenstrijdigheden in deze nieuwe beweging. Hij voorzag in deze jaren dan ook niet altijd juist welke tendens de overhand zou krijgen. Toch krijgen we uit zijn relaas een betere indruk van de complexiteit van het fascisme dan uit menig later commentaar. We moeten ons bovendien realiseren dat Gramsci een politieke figuur was. In de teksten van deze bundel is achtereenvolgens de revolutionaire journalist, Kominternfunctionaris en partijleider aan het woord, niet de academicus die achteraf min of meer afstandelijk een maatschappelijk en politiek fenomeen in kaart brengt. Zijn artikelen gaven niet alleen een beeld van de werkelijkheid; ze speelden ook een rol in die werkelijkheid. Gramsci legde in zijn stukken steeds het verband tussen de analyse en de sociale en politieke strijd, en hij gaf voortdurend aan wat de taak was van de communistische beweging. Ieder artikel was daarom een politieke daad.

Hoewel Gramsci's relaas vanzelfsprekend fragmentarisch is en niet altijd de interne samenhang heeft van een historisch verslag dat jaren later is geschreven, is het opvallend dat hij de betekenis van het fascisme doorzag vóór enige andere auteur, zowel binnen als buiten het socialistische kamp.

In 1919 en 1920, de eerste jaren van het fascisme als beweging, toen de knokploegen nog geen wijdverbreid verschijnsel waren, beschouwde Gramsci de *Fasci* niet als iets nieuws. Hij zag er nog geen nieuwe vorm van reactie in, die zich onderscheidde van eerdere autoritaire bewegingen. In die jaren leek een socialistische revolutie nog tot de mogelijkheden te behoren. Reagerend op Giolitti gezinde kranten als het Turijnse dagblad *La Stampa* en hun dramatische roep om een sterke man die de "bolsjewistische dreiging" zou kunnen bezweren, schreef Gramsci kortweg dat de communisten niet verantwoordelijk waren voor de reactie; die had in Italië altijd bestaan. De reactie was het gevolg van het eeuwige falen van de Italiaanse staat om de kapitalistische economie voor een bankroet te behoeden. Bovendien had "*Italië een diepe oorlogswond, waardoor*

het veel bloed verloor". Socialisme en communisme waren een antwoord op die reactie, niet andersom. Illegale bewegingen als het fascisme waren één van de twee vormen van kapitalistisch geweld, het legale geweld van de staat was de tweede (zie: "Wat we onder de reactie moeten verstaan"). Het is waarschijnlijk dat deze beperkte kijk op het fascisme het gevolg was van het betrekkelijke isolement van zijn uitkijkpost in Turijn. Dit bolwerk van de Italiaanse arbeidersklasse was eind 1920 nog niet rechtstreeks met het fascisme in aanraking gekomen.

Volgens Enzo Santarelli, de inleider van de oorspronkelijke Italiaanse editie van deze bundel, loopt er een ononderbroken lijn tussen de geschriften uit de periode 1919-1920 en die van de daarop volgende twee jaar. Het accent bleef liggen op de "instorting van de burgerlijke metropoolstaten", die gepaard ging met de ontbinding van het systeem van kolonies en invloedssferen op wereldschaal. Tegen die achtergrond, aldus Santarelli, was het fascisme voor Gramsci nog steeds een secundair verschijnsel, een rivaal van de opkomende socialistische orde en tegelijk een aanvulling en zelfs een voortzetting van de klassieke burgerlijke reactie. Voor Gramsci loopt er een continue lijn van prefascisme naar fascisme, vooral wat betreft de rol van de staat (straffeloosheid van fascistisch geweld) en het gedrag van de heersende klassen (allianties met Mussolini). Maar er komt een nieuw element bij: de kleinburgerlijke rebellie, de poging van de kleine burgerij om zich op te werpen als onafhankelijke klasse. Gramsci probeert dit verschijnsel in te passen in zijn visie op de crisis van de burgerlijke staat (zie: "Het Volk van de Apen").

Begin 1921 kunnen we ruwweg vier thema's onderscheiden in Gramsci's visie op het fascisme: 1) het is een beweging van de kleine burgerij, die zich er niet bij neer kan leggen dat haar politieke en economische rol is uitgespeeld; 2) het heeft zowel een revolutionair als een conservatief gezicht; 3) hoewel het revolutionaire aspect aanvankelijk het meest in het oog valt wordt het fascisme al gauw de bondgenoot van het kapitalisme en maakt het zijn revolutionaire vleugel monddood; 4) het is niet bij machte een eigen staat te vestigen.

De eerste drie stellingen zouden later gemeengoed worden in de Italiaanse geschiedschrijving; de vierde was overhaast en werd alras herzien.

Eind april drong het fascisme via Toscane door in Piedmont en werden de eerste *squadre* actief in Turijn. Toen de straatgevechten verbitterden vormen begonnen aan te nemen merkte Gramsci somber op dat "*het fascisme op internationale schaal bezien een poging (is) om de problemen van productie en distributie op te lossen met pistoolschoten en mitrailleurvuur.*" (Zie: "Italië en Spanje").

Zijn artikelen zijn niet altijd even consistent; hij stond te dicht bij de ups en downs van een beweging die op dat moment zelf nog niet wist wat te doen. Soms rekende hij op een massale verzetsbeweging tegen het fascisme en schreef hij optimistisch dat het zijn vele tegenstrijdigheden niet zou kunnen oplossen. Maar hij was een politieke leider wiens plicht het was zulke opwekkende artikelen te schrijven, vooral omdat de socialisten op dat moment bereid leken tot iedere prijs vrede te sluiten met de fascistten.

Begin 1922 realiseerde Gramsci zich dat het fascisme een beweging was met een massabasis, dat het in verschillende klassen steun vond (ook bij delen van de arbeidersklasse), maar dat de kleine burgerij van stad en platteland de boventoon voerde. Het fascisme was ideologisch verward, aldus Gramsci, maar was er als beweging op gericht de positie

van de kleine burgerij te herstellen in een samenleving die haar tot een anachronisme had gemaakt. Maar gezien de steun van ambtenaren, leger en politie slaagde het erin in een groot deel van Midden en Noord-Italië de feitelijke macht over te nemen. Daarom zouden de heersende kapitalisten de regering spoedig dwingen het fascisme niet alleen *de facto* maar ook *de iure* de macht te laten uitoefenen, in de hoop het zo te temmen (zie: “Staatsgreep”). Gramsci zou later beweren dat hij erop had aangedrongen de stellingen 51 en 52 uit de Thesen van Rome (1922) te veranderen, omdat daarin de mogelijkheid van een fascistische machtsovername werd uitgesloten. Kort voor zijn vertrek naar de USSR in mei 1922 voorspelde hij dat “*Italië oog in oog stond met de ernstigste crisis in haar geschiedenis sinds 1861.*”

Nadat de Mars op Rome zijn sombere verwachtingen had bevestigd schreef hij voor *La Correspondance Internationale*, het officiële orgaan van de Komintern, een reeks artikelen waarin hij de elementen van de Italiaanse crisis aangaf, die het fascisme aan de macht hadden gebracht (zie: “De oorsprong van het kabinet Mussolini” en “Parlementarisme en fascisme in Italië”). Hij schreef deze stukken voor een buitenlands publiek en gaf daarom een reeks feiten die als achtergrond moesten dienen voor zijn analyse. In een derde artikel voor de Kominternpers (“De mislukking van de fascistische vakbondspolitiek”) analyseerde hij de sterke en de zwakke punten van het fascistische machtsstelsel. Hij gaf aan dat het fascisme vooral succes had op het platteland, maar niet onder de industriearbeiders, en dat verklaarde de mislukking van de fascistische vakbonden in de grote steden. Die was overigens ook het gevolg van het onvermogen van de kleine burgerij om in te zien “*dat de klassenstrijd geen uitvinding was van socialisten en communisten*”, maar voortkwam uit de tegenstellingen in de kapitalistische productie, en van de afwijzing van de corporatieve gedachte door de arbeiders. Bovendien legde Mussolini zich erbij neer dat de industriëlen weigerden toe te treden tot de corporaties en hun eigen onafhankelijke organisaties wilden behouden. Gramsci’s conclusie was dat de communisten zich moesten inzetten om de fascistische bonden verder in diskrediet te brengen.

Na een langdurige interne crisis in de PCd’I, die inzette met massale arrestaties onder kaderleden in 1923, en die tot een einde kwam met de verkiezing van een nieuw partijbestuur eind 1924, kwam de partij onder de onbetwiste leiding van Gramsci. Tegelijkertijd resulteerden de Matteotti-crisis en het bankroet van de Aventijnse oppositie, begin 1925, in een stabilisering van de fascistische dictatuur en werd de Italiaanse staat “gefascistiseerd”. Gramsci analyseerde dit proces in de partijpers en in enkele toespraken voor het Centrale Comité van de PCd’I. Hij constateerde dat het fascisme ter rechterzijde een samenbindende functie had; hij noemde het “*een verenigende kracht die de eenheid in de voordien verdeelde en slechts met moeizame compromissen bijeengehouden bourgeoisie had bewerkstelligd.*”

Op grond van die analyse stippelde hij een antifascistische strategie uit. Tegen de klassencoalitie die het fascisme aan de macht hield, en die eigenlijk een voortzetting was van het traditionele industrieel-agrarische blok, dat de Italiaanse politiek al sinds 1861 beheerste, moest een ander bondgenootschap worden gevormd. Daarin moest het revolutionaire proletariaat van stad en platteland (industrie en landarbeiders) de leiding nemen, of liever gezegd, het moest hierin de “hegemonie” veroveren. Daar zou het

echter alleen in slagen, aldus Gramsci, als het aansluiting vond bij de brede boerenmassa's. Kort voor zijn arrestatie schreef hij: "*Het boerenvraagstuk is in Italië historisch bepaald. (...) In Italië heeft het boerenvraagstuk, gezien de bijzondere Italiaanse tradities en de bijzondere ontwikkeling van de Italiaanse geschiedenis, twee typische vormen aangenomen: het vraagstuk van het Zuiden en het vraagstuk van het Vaticaan. Om de meerderheid van de boerenmassa's voor zich te winnen zal het Italiaanse proletariaat zich deze problemen eigen moeten maken, zal het de klasse aanspraken die deze problemen met zich meebrengen moeten leren begrijpen, deze in haar revolutionaire programma moeten opnemen naast de eigen strijdeisen.*" Door middel van de Comités van Arbeiders en Boeren, die Gramsci van de grond wilde krijgen als organisatorische basis voor een nieuwe communistische partij, kon de oude kloof worden overbrugd tussen stad en platteland, tussen noord en zuid, een kloof die de PSI fataal was geworden. Tegelijkertijd pleitte hij voor een doorbreking van de "antiklerikale barrière" door een opening te maken naar katholieke arbeiders en boeren.

Deze strategische inzichten zou hij verder uitwerken in zijn gevangenisgeschriften. De basis voor de immense theoretische arbeid die hij tijdens twaalf jaar gevangenschap verrichtte werd echter gelegd in de jaren 1919-1926. Gramsci de theoreticus was een "leerling" van Gramsci de politicus. Als gevangene van het fascisme trok hij lessen uit de historische nederlaag van de Italiaanse arbeidersbeweging na de Eerste Wereldoorlog en borduurde hij voort op de ervaringen die hij had opgedaan in de strijd tegen het fascisme.

Tenslotte nog iets over de selectie van de hierna volgende artikelen. Uitgangspunt van dit boek is de bundel *Sul Fascismo*, waarin redacteur Santarelli de belangrijkste teksten heeft verzameld die Gramsci aan de opkomst van het fascisme wijdde. Criterium bij de keuze uit de bundel (totaal 91 teksten) was in de eerste plaats de relevantie voor de lezer vandaag. Vandaar dat de teksten die te moment gebonden zijn en die een gedetailleerde kennis van de Italiaanse geschiedenis en literatuur vereisen niet zijn opgenomen. Daarnaast is gepoogd de ontwikkeling van het fascisme en de ontwikkeling van Gramsci's analyse daarvan adequaat weer te geven.

De teksten die ontleend zijn aan de *Quaderni del Careere* ontbreken. Dit omdat de teksten een ander karakter dragen: ze zijn niet heet van de naald geschreven maar zijn meer van historische aard. Bovendien is een volledige vertaling van de *Quaderni* in voorbereiding.

Utrecht, april 1979

Het integrale syndicalisme

Uit: *Il Grido del Popolo*, 23 maart 1918.

Het is te wijten aan de kwade trouw van de “volkse” hervormers - schrijft Maurizio Maraviglia - dat het nationalisme wordt afgeschilderd als een conservatieve leer, die de klassenprivileges wil handhaven.

Het nationalisme is echter wezenlijk revolutionair, of liever: het is de enige werkelijk revolutionaire leer, omdat het zich richt naar de natie - in haar politieke, economische en geestelijke eenheid - terwijl de andere doctrines geen oriëntatiepunt hebben of slechts één van veel lagere orde: de klasse, de partij, de fractie of zelfs de persoon van de hervormers zelf. Het nationalisme is een energiebron bij uitstek en als zodanig schrikt het niet terug voor de meest gedurfde hervormingen. Een nationalistisch econoom, Filippo Carli, heeft zich pleitbezorger gemaakt van de “*participatiegedachte*” en van het “*sociaal aandeelhouderschap*” en zijn propaganda heeft grote weerklank gevonden in het nationalistische kamp.

Evenals de andere nationalistten denkt Maurizio Maraviglia dat hij zijn gelijk triomfantelijk aantoonde door te wijzen op het “historisch karakter” van het oriëntatiepunt van zijn leer: de natie. Maar zijn beweringen hebben slechts dogmatische betekenis en dat maakt hem een vreemde historicus en een merkwaardig revolutionair. Impliciet stelt Maraviglia dat het verschil tussen de nationalistische leer en de andere doctrines een kwestie is van “waardigheid” en niet van “historiciteit”: de natie is waardiger dan de klasse, de partijen of de individuen. De vraag naar het revolutionaire gehalte van het internationalisme wordt zo een alleraardigste retorische vraag, net zoals de vragen die geleterde lieden in de oudheid elkaar stelden om vast te stellen welk poëtisch genre of welk kunstwerk waardiger was.

In de geschiedenis gaat het er niet om wat waardiger is: in de geschiedenis is er slechts het noodzakelijke en het levende of het nutteloze, het kadaver. De klasse en de partij zijn even waardig als de natie. Zij zijn de natie, want die is geen abstracte metafysische grootheid, maar concrete politieke strijd tussen groepen individuen die zich aansluiten om een doel te bereiken. Het doel is de enige maatstaf voor de “waardigheid”. En het doel is geen feit, maar een denkbeeld dat door de feiten werkelijkheid wordt. Het revolutionaire doel is de vrijheid, opgevat als spontane organisatie van individuen die een discipline aanvaarden als de meest geëigende manier om de noodzakelijke middelen te vinden voor hun spirituele mens-zijn: vrijheid opgevat als het hoogste stadium van de groei van het individu, van alle individuen, in autonomie verworven door de individuen zelf. De nationalistten zijn conservatief, zij betekenen de spirituele dood, omdat zij van “een” organisatie de “definitieve” organisatie maken, omdat zij geen idee als doel hebben, maar een gegeven uit het verleden, dat niet universeel is, maar gebonden aan een bepaald punt in de ruimte en de tijd.

De nationalistische revolutieopvatting is niets anders dan warhoofdigheid. Als de partijen, de klassen en de individuen historisch noodzakelijk zijn en een taak hebben te vervullen, betekent het voorstel om ze “op te heffen” ook de “opheffing” van het uitgangspunt waaraan men zozeer zegt te hechten: de natie. In werkelijkheid is het doel

dat de nationalisten blijken na te streven niets anders, dan de bevestiging en vereeuwiging van de voorrechten van een economische klasse, de hedendaagse industriëlen, en van een politieke groep, die bestaat uit deze zogenaamde hervormers zelf. Ten koste van de economische en politieke energie die door de politieke strijd in het vrije spel van de concurrentie vrijkomt en wordt opgewekt. Ten koste van de natie, die niet iets statisch en onveranderlijks is, maar slechts een moment is van de politieke en economische organisatie van de mensen, een verovering van iedere dag, een voortdurende ontwikkeling naar volmaaktere momenten, opdat alle mensen er eens de afspiegeling in zien van hun eigen geest en er de bevrediging in vinden van hun eigen behoeften. De natie heeft zich ontwikkeld van een ambachtsgemeenschap tot een nationale staat, van adellijke heerlijkheid tot burgerlijke nationale staat, in een verwoede speurtocht naar vrijheid en autonomie. En ze neigt nog verder uit te groeien, want de gerealiseerde vrijheid en autonomie zijn niet meer voldoende. Ze neigt naar grotere en meer omvattende verbanden: de burgerlijke Volkenbond en de proletarische Internationale.

Het revolutionaire elan en de "historiciteit" van de nationalistische leer zijn niets dan retoriek en verwarring.

Een politiek-economische roman

Het nationalisme is de krachtbron bij uitstek en het schrikt niet terug voor de meest gedurfde hervormingen. Eén van die gedurfde hervormingen is volgens Maraviglia het "*integrale syndicalisme*" van Filippo Carli.

Filippo Carli heeft een verrukkelijke politiek-economische roman geschreven in een lange reeks afleveringen. Het is een gigantisch bouwwerk dat Carli heeft opgetrokken, alles heeft er zijn plaats. De economie, het geldstelsel, de moraal en de politiek krijgen er elk een verdieping toegewezen. Hij slaat maar één ding over: de geschiedenis, en de Italiaanse geschiedenis in het bijzonder. Voor Carli was de ergste wandaad die door de eeuwen heen is bedreven de vernietiging van de middeleeuwse gilden. Zijn integrale syndicalisme is dan ook niets anders dan een programma voor herstel van de gilden. Het is integraal, omdat hij het niet beperkt tot de stedelijke gemeenschappen, maar het wil toepassen op de natie als geheel.

Wat Carli voorstelt is niets meer of minder dan de instelling van een rationele staat, een staat *a priori*, een afspiegeling van het bewustzijn van de heersende klasse. Hierin zou een einde komen aan de klassenstrijd, aan alle zogenaamde muiterij en demagogie. Want deze afschuwelijke dingen bestonden volgens Carli niet in de middeleeuwse stad. Ze bestonden inderdaad niet binnen de stad als gesloten territoriale eenheid (althans in bepaalde perioden), maar ze bestonden wel in de verhouding tussen de *commune* en het feodale slot, tussen de ambachtsman en de feodale heer, tussen de stad en het omringende platteland.

De klassen waren op bepaalde momenten langs geografische lijnen gescheiden, dat is alles, en het is vanzelfsprekend dat er binnen iedere territoriale gemeenschap geen klassenstrijd bestond omdat de gemeenschap homogeen was en de klassenstrijd de strijd was tussen de *communi*, of tussen Welfen en Ghibellijnen. De restauratie van het geldstelsel, het integrale syndicalisme, heeft dan ook geen enkel aanknopingspunt in het

verleden dat niet illusoir of uit de lucht gegrepen is.

En voor het heden is het even onzinnig. Het proletariaat zou moeten afzien van de klassenstrijd. Zijn medewerking zou worden verkregen door “*participatie*” en “*sociaal aandeelhouderschap*”. Het proletariaat zou in economisch opzicht solidair moeten worden met de bourgeoisie en zou dus niet meer mogen denken aan de sociale revolutie, aan de afschaffing van de privileges. Het proletariaat zou een intensieve “opvoeding” krijgen, het zou worden onderwezen in de maatschappelijke doelen van de productie en van het nationale leven. Carli heeft wel een erg vage en empirische opvatting van de opvoeding en van de cultuur. Hij stelt zich die voor als een overjas, als feestkledij voor de nationalistische kermis. Twee uiterlijkheden zouden het educatieve doel vormen: de natie en de productie, terwijl dat instrumenten zijn, geen morele doelen. De modelnatie van Carli is Duitsland bewoond door Italianen, een Germaanse staat waarin de Italianen de geestelijke barbarij vervangen door de verfijnde Latijnse cultuur. En dat is net zoiets als een katholiek calvinisme, een azijnfles gevuld met zoete wijn.

Nationalistisch dilettantisme

Carli behoort tot die geleerden, die bewondering hebben voor bepaalde economische en politieke verschijnselen in Duitsland, maar deze uiteindelijk verwarren met de hele Duitse cultuur, met alles wat Duits is. Ze houden geen rekening met de scheuren, de tegenstellingen die ook in Duitsland bestaan. Zij vinden dat het Duitse systeem moet blijven bestaan en ze beschouwen het, mits vervolmaakt, als een universeel model. De waarheid is enigszins anders. Ook in Duitsland maakte de bourgeoisie onontkoombaar een liberale ontwikkeling door en verwoestte ze haar gilden. De oorlog was de uiterste poging om een anti-economisch productiesysteem in stand te houden, om het maatschappelijk tekort aan te vullen met de buit van de overwinning. Carli is betoverd door de schijn en verwacht die met het levende historische weefsel. Zijn literaire werk mag vol staan met voorbeelden en logisch in elkaar zitten, het is vergeven van amateurisme, vrijblijvende uitwijdingen en abstract geïdeologiseer.

Werkelijk een gedurfde hervorming! Maar Maraviglia zelf rekent er mee af. Hij noemt de hervorming “gedurfd” maar accepteert hem niet. Het adjectief is dan ook onbegrijpelijk als men geen rekening houdt met het dilettantisme en de academische methode van de nationalistische bewijsvoeringen: men noemt ook datgene “gedurfd” wat men onhoudbaar acht, en men toont de levensvatbaarheid van de leer aan met constructies die men zelf barok en onsamenhangend vindt. Maraviglia zou deze werkwijze twistziek en demagogisch noemen als het om socialisten ging. Nu het om nationalisten gaat zullen we volstaan met hem warhoofdig en amateuristisch te noemen.

De nationale eenheid

Uit: *Ordine Nuovo*, 4 oktober 1919.

Op 11 september bezet Gabriele D'Annunzio Fiume, vanwaar hij oproept tot een nationalistische opstand tegen de regering-Nitti.

De Italiaanse bourgeoisie stond van het begin af aan op de bres voor de nationale eenheid, en de verwezenlijking daarvan was voor haar een beginselkwestie. Omdat de nationale eenheid in de geschiedenis van Italië, evenals in die van andere landen, een technisch volmaaktere organisatievorm betekende van het kapitalistische productie- en ruilsysteem, was de Italiaanse bourgeoisie historisch gezien een vooruitstrevende klasse.

De oorlog heeft echter diepgaande, onoplosbare conflicten opgeroepen binnen de bourgeoisie en nu neigt deze klasse ertoe de natie te verdelen en het economische apparaat, dat met zoveel geduld is opgebouwd, te saboteren en te vernietigen.

Gabriele D'Annunzio,* een gewezen marionet van de Engelse en Franse vrijmetselarij, kwam in opstand tegen zijn oude meesters, verzamelde een groep avonturiers om zich heen en bezette Fiume, waar hij zichzelf uitriep tot "absoluut heerser" en een voorlopige regering vormde. Het gebaar van D'Annunzio had aanvankelijk slechts literaire betekenis: D'Annunzio deed inspiratie op en verzamelde materiaal voor een nieuw heldendicht, een nieuwe psycho-erotische roman of een nieuwe verzameling "krijgsgeschriften" van "commandant" Gabriele D'Annunzio.

Het literaire avontuur van Gabriele D'Annunzio was niet buitengewoon, niet rampzalig: in een klasse die politiek en geestelijk gezond is, omdat ze eensgezind is en economisch goed georganiseerd, komt altijd wel een enkele politieke gek voor, die met zijn hoofd in de wolken leeft, omdat hij iedere band met de concrete economische werkelijkheid mist.

Maar kolonel D'Annunzio vindt medestanders; zijn optreden heeft tot gevolg, dat een deel van de burgerij zich groepeerd rond het Fiume-avontuur. De regering van Fiume wordt gezien als tegenhanger van de centrale regering; het met de wapens gevestigde gezag van de regering van Fiume wordt de tegenhanger van het wettige gezag in Rome. De literaire daad wordt een maatschappelijk verschijnsel. Zoals de regeringen van Omsk, Jekaterinenburg en Archangel in Rusland, wordt in Italië de regering van Fiume beschouwd als het begin van een reorganisatie van de staat, als een blijk van gezonde daadkracht, die het "ware" volk, de "ware" wil en de "werkelijke" belangen vertegenwoordigt, en die de usurpatoren uit de hoofdstad moet verdrijven. D'Annunzio neemt tegenover Nitti* dezelfde positie in, als Kornilov* tegenover Kerenski.* Het literaire avontuur heeft in Italië de burgeroorlog ontketend.

De burgeroorlog is uitgerekend begonnen door de bourgeoisie, die deze met woorden zo krachtig afwijst. Burgeroorlog is een treffen tussen twee machten, die elkaar gewapenderhand de staatsmacht betwisten; een treffen dat zich niet afspeelt op het slagveld tussen twee duidelijk te onderscheiden legers, met twee duidelijke kampen, maar een krachtmeting binnen de samenleving tussen een samenraapsel van groepen, een chaotische reeks gewapende conflicten, waarin de grote massa van de burgers geen lijn kan ontdekken, en waarin veiligheid van lijf en goed verdwijnt en plaats maakt voor terreur, chaos en "anarchie". Zoals in alle andere landen, in Rusland, in Beieren en in Hongarije,

is het ook in Italië de bourgeoisie geweest, die de burgeroorlog heeft ontketend en de natie in chaos, terreur en “anarchie” heeft gestort. De communistische revolutie, de dictatuur van het proletariaat zijn in Rusland, in Beieren en in Hongarije - en voor Italië zal hetzelfde gelden - een uiterste poging geweest van de gezonde krachten van het land, om een halt toe te roepen aan de ontbinding van de samenleving, om gezag en orde te herstellen en om te verhinderen dat de maatschappij aan een beestachtige barbarij ten prooi valt; een barbarij die gepaard gaat met honger, omdat de bourgeoisie ophoudt met nuttige arbeid te verrichten als ze overgaat tot terrorisme. Omdat het zo gegaan is, omdat een literaire daad de burgeroorlog heeft ingeluid en omdat het avontuur van D’Annunzio tegelijkertijd het symptoom en de politieke uitdrukking was van een wijdverbreide gemoedstoestand, moet men wel tot de slotsom komen dat de bourgeoisie als klasse dood is, dat het economische cement dat haar bijeen hield, is vergruizeld sinds de tegenstellingen tussen allerlei groepjes en lokale kliëks de overhand kregen. Men moet concluderen dat de parlementaire staat niet langer bij machte is om een concrete vorm te geven aan de objectieve werkelijkheid van het economische en maatschappelijke leven van Italië.

En de nationale eenheid, die in deze gedaante tot stand kwam, kraakt vervaarlijk in haar voegen. Wie zou er van opkijken, als er morgen in de krant staat dat in Cagliari, Sassari, Messina of Cosenza, in Taranto, Aosta, Venetië of Ancona een generaal, een kolonel of zelfs een eenvoudig luitenant zijn onderdeel met succes tot muiten heeft aangezet, zijn aanhankelijkheid heeft betuigd aan de regering van Fiume, en per dekreet de burgers onder zijn bestuur heeft aangekondigd dat zij geen belasting meer hoeven te betalen aan de regering in Rome?

Op dit moment vertegenwoordigt het centrale gezag, de regering in Rome, slechts oorlogsschulden, onderworpenheid aan internationale financiers en een tekort van 100 miljard lire. En daarom komen er barsten in de nationale eenheid en in de eensgezindheid van de bourgeoisie. Dat is de dieperliggende reden, waarom iedere daad van “burgerlijke” ongehoorzaamheid, van minachting voor het particuliere eigendom en van “reactionaire” opstandigheid tegen de centrale regering, kan rekenen op sympathie, aanhangers, een gunstige pers en geld. Als een luitenant, die terugkeert van het front in Cagliari, Messina, Cosenza, Taranto, Aosta, Ancona of Udine, een regering vormt tegen de centrale regering wordt hij de spil, waarom heen alle wantrouwen, alle egoïsme van de plaatselijke bezittende klassen zich concentreren; hij vindt sympathie, aanhang en geld, omdat deze bezitters het centrale gezag haten. Zij zouden zich graag bevrijden van de verplichting om de belastingen te betalen, waarmee het centrale gezag de oorlogsuitgaven moet dekken. De plaatselijke besturen, die het niet met de regering eens zijn over de kwestie Fiume, zullen het kristallisatiepunt worden van deze onstuitbare tegenkrachten; zij zullen voet bij stuk houden en permanente staten in het leven pogen te roepen, zoals gebeurd is in de voormalige keizerrijken van Rusland en Oostenrijk-Hongarije. De bezittende klassen van Sardinië, Sicilië, Valdaosta, Friuli enz. zullen aantonen dat de Sardijnen, de Sicilianen en de bewoners van de noordelijke grensgebieden geen Italianen zijn, dat ze al lang naar onafhankelijkheid streven, en dat de gedwongen Italianisering, die de regering in Rome heeft doorgevoerd met het verplichte onderwijs in de Italiaanse taal, is mislukt. Ze zullen memoranda sturen naar Wilson, Clemenceau en Lloyd George

... en ze zullen geen belasting betalen.

In deze situatie is de Italiaanse natie gebracht door de bourgeoisie, die bij alles wat ze onderneemt slechts uit is op het vergaren van winst. Italië verkeert in psychologisch opzicht in dezelfde omstandigheden als vóór 1859, maar vandaag zijn de bourgeois het niet langer eens over economische en politieke kwesties. Historisch gezien is de Italiaanse burgerklasse eigenlijk al dood, verpletterd door een tekort van 100 miljard, verteerd door interne twisten en onoverbrugbare tegenstellingen.

De “nationale” klasse is nu het proletariaat. De massa van de arbeiders en boeren, van de Italiaanse werkers, kan niet toestaan dat de natie uiteenvalt, omdat de eenheidsstaat als organisatievorm van productie en distributie is opgebouwd met Italiaanse arbeid, en het erfdeel van maatschappelijke rijkdom vormt dat de proletariërs willen inbrengen in de Communistische Internationale. Alleen de proletarische staat, de dictatuur van het proletariaat, kan nu nog het ontbindingsproces van de nationale eenheid tot staan brengen, omdat het de enige werkelijke macht is die de miltzieke burgerij kan dwingen niet langer de openbare orde te verstoren door haar te verplichten te werken, als ze wil eten.

De macht in Italië

Uit: *Avanti!*, Turijnse editie, 11 februari 1920.

De verkiezingen van 16 november 1919 zijn gewonnen door de socialisten (van 52 naar 156 zetels) en de katholieke Volkspartij (van 29 naar 100 zetels). De socialisten weigeren samenwerking met andere partijen. De Volkspartij besluit de regering-Nitti voorwaardelijk te steunen. In januari breekt een grote staking uit bij de spoorwegen en de posterijen. Het Turijnse dagblad *La Stampa* roept om de terugkeer van Giovanni Giolitti, “de enige man die de bolsjewistische dreiging af kan wenden”.

De wisselkoersen zijn rampzalig, het gezag van de (burgerlijke) staat ligt aan stukken, perverse neigingen en oproerige hartstochten kennen geen grenzen meer: Italië moet worden gered, de gemeenschap moet worden gered en het volk moet worden gered; het volk dat, zoals bekend, boven de belangengroepen, partijen en klassen staat.

La Stampa luidt angstig de noodklok. De schrijver van de hoofdartikelen, die gewoonlijk zwaarmoedig is, maar zo nu en dan een verheven of teder moment heeft, is hopeloos zwartgallig geworden. Hij is de wijze vermaning vergeten, die Bergeret in dezelfde kolommen van *La Stampa* toevoegde aan de naar zijn smaak te schreeuwerige, te onbesuisde antibolsjewistische journalisten: “jaagt alstublieft kinderen en overgevoelige mensen niet de stuipen op het lijf.” De schrijver luidt de noodklok om indruk te maken op de arbeidersklasse, om de proletariërs de stuipen op het lijf te jagen. Hij is ervan overtuigd dat de geestvermogens van arbeiders niet uitstijgen boven het niveau van kruideniers en kinderen, en hij denkt hen zover te kunnen krijgen dat ze een nederige knieval maken aan de voeten van de Heiland: Giovanni Giolitti,* spreekbuis van de nouveau riche, van de vrijmetselarij en van de *Fascio*.

Als een kleinburger en intellectueel handlangers van het kapitalisme van zwaarmoedigheid vervalt tot zwartgalligheid, komt dat omdat hij denkt dat zijn spaarcentjes zelfs onder zijn matras niet meer veilig zijn. Dan trekt hij zich wanhopig de haren uit het hoofd en in de deuropening van zijn woning roept en jammert hij ontroostbaar: burgers, jullie hoeven mijn deur niet in te trappen, want in mijn bed vinden jullie alleen maar een ellendig hoopje verrotting.

Welke spaarcentjes verdedigt *La Stampa*?

De Italiaanse staat werd tot dusver beheerst door het kapitaal in de grootindustrie: de Italiaanse regering is tot nu toe steeds in handen geweest van de kapitalistische zwaargewichten, die aan de belangen van hun eigen bevoorrechte klik alle andere belangen van de natie hebben opgeofferd. De historische partijen van de Italiaanse bourgeoisie zijn vernietigd door deze verstikkende en verwoestende hegemonie, die de naam draagt van de politicus Giovanni Giolitti en die is uitgeoefend met extreem geweld en met de meest schaamteloze corruptie.

De oorlog en de gevolgen ervan hebben echter het bestaan van nieuwe krachten aan het licht gebracht en hun ontwikkeling bespoedigd. Zij koersen naar een nieuwe inrichting van de economische en politieke grondslagen van de Italiaanse staat. De hele inwendige structuur van de Italiaanse staat heeft een ingrijpend veranderingsproces doorgemaakt en dat proces gaat nog steeds door. De resultaten ervan zijn nog niet met exactheid te voorspellen, maar één ding is zeker: de leidende groepen en het bestuurlijke kader zullen

veranderen, de staatsmacht zal in volledig andere handen vallen dan de huidige, die van Giolitti en de zijnen.

Het industriële kapitaal is er in de andere kapitalistische landen geleidelijk in geslaagd om een systeem van evenwicht te realiseren met de grondeigendom en om een constitutionele, democratische staat op te zetten. Dat is in Engeland bijvoorbeeld gelukt door middel van de arbeidersmassa's, die belang hadden bij de afschaffing van de heffingen op de graanimport en bij de invoering van de vrijhandel. In Italië heeft het industriële kapitaal de staat gemaakt tot wat hij is en onbetwist de macht uitgeoefend. De staat heeft zich om niets anders bekommerd dan om de, vaak ziekelijke, ontwikkeling van het industriële kapitaal: protectie, subsidies, gunsten van allerlei aard en omvang. Het platteland is geplunderd, de vruchtbaarheid van de bodem tenietgedaan, de boerenbevolking moest emigreren. De staatsmacht heeft met bruto geweld de brandkasten verdedigd: in de jongste Italiaanse geschiedenis zijn talloze bloedbaden aangericht onder de uitgebuite fabrieksarbeiders en de arme boeren. Het leven werd de boeren onmogelijk gemaakt door de douanewetgeving, die tot gevolg had dat de bodem uitdroogde, de bossen werden omgehakt en de rivieren buiten hun oevers traden. Om het industriële apparaat tot ontwikkeling te brengen nam de staat de kleine plattelandsbourgeoisie en de intellectuelen op in zijn bestuursorganen, in de pers, in de scholen en in de rechterlijke macht. Daarom had het platteland nooit een eigen politieke partij en oefende het nooit enige invloed uit op staatszaken. De staat mat zich zelfs de functie aan van een kredietbank voor de industrie: de uitgifte van obligaties tegen 4,5 procent rente diende dan ook, zoals bekend, om de boeren en de emigranten hun spaargeld met honderden miljoenen tegelijk afhandig te maken. Miljoenen die Giolitti beschikbaar stelde aan concerns als Terni en Ansaldo, voor de bewapening en de oorlog in Libië.

De oorlog heeft een grote boerenpartij ten tonele gevoerd, de Volkspartij* (*Partito Popolare*). Dat het platteland nooit een eigen vertegenwoordiging, een bijzondere uitdrukking van de eigen belangen en van de eigen politieke aspiraties heeft gehad, blijkt al uit de samenstelling van de Volkspartij en uit haar aristocratische en demagogische karakter. Ze steunt zowel op de grote en middelgrote landeigenaars, als op de arme boeren en kleine grondbezitters. De Volkspartij wil in de regering en aast op de staatsmacht. Ze ambieert de opbouw van een eigen staat, en heeft daartoe de middelen. De oorlog heeft het industriële apparaat onder controle van de banken gebracht. De geestelijkheid is op dit moment in Italië de belangrijkste en meest succesvolle vergaarder van spaargelden. Ze beheerst al vele banken en binnen niet al te lange tijd zal ze erin slagen het hele bankwezen onder haar controle te krijgen, als ze eenmaal meester is van de staatsmacht. In korte tijd zullen alle traditionele politieke kliks het veld moeten ruimen en plaats maken voor de Volkspartij, die - met haar 700.000 leden - veel ambities heeft en een grote honger heeft te stillen.

Het vaderland is in gevaar; het volk en de gemeenschap moeten worden gered! Bah, alleen de spaarcentjes van Giolitti en zijn politieke vriendjes zijn in gevaar. Alleen de macht van de onverzadigbare industriëlen en hun politieke intriges zijn in gevaar. In gevaar is de politieke loopbaan van de kleinburgerlijke handlangers van het kapitalistische zakenleven.

De burgerlijke staat zal zeker niet bestand zijn tegen de crisis. De staat verkeert op het moment in zo'n toestand, dat de crisis er korte metten mee zal maken. Maar de arbeidersklasse maakt zich niet druk over het feit dat de burgerlijke staat op instorten staat; ze draagt daar juist met al haar krachten aan bij. De arbeidersklasse bekommert zich om een heel andere reden om dit verschijnsel. Ze beseft namelijk, dat het historische ogenblik is aangebroken, dat ze zich rekenschap moet geven van haar verantwoordelijkheid. De klasse van industriëlen is niet bij machte te voorkomen, dat de politieke partij van de boeren zich meester maakt van de staat en van de industrie, en zowel de een als de ander onderwerpt aan de verlangens van de grote en middelgrote grondbezitters. De klasse van industriëlen kan niet voorkomen, dat de industrie wordt vernietigd, dat een staat van rijke boeren de industriële productie opoffert om zich te bevrijden van de buitenlandse schulden. Ze kan niet voorkomen, dat de Volkspartij Italië tot invloedssfeer maakt van het buitenlandse kapitalisme, tot een land van boeren, die de industrieproducten direct in het buitenland kopen. Maar de arbeiders bekommeren zich om dit probleem omwille van hun eigen vitale klassebelangen, niet omwille van de economische en politieke belangen van de industriëlen of omdat deze klasse te gronde gaat en haar historische functie van sociale vooruitgang teniet wordt gedaan met de vernietiging van de industrie.

De historische taak van de arbeidersklasse tekent zich kristalhelder af in Italië, zoals die zich ook in Rusland duidelijk heeft afgetekend. De inwendige tegenstellingen van het kapitalistische systeem hebben het hele netwerk van onderlinge relaties binnen de bezittende klasse en van de betrekkingen tussen de bezittende en de werkende klasse uiteengescheurd. De kapitalisten zijn niet in staat de vernietiging tegen te gaan, die het gif, dat zich in het maatschappelijk organisme heeft ingebed en ontwikkeld, aanricht. Verwoesting volgt op verwoesting, puinhopen stapelen zich op puinhopen en de waarden van de beschaving dreigen voorgoed verloren te gaan. Alleen de arbeidersklasse kan, door zelf de staatsmacht te grijpen, vernieuwing brengen. Door onbuigzaam haar eigen weg te volgen en iedere samenwerking met de bourgeoisie te weigeren zal ze een splitsing teweeg brengen tussen de klassen van het platteland, zal ze de arme boeren en de kleine eigenaars losmaken van de rijken en uitbuiters, en de uitgebuite klassen van het platteland mobiliseren om de arbeidersstaat te vestigen, om "aan de macht" te komen.

Door samen te werken met de bourgeoisie zou de arbeidersklasse het revolutionair proces vertragen, dat zich afspeelt in de Italiaanse samenleving en dat zijn hoogtepunt moet vinden in de breuk tussen de twee vleugels van de Volkspartij en in de gewelddadige doorbraak van de klassenstrijd op het platteland. De arme boeren zouden zich nog geruime tijd moeten scharen in dezelfde gelederen als de grootgrondbezitters, om niet te worden fijngewreven door de stad en de roofindustrie. De arbeidersklasse, die een afkeer heeft van vaderlandslievende kreten en van de holle frasen van de redders van de industrie en de productie, is in feite de enige klasse die werkelijk van plan is om "het vaderland te redden" en om de industriële catastrofe te voorkomen. Maar om deze missie te volbrengen wil ze de "gehele" macht, en gaat ze bepaald niet door de knieën voor de sombere en meelijwekkende jammerklachten van de handlangers van de bourgeoisie, van de redders van het volk en de gemeenschap van Italië, die "boven" de belangengroepen en de klassen zouden staan.

De huidige fase van de strijd

Gedeelte uit de verklaring die de afdeling-Turijn van de PSI voorlegde aan de nationale partijraad, die in april 1920 - tijdens de algemene staking in Turijn - in Milaan vergaderde. Dit document, dat de titel droeg "Voor een vernieuwing van de Socialistische Partij", was geschreven door Gramsci en werd in Milaan voorgelezen door Palmiro Togliatti namens de gehele afdeling-Turijn.

1) Op dit moment wordt de klassenstrijd in Italië gekenmerkt door het feit, dat de werkers in industrie en landbouw niet meer te stuiten zijn in hun voornemen om op het gehele nationale grondgebied uitdrukkelijk, en zonodig met geweld, de kwestie van de eigendom van de productiemiddelen aan de orde te stellen. Het uitbreken van de nationale en internationale crisis, die de waarde van het geld steeds verder doet verminderen, toont aan dat het kapitalisme aan het eind van zijn krachten is. De bestaande organisatievorm van productie en distributie kan niet eens meer voorzien in de meest elementaire levensbehoeften van de mensen. Het huidige economische systeem kan slechts blijven bestaan, omdat het door de burgerlijke staat met bruut wapengeweld wordt verdedigd. De gehele beweging van het werkende volk van Italië rukt onweerstaanbaar op om een gigantische omwenteling tot stand te brengen. Hierdoor zal een nieuwe wijze van produceren, een nieuwe organisatie van het productie- en distributieproces zijn intrede doen en zullen de arbeiders het initiatief krijgen in de productie, nadat ze het aan de kapitalisten en grootgrondbezitters hebben ontnomen.

2) De industriëlen en grootgrondbezitters hebben het toppunt van concentratie van hun klassenmacht bereikt en de order van het Verbond van de Italiaanse Industrie (*Confederazione dell' Industria Italiana*) wordt onmiddellijk in iedere fabriek uitgevoerd. De burgerlijke staat heeft een onderdeel van gewapende huurlingen gevormd (de Koninklijke Garde,* vert.), dat als instrument moet dienen om de wensen van deze nieuwe, krachtige organisatie van de heersende klasse uit te voeren. Deze is erop uit om via toepassing op grote schaal van het uitsluitingswapen en met behulp van terreurmethoden haar macht over de productiemiddelen te herstellen, en dwingt de arbeiders en boeren zich te laten beroven van een grote hoeveelheid niet betaalde arbeid. De recente uitsluiting in de metaalfabrieken van Turijn maakte deel uit van het plan van de industriëlen om de arbeidersklasse het mes op de keel te zetten. Gebruik makend van het gebrek aan coördinatie en revolutionaire eensgezindheid onder de krachten van de Italiaanse arbeiders hebben de industriëlen geprobeerd de eenheid van het proletariaat van Turijn te breken en in het bewustzijn van de arbeiders het prestige en het gezag te ondermijnen van de fabrieksorganisaties (de afdelingsraden en afdelingscommissarissen), die de strijd voor het arbeidersbeheer waren begonnen. Het voortduren van de landarbeidersstakingen in de provincie Novara en in Lomellina wijst erop, dat de grootgrondbezitters bereid zijn de productie te staken om het agrarisch proletariaat via uithongering op de knieën te krijgen, om het vervolgens meedogenloos te onderwerpen aan de hardste en meest vernederende arbeids- en leefomstandigheden.

3) De huidige fase van de klassenstrijd in Italië kan twee verschillende ontwikkelingen inluiden: óf het revolutionaire proletariaat verovert de politieke macht, om de productie

en distributie op een nieuwe manier te organiseren en zo de productiviteit weer op peil te brengen, óf de bezittende klasse en de regerende klik gaan over tot een schrikbarende reactie. In dat laatste geval zal geen enkele gewelddaad worden geschuwd om het proletariaat in industrie en landbouw te onderwerpen aan slavenarbeid. Men zal onverbiddeijk proberen de politieke strijdorganisatie van de arbeidersklasse (de socialistische partij) te vernietigen en de economische belangenorganisaties van de arbeiders (de vakbonden en coöperaties) te dwingen in het keurslijf van de burgerlijke staat.

4) Het ontbreekt de krachten van boeren en arbeiders aan coördinatie en revolutionaire vastberadenheid, omdat de leidende organen van de socialistische partij hebben bewezen, dat ze absoluut niets begrijpen van de ontwikkelingsfase waarin de geschiedenis van Italië en andere landen zich op dit moment bevindt, dat ze niets begrijpen van de taak die rust op de schouders van de strijdorganisatie van het revolutionaire proletariaat. De socialistische partij is slechts toeschouwer bij de huidige gebeurtenissen; ze spreekt nooit een eigen mening uit die overeenkomt met de revolutionaire stellingen van het marxisme en van de Communistische Internationale. Een oproep, die zou kunnen aanslaan bij de massa's en die een gemeenschappelijke richting zou kunnen geven aan de revolutionaire actie, blijft achterwege. De socialistische partij zou, als politieke organisatie van het meest vooruitstrevende deel van de arbeidersklasse, de leiding moeten nemen in een algemene actie om de hele arbeidersklasse in staat te stellen definitief de overwinning te behalen. De socialistische partij bestaat uit dat deel van de proletarische klasse, dat zich niet heeft laten vernederen en onderwerpen door de lichamelijke en geestelijke onderdrukking van het kapitalistische systeem en dat de eigen onafhankelijkheid en de bereidheid tot bewuste en gedisciplineerde actie heeft weten te behouden; juist daarom zou die partij de belichaming moeten zijn van het wakkere revolutionaire bewustzijn van de gehele uitgebuite klasse. Het is haar taak de aandacht van de hele massa op zich te vestigen, ervoor te zorgen dat haar richtlijnen de richtlijnen van de hele massa worden en het blijvende vertrouwen van die massa te winnen, opdat ze er de gids en het brein van wordt. Daarom is het noodzakelijk, dat de partij midden in de werkelijkheid van de klassenstrijd staat, de klassenstrijd die gevoerd wordt door het proletariaat van de fabrieken en van het platteland. Daarom ook moet ze in staat zijn de verschillende momenten, de verschillende etappes en de verschillende uitdrukkingsvormen van die klassenstrijd te onderkennen en uit die veelheid een eenheid te smeden. Alleen zo zal ze in staat zijn werkelijk leiding te geven aan alle bewegingen tezamen, en zal ze de massa's het bewustzijn kunnen bijbrengen dat er lijn zit in de schrikbarende wanorde van het moment; een lijn die, als hij doorzet, zal uitmonden in een menselijker samenleving, waarin de arbeid het instrument bij uitstek zal worden om te voldoen aan de eisen van een menswaardig bestaan en maatschappelijke vooruitgang. Maar de socialistische partij is ook na het congres van Bologna* een louter parlementaire partij gebleven, die niet buiten de enge grenzen van de burgerlijke democratie treedt en die zich slechts druk maakt om de oppervlakkige, politieke uitlatingen van de regerende klik. Ze stelt zich niet op als een onafhankelijke partij, een rol die toch kenmerkend is voor het revolutionaire proletariaat en voor het revolutionaire proletariaat alleen (...).

Wat we onder de reactie moeten verstaan

Uit: *Avanti!*, Turijnse editie, 24 november 1920.

Op 9 juni valt de regering-Nitti en wordt Giovanni Giolitti opnieuw premier. Hij besluit eerst de Adriatische kwestie te regelen en tekent in november het Verdrag van Rapallo met Joegoslavië. Fiume wordt een vrijstaat. In september weet Giolitti met steun van de CGL de fabrieksbezettingen in Turijn te beëindigen. Op 21 november verhinderen fascistische knokploegen met geweld de installatie van het nieuwe socialistische gemeentebestuur van Bologna.

Met veel hoorngeschal kondigt *La Stampa* aan dat Giolitti, gesterkt door het vertrouwen (??) dat de Italiaanse natie onlangs heeft uitgesproken in zijn politiek, zich opmaakt om het tweede deel van zijn regeringsprogramma uit te voeren: de restauratie van de staat. Met veel hoorngeschal voorspelt *La Stampa* (een waarschuwing aan ieder die het aangaat!) dat dit tweede deel van het regeringsprogramma van Giolitti in kringen van anarchisten, communisten en fascistten (!?) een eenstemmige alarmkreet zal doen opgaan tegen deze reactie.

Wat moeten we dan verstaan onder deze “reactie” die *La Stampa* aankondigt? Wat betekent “toepassing van de wet” enzovoort? Laten we dit even vaststellen: Giolitti is altijd een reactionair geweest. Giolitti is zelfs de typische exponent van de Italiaanse kapitalistische reactie. Het kapitalisme wordt reactionair als het er niet meer in slaagt de productiekrachten van een land te beheersen. Het Italiaanse kapitalisme begon reactionair te worden vanaf het moment dat de Italiaanse regering het vrijhandelsprogramma van de graaf van Cavour* en van Historisch Rechts* vaarwel zei en protectionistisch en “reformistisch” werd. Het kapitalisme was niet meer bij machte de Italiaanse productiekrachten in de hand te houden binnen een systeem van vrije concurrentie, en het maakte de staat tot het kantoor van één van zijn handelsagenten. Het kapitalisme heeft de nationale strijdkrachten, de bureaucratie, de rechterlijke macht en alle instellingen van de regeringsmacht gereduceerd tot directe instrumenten om zijn voortbestaan en ontwikkeling te verzekeren. Giolitti is de meest typische politieke representant van deze operatie van het Italiaanse kapitalisme. Op dit moment zet Giolitti zijn traditionele politiek voort. Hij moet wel; hij is nog steeds dezelfde reactionair. Giolitti voert zelfs zijn reactionaire activiteit op, omdat het kapitalisme steeds minder bij machte blijkt om de productiekrachten te beheersen. De tactiek van toenadering tot de “arbeiders-aristocratie” werkt niet meer. De manoeuvre om de coöperaties van Reggio Emilia te begunstigen terwijl tegelijkertijd de arme boeren in het zuiden worden afgeslacht, is nutteloos geworden. Ook de tactiek van de “georganiseerde” parlementaire meerderheden haalt niets meer uit. Het heeft geen enkele zin meer om de socialistische afgevaardigden uit Noord-Italië direct om te kopen en tegelijkertijd via de politieterror van de prefecten en de intimidatie van stemmenronselaars het parlement vol te stoppen met marionetten-afgevaardigden uit het zuiden. Vandaag nemen de volksmassa’s deel aan de economische en politieke strijd. Vandaag ziet het kapitalisme zich genoodzaakt de arbeiders in de fabrieken en op het platteland het brood uit de mond te stoten. Daar is zwaar geschut voor nodig: de burgerlijke staat moet wel steeds reactionairder worden en moet steeds directer en gewelddadiger ingrijpen in de klassenstrijd om de emancipatiepogingen van

het proletariaat de kop in te drukken.

Deze “reactie” is niet alleen een Italiaanse zaak. Het is een internationaal verschijnsel, omdat het kapitalisme niet alleen in Italië maar in de hele wereld de productiekrachten aan zijn greep ziet ontglippen. Het “fascisme” is geen typisch Italiaans verschijnsel, evenmin als het ontstaan van de communistische partij typisch is voor Italië. Het “fascisme” is de fase, die vooraf gaat aan de restauratie van de staat, dat wil zeggen aan een verruwing van de kapitalistische reactie, aan een verharding van de kapitalistische strijd tegen de meest vitale aanspraken van de proletarische klasse. Het fascisme is het kapitalistische geweld in zijn illegale vorm; de restauratie van de staat is de legalisering van dit geweld. Het is een bekende historische wet dat de gewoonte vooraf gaat aan het recht. Het Italiaanse fascisme heeft de gebouwen van *Avanti!* in Milaan en Rome in brand gestoken, het heeft *Il Proletario* van Pola en *Il Lavoratore* van Triëst in vlam gezet, en geen enkele fascist is hiervoor gestraft. De gerestaureerde staat zal geen brand meer stichten, maar zal “legaal” onderdrukken. Het fascisme heeft Arbeidskamers* en socialistische gemeentebesturen aangevallen; de gerestaureerde staat zal de Arbeidskamers en de socialistische gemeentebesturen die aan willen blijven “legaal” ontbinden. Het fascisme vermoordt de militanten van de arbeidersklasse; de gerestaureerde staat zal hen “legaal” gevangen zetten en hen, als ook de doodstraf in ere is hersteld, “legaal” laten doden door een nieuwe regeringsfunctionaris: de beul. Deze ontwikkeling is universeel, hij heeft zich ook in Italië reeds gedeeltelijk voltrokken en zal normaal gesproken doorgaan.

De communisten hebben deze ontwikkeling zien aankomen vanaf het uitbreken van de Wereldoorlog, de crisis die op beslissende wijze heeft aangetoond, dat de kapitalisten de productiekrachten van de wereld niet meer kunnen beheersen zonder een actief en blijvend ingrijpen met rechtstreeks geweld. Daarom zullen de communisten geen moord en brand schreeuwen over de reactie van Giolitti, want die is niet nieuw. Zij zullen koelbloedig, methodisch en moedig doorgaan met hun activiteiten. Zij zijn er immers van overtuigd, dat zij de toekomst vertegenwoordigen van de beschaving van Europa en van de wereld. Zij zijn er immers van overtuigd, dat zij de krachten vertegenwoordigen, die moeten zegevieren over alles en iedereen, tenzij de menselijke beschaving definitief ten onder gaat aan de beestachtigheid en barbarij, die het militarisme en het imperialisme hebben ontketend.

Het volk van de Apen

Uit: *Ordine Nuovo* (dagblad), 2 januari 1921.

Fascistische *squadre d'azione* beginnen een guerrilla tegen de socialisten op het platteland van Emilia en Toscane. In december dwingt het Italiaanse leger D'Annunzio tot capitulatie. Hij moet Fiume ontruimen.

Het fascisme is het laatste "toneelstuk" dat de kleine stedelijke burgerij heeft opgevoerd op het podium van de nationale politiek. Het erbarmelijke einde van het Fiume-avontuur was het laatste bedrijf. Het kan worden beschouwd als de belangrijkste episode van het ontbindingsproces van deze klasse van het Italiaanse volk.

Dit aftakelingsproces van de kleine burgerij begon in het laatste decennium van de vorige eeuw. Door de opkomst van de grootindustrie en van het financierskapitaal raakte de kleinburger zijn rol in de productie kwijt, en verloor hij daarmee iedere betekenis. De kleine burgerij werd een zuiver politieke klasse en specialiseerde zich in de "parlementaire hansworsterij". Dit verschijnsel, dat een grote rol speelt in de hedendaagse geschiedenis van Italië, droeg in verschillende perioden uiteenlopende namen: oorspronkelijk heette het "de machtsovername van links",* vervolgens werd het *giolittismo*, daarna was het de strijd tegen de "Kaiser"lijke ambities van Umberto I* en uiteindelijk drong het zelfs door in het socialistische reformisme. De kleine burgerij drukte zijn stempel op het parlement: van een orgaan, waarmee de kapitalistische bourgeoisie controle uitoefende op de Kroon en op het openbaar bestuur, werd het een kraam vol geklets en schandalen en een middel om te kunnen parasiteren. Corrupt tot op het merg en volledig onderhorig aan de regeringsmacht verloor het parlement ieder prestige bij de volksmassa's. De volksmassa's raakten ervan overtuigd dat de enige manier om controle uit te oefenen op en oppositie te voeren tegen de willekeur van de regering directe actie, druk van buitenaf was. In de zogenaamde Rode Week* van juni 1914, een protest tegen slachtingen onder arbeiders, kwamen de volksmassa's voor het eerst op grootse wijze tussenbeide in de politiek en verzetten zij zich rechtstreeks tegen de willekeur van de macht, om zo werkelijke inhoud te geven aan de volkssoevereiniteit, die in de Kamer van Afgevaardigden op geen enkele manier meer tot uitdrukking kwam. Men kan zeggen dat in juni 1914 het parlementarisme in Italië tot ontbinding overging, en met de ondergang van het parlementarisme kwam ook een einde aan de politieke functie van de kleine burgerij.

Hoewel de kleine burgerij voorgoed alle hoop heeft verloren dat ze opnieuw een rol zal kunnen spelen in de productie (die hoop leeft vandaag echter weer enigszins op nu de Volkspartij de kleine boereneigendom ophemelt en de CGL* (*Confederazione Generale del Lavoro*) pogingen onderneemt om het doodgeboren kindje van de vakbondscontrole weer nieuw leven in te blazen) probeert ze op allerlei manieren de loop van de geschiedenis te blijven bepalen: ze aapt de arbeidersklasse na en gaat de straat op. Ze voert deze nieuwe tactiek uit in de typische stijl van een corrupte klasse van kletsmaajors en weifelaars. De gebeurtenissen van de zogenaamde Stralende Meidagen,* en hun hele nasleep in de kranten en in het retorische gebral van politieke straatventers tijdens de oorlog, lijken een projectie in de werkelijkheid van een jungleverhaal van Kipling: het verhaal van Bandar-Log, het Volk van de Apen, dat zich boven alle andere volken van de jungle verheven voelt en meent te beschikken over alle vernuft, alle historische besef,

alle revolutionaire élan, alle leiderscapaciteiten enzovoorts, enzovoorts.

Dit is wat er gebeurde: de kleine burgerij, die zich door middel van parlementaire zwendel in dienst had gesteld van de regeringsmacht, besloot haar werk op een andere manier te doen, werd antiparlementair, en probeerde de orde te verstoren.

De oorlog betekende het definitieve verval van het parlement. De kleine burgerij tracht haar nieuwe positie vast te houden en maakt zichzelf wijs, dat ze dit doel ook werkelijk heeft bereikt. Ze houdt zichzelf voor, dat ze werkelijk een eind heeft gemaakt aan de klassenstrijd, dat ze de leiding heeft genomen van de arbeiders- en boerenklasse, en dat ze de socialistische gedachte, die onder de massa's leeft heeft vervangen door een nieuw denken, een zonderling ideologisch mengsel van een nationalistisch imperialisme, de "ware revolutionaire geest" en "nationaal-syndicalisme". Het optreden van de massa's van 2 en 3 december, dat volgde op het geweld van de officieren tegen de socialistische afgevaardigden in Rome, heeft paal en perk gesteld aan de politieke activiteit van de kleine burgerij. Deze probeert zich vanaf dat moment te organiseren en schaart zich aan de zijde van rijkere meesters, die meer zekerheid bieden dan de officiële staatsmacht, die door de oorlog is uitgeput en verzwakt.

Het Fiume-avontuur was het sentimentele motief, het concrete aanknopingspunt voor de kleine burgerij om zich stelselmatig te organiseren; het werd echter meteen duidelijk, dat deze organisatie slechts grond onder de voeten heeft voor zover ze rechtstreeks de industriële en agrarische eigendom verdedigt tegen de aanvallen van de revolutionaire klasse van arbeiders en arme boeren. Deze activiteit van de kleine burgerij, die nu officieel "het fascisme" is geworden, heeft gevolgen voor de samenhang van het staatsapparaat. Nadat ze eerst het parlement heeft gecorrumpeerd en ondermijnd, corrumpeert en ondermijnt de kleine burgerij nu ook de andere instellingen, die de steunpilaren zijn van de staat: het leger, de politie en de magistratuur. Ze corrumpeert en ondermijnt zonder dat ze er aanwijsbaar voordeel bij heeft, zonder een vastomlijnd doel (het enige vastomlijnde doel zou kunnen zijn, dat ze een nieuwe staat wil opbouwen, maar kenmerkend voor het Volk van de Apen is nu juist het aangeboren onvermogen om zelf wetten te maken en een eigen staat te stichten). Om zich te verdedigen geven de bezitters geld en steun aan een particuliere organisatie, die, om haar ware aard te verbergen, een "revolutionaire" houding aanneemt en de machtigste beschermheer van de eigendom, de staat, naar het leven staat. De bezittende klasse maakt ten opzichte van de uitvoerende macht dezelfde fout als tegenover het parlement: ze denkt zich beter te kunnen verdedigen tegen de aanvallen van de revolutionaire klasse door de instellingen van haar eigen staat uit te leveren aan de hysterische willekeur van het Volk van de Apen, de kleine burgerij. In de loop van zijn ontwikkeling verstart het fascisme rond de oorspronkelijke kern; het kan zijn ware aard niet langer verbergen. Het voert een wilde campagne tegen de eerste minister Nitti en roept zelfs op om de premier te vermoorden. Maar het laat diens opvolger Giolitti met rust, waardoor hij het liquideren van de rebellenregering in Fiume tot een "goed" einde kan brengen. De houding van het fascisme tegenover Giolitti heeft meteen het lot bezegeld van D'Annunzio en heeft duidelijk gemaakt wat het eigenlijke, historische doel is van deze organisatie van de Italiaanse kleinburgerij. Hoe sterker de *Fasci*, hoe strakker de organisatie van hun leden, hoe brutaler en agressiever hun acties tegen Arbeidskamers en socialistische gemeenten, des te veelzeggender en typerender

hun opstelling tegenover D'Annunzio met zijn oproepen tot opstand en barricades. De “ware revolutionaire geest”, die met zoveel gebral wordt uitgedragen, moest zeker blijken uit de onschuldige voetzoeker, die is afgestoken in een portiek van het gebouw van *La Stampa*! De kleine burgerij heeft ook in haar laatste politieke incarnatie, het “fascisme”, definitief haar ware aard getoond: ze staat ten dienste van het kapitalisme en van de grondeigendom. Maar ze heeft ook laten zien, als het erop aan komt, niet in staat te zijn enige historische rol te vervullen: het Volk van de Apen maakt nieuws, maar maakt geen geschiedenis; het laat sporen na in de kranten, maar niet in de geschiedenisboeken. Nadat de kleine burgerij eerst het parlement de nek om heeft gedraaid, heeft ze het nu voorzien op de burgerlijke staat: ze stelt op steeds grotere schaal individueel geweld in de plaats van het wettige “gezag”; ze oefent dit geweld uit op een chaotische en brute manier (ze kan niet anders) en zet steeds bredere lagen van de bevolking op tegen de staat en tegen het kapitalisme.

Italië en Spanje

Uit: *Ordine Nuovo*, 11 maart 1921.

Wat is het fascisme, als we het eens op internationale schaal bekijken?

Het is de poging om de vraagstukken van productie en distributie op te lossen met mitrailleurssalvo's en pistoolschoten. De productiekrachten zijn verspild in een vernietigende, imperialistische oorlog: 20 miljoen mannen in de kracht van hun levert zijn gedood; nog eens 20 miljoen zijn invalide geworden; de duizenden en duizenden lijnen, die de verschillende markten van de wereld verbonden, zijn op gewelddadige wijze verbroken; de betrekkingen tussen stad en platteland, tussen moederland en kolonie zijn verstoord, en de emigratiestromen, die van tijd tot tijd de ongelijke verhouding tussen de bevolkingsdruk en de capaciteit van de productiekrachten van de afzonderlijke landen rechtrokken, zijn danig in de war gebracht en werken niet meer normaal. Gelijktijdig en in onderlinge samenhang zijn verschillende nationale crises uitgebroken, die de algemene crisis extra hevig en onafwendbaar maken. Maar er is een laag van de bevolking - de kleine en middelgrote bourgeoisie - die denkt deze gigantische problemen te kunnen oplossen met mitrailleurssalvo's en pistoolschoten, en deze laag van de bevolking voedt en versterkt het fascisme.

In Spanje heeft de kleine en middelgrote bourgeoisie zich nog eerder dan in Italië in gewapende benden georganiseerd. Dat begon al in 1918 en 1919. De Wereldoorlog heeft Spanje eerder dan andere landen in een verschrikkelijke crisis gestort: de Spaanse kapitalisten hadden het land dan ook geplunderd en alles verkocht wat te gelde gemaakt kon worden in de eerste jaren van de wereldbrand. De Entente betaalde meer dan de arme Spaanse consumenten konden opbrengen en de bezitters verkochten aan de Entente alle rijkdommen en goederen, die de bevolking van Spanje nodig had. Spanje was al in 1916 één van de rijkste landen van Europa in financieel opzicht; maar één van de armste aan goederen en productiecapaciteit. De revolutionaire beweging won snel aan stootkracht, de vakbonden organiseerden bijna de hele industriële massa, en stakingen, uitsluitingen, proclamaties van de staat van beleg, ontbinding van Arbeidskamers en coöperaties, slachtingen en fusilleringen in de straten vormden een dagelijks onderdeel van het politieke leven. In dit klimaat ontstonden de antibolsjewistische knokploegen (de *Somaten*, vergelijkbaar met de Italiaanse *Fasci di Combattimento*). Die bestonden aanvankelijk, evenals in Italië, uit militairen die afkomstig waren uit officierenclubs (*juntas*), maar hun aanhang breidde zich snel uit en alleen in Barcelona telden ze al gauw 40.000 leden. Zij volgden dezelfde tactiek als de fascistten in Italië: agressie tegen vakbondsleiders, gewelddadig optreden tegen stakers, terreur tegen de massa's, verzet tegen iedere vorm van organisatie, hulp aan de politie bij repressieve acties en arrestaties, steun aan onderkruipers bij stakingen en uitsluitingen. Spanje leeft nu al drie jaar in deze crisis: de burgerlijke vrijheden worden iedere veertien dagen opgeschort, de persoonlijke vrijheid is een mythe geworden, de vakbonden werken hoofdzakelijk ondergronds, de arbeidersmassa is uitgehongerd en wanhopig, en de grote volksmassa's zijn in een toestand geraakt van onbeschrijflijke, beestachtig barbarij. En de crisis wordt heviger; het is al zover, dat men zijn leven niet meer zeker is.

Spanje is een voorbeeld. Het maakt een stadium door, dat alle landen van West-

Europa zullen doormaken, wanneer de algemene economische omstandigheden zullen blijven zoals ze nu zijn, en de huidige tendensen zich doorzetten. In Italië zijn we op dit moment in de fase, die Spanje in 1919 doormaakte: de fase van bewapening van de middenklassen en van toepassing van militaire technieken en verrassingsaanvallen in de klassenstrijd. Ook in Italië denkt de middenklasse de economische problemen te kunnen oplossen met militair geweld; ze denkt de werkloosheid op te heffen met pistolen en revolvers en ze denkt de honger te stillen en de tranen van de vrouwen uit het volk te drogen met mitrailleurvuur. De lessen van de geschiedenis hebben geen zin voor de kleinburgers, die de geschiedenis niet kennen. De verschijnselen herhalen zich en zullen zich ook buiten Italië, in andere landen, herhalen. Is in Italië met de socialistische partij niet hetzelfde gebeurd als enkele jaren geleden in Oostenrijk, in Hongarije en in Duitsland? De illusie is het taaiste onkruid, dat woekert in het collectieve bewustzijn: de geschiedenis leert de mensen veel, maar heeft geen leerlingen.

Liberalisme en het Nationale Blok

Uit: *Ordine Nuovo*, 14 mei 1921.

Giolitti schrijft algemene verkiezingen uit voor 25 mei. Conservatieve liberalen, nationalisten, rechtse katholieken en fascistten vormen samen één lijst, het Nationale Blok. Mussolini besluit mee te doen om een politiek isolement van de Fascibeweging te voorkomen. Tijdens de verkiezingscampagne verklaart hij op arrogante toon dat de fascistten de dominante partner zijn in het Blok.

Men kan in de huidige verkiezingsstrijd de vreemde stelling horen verkondigen, dat het liberalisme in deze campagne is herboren. Men hoort bovendien de al even vreemde bewering dat de vorming van het nationale blok het bewijs is voor deze wedergeboorte, dat het programma van het blok een liberaal programma is en dat het blok zich liberaal gedraagt.

We ontkennen niet dat van deze beweringen een opwekkende werking uitgaat. Misschien roepen ze bij sommige bourgeois - als er tenminste nog bourgeois zijn, die de geschiedenis van hun eigen klasse kennen - de herinnering wakker aan het gouden tijdperk van de bourgeoisie. Het tijdperk van het liberalisme was de periode van de heldendom van de individuele bourgeois en van de heldendom van een partij. Liberaal waren die burgers die, alleen, slechts gesteund door hun eigen verantwoordelijkheidsbesef en met geen andere bescherming dan de vrijheid, de wereld economisch en moreel vernieuwden, door de boeien van iedere voorafgaande slavernij te verbreken. Liberaal waren die partijen, die de vrijheid tot inzet maakten van ieder programma en dit principe was hun grootste deugd. Wanneer men de bourgeois van nu, die het besef van de morele waarde van de vrijheid hebben verloren, liberaal noemt begaat men een zeer ernstige fout, en men geeft blijk van absoluut politiek onbegrip als men denkt, dat de burgerlijke partijen van nu, of erger nog, het blok waarin ze zijn opgegaan, liberaal zijn.

We zouden eerst eens moeten onderzoeken of er vandaag nog burgerlijke partijen zijn. Sinds door de nationalisering van de economie de politieke concurrentie tussen stad en platteland is omgezet in een verbintenis, binnen een staatssysteem van wederzijdse protectie, zijn de partijen van de bourgeoisie, de partijen in de klassieke betekenis van het woord, verdwenen. In het Italië van de moderne tijd heeft de tegenstelling tussen stad en platteland nooit een organische en historisch continue vorm aangenomen. Daarom hebben er nooit echte partijen bestaan, of ze zijn verdwenen, zodra het ideële vuur doofde dat hun ontstaan - ook al steunden ze niet op werkelijke belangen - mogelijk had gemaakt. In Italië zijn, met Historisch Rechts, de partijen verdwenen en de term liberalisme is sindsdien van betekenis veranderd en synoniem geworden aan "de kunst van het regeren". Eerst was het liberalisme een voorwaarde, de bestaansvoorwaarde van alle partijen, toen werd het een soort gevolg, een resultante van het optreden van afzonderlijke groepen, dat met meer of minder harmonie werd gemanoeuvreerd door de behendigheid van de regeerder. Er was geen vrijheidsgedachte, geen verantwoordelijkheidsbesef meer; wat overbleef was de theorie en de praktijk van het politieke evenwicht, de politieke "schikking", en daarmee kwam de ontkenning van de waarde van ideële uitgangspunten en verdween het verantwoordelijkheidsgevoel. Dit veranderingsproces wordt gesymboliseerd door Giovanni Giolitti, en het is geen toeval dat de laatste fase van dit proces, de

vorming van het nationale blok, hoofdzakelijk zijn werk is.

In het blok is de politieke partij ter ziele gegaan en de praktijken van het “regelen”, van de “schikking”, slaan van het parlement over naar de politieke partijen van Italië. In het blok komt ook de liberale tactiek aan haar einde en ze bevestigt daar haar eigen ondergang.

Maar het einde van het liberalisme spreekt nog het duidelijkst uit het programma. Het programma van het nationale blok is niets anders, dan een verdediging tegen de aanval op de burgerlijke stellingen. Maar een klasse die zich defensief opstelt en van de zelfverdediging haar enige regeerbeginsel maakt, houdt daardoor op een liberale klasse te zijn. Ze koestert dan niet langer de aspiratie om alle maatschappelijke energie vrij te laten in haar ontwikkeling, met als enige beperking de vrijheid zelf. Wanneer de bourgeoisie dit punt bereikt, geeft ze duidelijk tekenen van verval. In haar schoot zijn de partijen gestorven: het enige wat rest is de klasse zelf. Zelfs een partijregering, dat wil zeggen een regering die uitgaat van een bepaald ideëel beginsel, kan de bourgeoisie er niet meer op na houden; ze kan zich nog slechts een zuivere klasseregering veroorloven, om het bestaande te behouden.

Dat bedoelen we, als we zeggen dat voor de bourgeoisie het uur van de dictatuur is aangebroken. Het “blok” is een vorm van de burgerlijke dictatuur, de hoogste en tegelijk meest platvloerse vorm ervan, omdat op dit punt de geschiedenis haar waardigheid verliest en afdaalt tot het peil van de farce en de obsceniteit. Maar de fascistische herkenningstekenen in het symbool van het nationale blok herinneren eraan, dat de burgerlijke dictatuur een ernstige en tragische zaak is. Wanneer de verkiezingsstrijd onttaardt in een handgemeen, zijn het de fascistische symbolen die de arbeiders eraan herinneren, dat de bourgeoisie niet toegeeft voordat ze alle middelen tot zelfverdediging en vernietiging heeft gebruikt.

Dit alles heeft niets te maken met liberalisme, evenmin als het geweld van de fascistten, die opereren in de schaduw van de staat, iets met moed te maken heeft. De geest van het liberalisme leeft in hen, die slechts steunend op hun eigen kracht en verantwoordelijkheidsgevoel en met geen ander doel voor ogen dan de verwezenlijking van hun denkbeelden, strijden voor een steeds verdergaande bevrijding van de wereld.

Socialisten en fascistten

Uit: *Ordine Nuovo*, 11 juni 1921.

Na de verkiezingen schrijft het PSI-blad *Avanti!* dat het “*Italiaanse proletariaat de fascistische reactie heeft bedolven onder een stortvloed van rode stembiljetten*”. De fascistten krijgen 35 zetels in de Kamer van Afgevaardigden. De PSI weigert opnieuw iedere vorm van politieke samenwerking met andere partijen, maar houdt ook een revolutie voor onmogelijk. Socialisten dringen aan op een “wapenstilstand” met de fascistten.

Het fascisme ontleent zijn politieke kracht voor een belangrijk deel aan de volgende omstandigheden:

1) De fascistten hebben in de zes maanden van hun militante optreden de schuld op zich geladen van een lange reeks misdaden, die ongestraft zullen blijven zolang hun organisatie sterk en gevreesd is.

2) De fascistten hebben hun activiteiten alleen kunnen ontplooiën, omdat tienduizenden overheidsfunctionarissen, vooral van de instellingen die zijn belast met de openbare veiligheid (commissarissen van politie, de Koninklijke Garde, de carabinieri) en leden van de rechterlijke macht, hun morele en daadwerkelijke handlangers zijn geworden. Deze functionarissen weten dat zij alleen buiten schot kunnen blijven en hun carrière alleen veilig kunnen stellen, als het fascisme wint, en daarom hebben ze er alle belang bij het fascisme voortdurend te steunen in zijn pogingen zijn machtspositie te consolideren.

3) De fascistten bezitten in het hele land depots, waar zoveel wapens en munitie liggen opgeslagen, dat ze daarmee een leger van minstens een half miljoen man kunnen bewapenen.

4) De fascistten zijn georganiseerd in een hiërarchisch systeem, dat op militaire leest geschoeid is, en waarvan het natuurlijke leiderschap berust bij de generale staf van het Italiaanse leger.

Uiteraard willen de fascistten niet de gevangenis in; ze willen juist alle kracht waarover ze beschikken gebruiken om ongestraft te blijven, en om het hoogste doel te bereiken van iedere beweging: de regeringsmacht.

Hoe denken de socialistten en de leiders van de CGL te voorkomen, dat het Italiaanse volk getiranniseerd wordt door de generale staf, de grootgrondbezitters en de bankiers? Hebben ze een plan klaar liggen? Hebben ze een programma? Het lijkt er niet op. Zouden de socialistten en de vakbondsleiders misschien een “clandestien” plan gereed hebben liggen? Dat zal niet werken, want alleen een opstand van de massa’s kan een reactionaire coup de kop indrukken. En massaopstanden moeten weliswaar in het geheim worden voorbereid, maar er moet ook legale en openlijke propaganda voor worden gemaakt om de geesten rijp te maken en er richting aan te geven.

De socialistten hebben zich nooit serieus bezig gehouden met de mogelijkheid van een staatsgreep of met de vraag hoe ze zich daartegen moeten verweren en hoe ze eventueel een tegenoffensief moeten inzetten. De socialistten hebben er een gewoonte van gemaakt op een stupide manier pseudo-marxistische formulaties te herkauwen en ze spreken hun afkeer uit van de “voluntaristische” revolutie, het “geloof in wonderen” enzovoort. Maar als het proletariaat nu eens tot de opstand wordt gedwongen door de reactionairen, die nu eenmaal geen “marxistische” scrupules hebben, wat zou de socialistische partij

dan doen? Zou ze zonder enig verzet de overwinning cadeau geven aan de reactie? En als het verzet zou zegevieren, als de in opstand gekomen en bewapende proletariers de reactie zouden verslaan, welk parool zou de socialistische partij dan geven: de wapens inleveren of de strijd tot het einde toe voeren? Wij menen dat deze vragen op dit moment zeker niet academisch of abstract zijn. Het is weliswaar mogelijk dat de fascistten, die ook maar gewone Italianen zijn en kampen met de besluiteloosheid en de zwakheden die de Italiaanse kleine burgerij eigen zijn, de tactiek nadoen, die de socialisten bij de fabrieksbezettingen hebben gevolgd; dat ze zich terugtrekken en hun handlangers en degenen, die zich aan misdaden hebben schuldig gemaakt, overleveren aan de strafvervolging van een regering die de legaliteit herstelt. Misschien, maar het is een grove tactische vergissing, om te vertrouwen op de fouten van de tegenstander, om de tegenstander als incompetent en machteloos te beschouwen.

Wie sterk is, maakt daar gebruik van. Wie ziet, dat hij de gevangenis dreigt in te gaan, klimt tegen de klippen op om zijn vrijheid te bewaren. Een staatsgreep van de fascistten, dat wil zeggen van de generale staf, de grootgrondbezitters en de bankiers, is het dreigende vooruitzicht dat deze zittingsperiode van de Kamer van het begin af aan heeft beheerst. De communistische partij heeft een duidelijke lijn: het parool geven tot de opstand en het gewapende volk voeren naar de vrijheid, die door de arbeidersstaat wordt gewaarborgd. Wat is het parool van de socialistische partij? Hoe kunnen de massa's nog vertrouwen stellen in deze partij, die alleen maar actief is in het slaken van kreten en die zich slechts ten doel stelt haar afgevaardigden "prachtige" redevoeringen te laten afsteken in het parlement?

Een reactionaire revolutionair

Uit: *Ordine Nuovo*, 22 juni 1921.

Op 21 juni houdt Mussolini zijn maidenspeech in de Kamer van Afgevaardigden. Hij houdt alle deuren open. Zijn toon is sterk antidemocratisch en antisocialistisch. “*De echte geschiedenis van het kapitalisme is nog maar net begonnen*”, zegt hij. Hij krijgt de nationalisten op zijn hand door zijn agressieve uithalen naar de Duitse bevolking van Zuid-Tirol. Hij paait de katholieken met een pleidooi voor landhervormingen en vrijheid van onderwijs. Ook de arbeiders worden niet vergeten. Hij belooft ieder voorstel voor sociale wetgeving te steunen en verklaart dat de fascisten hun houding tegenover de CGL zullen veranderen als die haar banden met de PSI verbreekt.

Na het onbeduidende geredekavel van de verschillende fracties in het parlement - een geliefd onderwerp voor de bespiegelingen van de Romeinse correspondenten - kwam dan gisteren in de Kamer het debuut van de man die zich graag aandient, en graag wordt afgeschilderd, als de leider van de Italiaanse reactie: Mussolini. En Mussolini dacht er goed aan te doen, in zijn eerste redevoering - bijna alsof hij het een verdienste vond - te herinneren aan zijn revolutionaire achtergrond. Is dat nu een pose, of wil hij op die manier nog meer in de gunst komen van zijn nieuwe meesters? Beide motieven spelen ongetwijfeld mee, en het is zeker waar dat het revolutionaire verleden van deze kersverse reactionair in niet geringe mate heeft bijgedragen aan zijn imago. We mogen echter geen vooroordelen hebben en moeten ook deze Mussolini mythe, die de voormalige leider van de revolutionaire vleugel van de socialistische partij zo dierbaar is, een beetje ontluis-teren. Komt het door een gerijpt bewustzijn, resultaat van de concrete revolutionaire ervaringen van deze laatste jaren, dat we, terugdenkend aan de daden en de gebeurtenissen van die tijd, deze in een ander daglicht plaatsen dan destijds? In zijn rede voor de Kamer had Mussolini misschien maar één keer gelijk, namelijk toen hij het, sprekend over zijn handelwijze en over zijn visie op politieke conflicten, had over blanquisme.* Deze bekentenis stelt ons in staat om vanuit de geëigende invalshoek nauwkeurig te vatten en weer te geven wat we instinctief als onlogisch, lomp en grotesk ervaren in de persoon van Mussolini. Het blanquisme is de sociale theorie van de coup, maar, als we er goed over nadenken, heeft Mussolini's revolutiebegrip hieraan slechts het materiële deel ontleend. Ook van de tactiek van de Derde Internationale heeft men gezegd dat hij raakpunten heeft met het blanquisme, maar de theorie van de proletarische revolutie die vanuit Moskou wordt verspreid en die door de bolsjewieken in praktijk is gebracht, vormt één geheel met de marxistische theorie van de dictatuur van het proletariaat. Van het blanquisme heeft Mussolini slechts de buitenkant bewaard, of beter gezegd: hijzelf heeft er iets uiterlijks van gemaakt door het te reduceren tot een materieel gegeven, namelijk overheersing door een minderheid en het gebruik van wapengeweld. De inpassing van het optreden van de minderheid in de massabeweging, en het proces dat de revolutie tot een middel maakt om de maatschappelijke verhoudingen te veranderen, dat alles is eruit verdwenen. De Rode Week van de Romagna, die typische beweging à la Mussolini, werd daarom door sommigen zeer treffend gekarakteriseerd als een revolutie zonder programma.

Maar hier is niet alles mee gezegd. Men kan volhouden dat er voor de leider van de fascistien sindsdien niets is veranderd. Zijn opstelling is in wezen nog steeds die van toen. Hij is nog steeds alleen maar een theoreticus - als we daarvan kunnen spreken - en een aanstichter van coups. Het blanquisme in zijn zuiver materiële gedaante kan vandaag revolutionair en morgen reactionair zijn. Het is echter slechts in schijn revolutionair en reactionair, omdat het nooit enige continuïteit of ontwikkeling zal kennen, en omdat het nooit in staat zal zijn de ene coup met de andere in een historisch proces te verbinden. Half angstig, half verbijsterd zien de bourgeois in deze man, die hun zijn diensten heeft aangeboden, een soort monster, dat een echte revolutie kan maken en geschiedenis kan schrijven.

Niets is minder waar. Het blanquisme van deze epilepticus is al evenmin in staat om de schakels van een historische keten aaneen te smeden, als de malthusiaanse revolutie van een D'Aragona* en een Serrati.* Ze behoren allen tot dezelfde familie. Ze zijn in gelijke mate de verpersoonlijking van dezelfde onmacht. Als er in de huidige Italiaanse reactie lijn en continuïteit lijkt te zitten, komt dat door andere factoren, die niet alleen Italiaans zijn, maar die in alle landen voorkomen en die heel anders geaard zijn, dan deze fanatieke zelfverheerlijker ons wil doen geloven.

De strijd tegen de economische eisen van de werkers en tegen de arbeidersopstand heeft veel concretere wortels, maar het is tekenend voor de ernst van de Italiaanse politiek, dat aan de top van een bouwwerk, dat bijeengehouden wordt door een stevig systeem van reële krachten, deze man staat, die zich verliest in machtsspelletjes en verbale zelfbevrediging.

De burgerlijke politici, die oordelen vanuit hun onmacht en hun angst, hebben het over een reactionaire revolutionair. Voor ons, en voor allen die iets begrijpen van het krachtenspel achter de politiek, is hij slechts een paardenvlieg.

De beul en het slachtoffer

Uit: *Ordine Nuovo*, 17 juli 1921.

In juli komen, onder bemiddeling van kamervoorzitter De Nicola, “vredesbesprekingen” op gang tussen Mussolini en de PSI-top.

De regering en de burgerlijke pers zoeken een element dat de aandacht kan afleiden van het mislukken van de “vredesbesprekingen” tussen de fascistische en de reformistische parlementariërs. En ze hebben het gevonden: de communistische partij. De communistische partij wil geen pacificatie. De communistische partij is de oorzaak van alle kwaad en alle leed, dat over het Italiaanse volk is gekomen. De communistische partij is een verzameling bandieten, moordenaars en ordinaire misdadigers.

De communistische partij is de enige oorzaak van het fascisme.

Aangezien de communistische partij geen pacificatie wil, kan de regering Bonomi* niet anders dan de fascistische hun gang laten gaan. De honderden en duizenden wapen- en munitievoorraden die de fascistische vaak openlijk aanleggen, zullen niet in beslag genomen worden. De fascistische zullen hun mitrailleurs, kanonnen, vlammenwerpers en karabijnen mogen houden. De fascistische zullen mogen blijven paraderen door de steden, de karabijn op de rug, de helm op het hoofd en de ransel vol bommen. De staat zal niet ingrijpen, de wetten niet toepassen, ze niet gevangen zetten en de rechters niet storen. De staat is, voor wat de fascistische betreft, geen handhaver van de wet en geen organisatie van repressie en strafvervolging. De staat is er niet voor de fascistische; de staat erkent de fascistische als autonome macht, onderhandelt met hen op voet van gelijkheid en geeft hun het recht om, als de pacificatie niet lukt, ongestraft door te gaan met brandstichten en moorden en met het overrompelen van steden en dorpen, het verbannen van burgers en het ontbinden van openbare besturen.

Er zit een zekere ironie in deze vrede-stichting van de Italiaanse regering. Wie zal er namelijk garant staan voor het “vrede-verdrag” en toezien op de naleving ervan? Wie zal vertrouwen op het woord van een regering, die op deze verbijsterende manier bekend óf machteloos óf te kwader trouw te zijn? Hoe zal dit “handvest”, waaraan revolutionairen en fascistische trouw zouden moeten zweren, worden nageleefd door deze regering, die zelfs de grondwet, waaraan de koning tegenover het Italiaanse volk trouw heeft gezworen, niet naleeft?

De communisten zullen zeker niet meedoen aan deze koehandel. Ze zullen deze wandaad tegen het Italiaanse volk zeker niet begaan. Er kan geen vrede zijn tussen de beul en zijn slachtoffer; er kan geen vrede zijn tussen het volk en zijn moordenaars. De communistische partij neemt alle verantwoordelijkheid voor deze beslissing op zich. Ze weet dat ze het doelwit zal worden van de reactionaire coalitie, maar ze weet ook dat ze als ondertekenaar van het pacificatiepact evengoed het mikpunt zou worden van de aaneengesloten reactie. De Italiaanse arbeidersklasse heeft al gezien wat het woord van de Italiaanse regering waard is. Na de ontruiming van de bezette fabrieken zouden er geen vergeldingsmaatregelen komen. Met duizenden zijn de arbeiders in de gevangenis gegooid en de rechtbanken werken zich in het zweet om een kolossaal complot uit de grond te stampen. Met honderdduizenden zijn de arbeiders op straat gezet, om met hun gezinnen te creperen van de honger. In Turijn hebben ook de socialistische arbeiders

hun vertrouwen in het woord van de reactionairen moeten bezuren: ze hebben eerst toegestaan, dat in de bedrijven de communisten, de meest stoutmoedige strijders voor de revolutie, werden ontslagen, en toen hebben ze een overeenkomst gesloten. Nu is het hun beurt: nu worden zij ontslagen.

Wie zal de reactionairen houden aan hun overeenkomsten, beloften en trouwbetuigingen? Tonen zij niet al vóór de pacificatie hun kwade trouw? De reactie heeft het niet zozeer gemunt op de communisten of de communistische partij, als kleine kern van georganiseerde enkelingen. De reactie heeft het gemunt op de klasse van arbeiders en boeren, de massa van loonslaven van het kapitaal. Ze is bang dat de werkende klasse als geheel, of die nu communistisch, socialistisch, republikeins of katholiek is, na te zijn onderdrukt en uitgehongerd, opstaat tegen haar uitbuiters en de bestaande klassenverhoudingen omkeert.

In Ferrara bestond nog niet eens een afdeling van de communistische partij, en toch heeft het fascisme daar bijzonder ruw huisgehouden. In alle landbouwstreken - in de provincies Pola en Reggio-Emilia en in Apulië, waar het fascisme een koloniaal systeem heeft gevestigd - had de communistische partij, die zich vooral in de steden en fabrieken manifesteert, nauwelijks leden. Waar de communistische partij bijzonder sterk is, zoals in Turijn, heeft het fascisme tot eind april gewacht met acties. Daar viel de fascistische agressie samen met de industriële crisis, met de uitsluiting bij Fiat; een duidelijk bewijs dat het hier ging om een gecoördineerde tactiek in de kapitalistische oorlog tegen de vakbondsorganisaties.

Het fascisme is niet zo maar een organisatie, evenmin als het communisme dat is. Het fascisme is een sociale beweging; het is de levende uitdrukking van de bezittende klasse, die vecht tegen de vitale aanspraken van de werkende klasse. Uitdrukking van de bezittende klasse, die over de lijken van de werkers het door de imperialistische oorlog geruïneerde economische systeem weer wil opbouwen. In deze strijd neemt de bezittende klasse nog steeds het initiatief, zoals het fascisme het initiatief neemt in de burgeroorlog. De werkende klasse is het slachtoffer van de klassenoorlog en er kan geen vrede zijn tussen het slachtoffer en de beul.

Wie nú het proletariaat meesleept in een verzoening is zelf een beul geworden: uit medelijden met de tien doden van vandaag bereiden ze de aanslag van morgen voor op duizenden. Dat is geen medelijden, maar laffe huichelarij. De communistische partij wil nóch laf, nóch huichelachtig zijn, omdat ze echt menselijk medelijden voelt met het wrede lot van het werkende volk.

Volksopstand

Uit: *Ordine Nuovo*, 23 juli 1921.

Op 21 juli 1921 openen *carabinieri* het vuur op een colonne van zeshonderd Toscaanse fascistten, die optrekt naar het stadje Sarzana, in de buurt van La Spezia. De plaatselijke bevolking, waaronder een groot aantal communisten, komt tussenbeide en achtervolgt de zwarthemden door de velden. Dit is de eerste keer dat de autoriteiten optreden tegen de fascistten. Bij het Sarzana-incident worden dertien leden van de fascistische eenheid gedood.

In de 365 dagen van het jaar 1920 hebben 2.500 Italianen (mannen, vrouwen, kinderen en oude mensen) de dood gevonden in de straten en op de pleinen door kogels van de politie en van de fascistten. In de afgelopen tweehonderd dagen van dit barbaarse jaar 1921 zijn ongeveer 1.500 Italianen gedood door het lood, de dolken en de ploertendoders van de fascist. Ongeveer 40.000 vrije burgers van het democratische Italië zijn afgeranseld, verwond en kreupel geslagen. Ongeveer 20.000 zeer vrije burgers van het zeer democratische Italië zijn verbannen of met dreigementen gedwongen weg te vluchten van hun werk en huis, en nu dolen zij door het land, weerloos, zonder werk en zonder familie. Zo'n driehonderd gemeentebesturen, die op basis van het algemeen kiesrecht zijn gekozen, zijn gedwongen af te treden, en een twintigtal redacties van socialistische, communistische, republikeinse en vooruitstrevende katholieke dagbladen zijn in puin geslagen. Honderden en nog eens honderden Arbeidskamers, buurthuizen, coöperatiegebouwen en afdelingsgebouwen van de communistische en socialistische partij zijn geplunderd en in brand gestoken. 15 miljoen Italianen uit Emilia, Pola, Romagna, Toscane en Umbrië, uit Veneto en Lombardije, staan onder het bewind van gewapende benden, die een hele reeks misdaden op hun geweten hebben. Zij hebben ongestraft brand gesticht, geplunderd, mensen afgeranseld, zijn huizen binnengedrongen, hebben vrouwen en grijsaards beledigd, honderden gezinnen tot honger en wanhoop gebracht, het volk tot in zijn diepste religieuze en culturele gevoelens gekwetst en kinderen en oude mensen de doodsschrik op het lijf gejaagd.

Dit alles is toegelaten door de officiële gezagsdragers, en in de kranten óf verzwegen óf geprezen. De heersende klasse, het parlement en de regering lijken getroffen door een collectieve verstandsverbijstering. Al deze lieden dachten dat het nationale leven kon worden genormaliseerd volgens het draaiboek van de fascistten. Zij dachten dat ze geen enkele psychologische of fysieke reactie hoefden te vrezen van het op deze manier gemartelde, mishandelde en vernederde volk.

Maar er komt verandering in de situatie. Het zijn niet langer enkelingen of kleine groepjes die in verzet komen, die proberen zich te verweren en die trachten hun doden te wreken. Hele bevolkingsgroepen staan op, zonder onderscheid tussen de verschillende volkspartijen. De priester luidt de noodklok, terwijl de vrouwen de kokende olie klaarzetten en de mannen grijpen naar alles wat als wapen dienst kan doen. Zij vormen verdedigingsbataljons en als alle opgekropte haat en ondergane vernederingen boven komen, worden ze razend en openen ze de jacht op de fascist als gold het een vreemde invaller, die zich door zijn gemene bruutheid buiten de gemeenschap heeft geplaatst.

En eindelijk komt de staat in beweging. Nu het volk opstaat komt de staat in bewe-

ging. Nu de volkswoede recht zoekt voor het doorstane leed komt de staat in beweging. Behoedzaam en voorzichtig, want het gaat hier niet om maatregelen tegen het arme volk, nee, hier moet worden opgetreden tegen de zonen van de bourgeoisie, tegen lieden die uit plunderen gaan met de kreet "Leve Italië, leve de koning!" en die zich tooien met de nationale driekleur. Lieden uit de betere kringen kortom, die verwanten hebben in de kamer, bij de legerleiding en bij de rechterlijke macht.

En inderdaad. Er worden dertien fascistten gedood door de politie, dertien leden van een gewapende bende van zeshonderd, die tegen de stad Sarzana wilde optrekken: rouw, geweeklaag, en verslagenheid alom. 2.500 Italianen zijn vermoord in 1920; 1.500 Italianen zijn vermoord in de eerste zes maanden van 1921; maar zij behoorden tot het grauw, zij waren slechts volksvee. dat toch te talrijk is, dat toch teveel verbruikt, gezien het productieve vermogen van het kapitalistische apparaat van industrie en landbouw. Daarom protesteert er niemand als zij worden afgemaakt; daarom rouwt er niemand, worden er geen tranen vergoten en heerst er geen verslagenheid over hun gewelddadig einde. Die dertien zijn meer waard dan de vierduizend; door de dood van dertien vergeet men de dood van vierduizend en vergeet men het verdriet en het lijden van de miljoenen, die zijn blootgesteld aan het terreurbewind van de fascistische overweldiger.

Dat is allemaal normaal. Het zou onnozel zijn om iets anders te verwachten. Het zou absurd zijn te hopen, dat de staat en de kranten permanent zouden optreden tegen de fascistische terreur. Als men de heersende klasse vraagt af te rekenen met het fascisme, vraagt men haar zelfmoord te plegen. De wapens die vijf minuten lang gericht waren op fascistten, zullen weldra gericht worden op het opgestane volk. Het volksverzet is voor de burgerlijke staat een gereede aanleiding om de wapens, die in het bezit zijn van de werkers, op te sporen en in beslag te nemen. Er zullen de meest absurde fabeltjes worden verspreid over het barbaarse, onmenselijke kannibalenvolk. De dood van dertien kinderen van de bourgeoisie rechtvaardigt de afslachting van duizend werkende mensen.

Als het volk niet voortdurend op zijn hoede is, als het zich de wapens laat afnemen, als het zich laat misleiden door die lieden, die nog nooit één belofte zijn nagekomen (...) Wat we nu beleven is waarlijk het uur van de volkswoede. Wee de politieke partijen, die geen besluit kunnen nemen, die uit de historische ervaring van andere landen geen conclusies weten te trekken voor hun eigen handelen.

De communistische partij is op haar post; zij wordt langzamerhand de meest populaire partij van Italië, door het formaat van haar leden, die zich aan het hoofd stellen van het opgestane volk en die het voorgaan op de weg naar bevrijding en vrede. De massa's raken ervan overtuigd, dat de communistische partij op dit moment de enige partij is die orde en rust wil en die de samenleving dit onschatbare goed kan verzekeren. De massa's weten uit eigen ervaring wat ze hebben aan de parlementaire democratie en aan de burgerlijke wetten, die niet in staat zijn brood, vrede en veiligheid van lijf en goed te garanderen, en ze staan op en sluiten zich aaneen in dorpen en steden. De burgerlijke kranten, die overal communisten zien, voelen de Italiaanse werkelijkheid scherp aan: in Italië oriënteert iedere volksopstand zich weldra op de communistische partij. In Italië zal de communistische revolutie de meest populaire en de meest ingrijpende beweging zijn, die ooit opkwam in de geschiedenis van Italië.

Staatsgreep

Uit: *Ordine Nuovo*, 27 juli 1921.

De piassen van de CGL zijn nog steeds in een opgewekt humeur. Hele gewesten zijn door de witte garde in vuur en vlam gezet, het vakbondswerk is volledig lamgelegd, er bestaat geen enkele grondwettelijke garantie meer voor personen en organisaties, boeren en arbeiders worden ongestraft gefusilleerd door gewapende huurlingenbendes, die zich vrij kunnen verplaatsen van de ene provincie naar de andere, van het ene gewest naar het andere. Maar de piassen van de CGL verliezen daardoor niet hun eetlust of hun goede humeur. Bestaat er in Italië de mogelijkheid van een staatsgreep? Welke gedragslijn moet de CGL, het hoogste orgaan van het Italiaanse proletariaat, volgen in het licht van deze mogelijkheid? De piassen van het vakverbond moeten al lachen als men alleen het idee van een staatsgreep oppert. Maar leven we vandaag in Italië niet volledig in het klimaat van een staatsgreep? Wat betekent het eigenlijk dat hele provincies en hele gewesten niet langer door de officiële autoriteiten maar door het fascisme worden geregeerd? Is de doodstraf soms niet opnieuw ingevoerd, is het gebruik van de knuppel niet opnieuw in zwang gekomen en worden deze straffen soms niet opgelegd door niet-legale instanties?

Maar dit alles vormt slechts de achtergrond voor een staatsgreep, het is nog geen staatsgreep in zijn meest effectieve gedaante. Er bestaat nog een parlement, de regering wordt nog steeds gekozen en gecontroleerd door het parlement; er bestaat nog geen uitzonderingswet, die de grondwettelijke garanties heeft afgeschaft. Maar wie gelooft, dat de huidige stand van zaken nog lang zal duren? Er zijn op dit moment in Italië twee repressieve apparaten die straffen opleggen: het fascisme en de burgerlijke staat. Een eenvoudige kosten- en baten rekening leidt tot de conclusie, dat de heersende klasse op den duur deze beide systemen ook officieel in elkaar zal willen laten opgaan, en dat ze weerstanden in de staatsrechtelijke traditie uit de weg zal ruimen met een coup tegen de centrale organen van de regering. We zullen dan te maken hebben met een "staatsgreep" volgens het schema, dat de democratische ideologieën over de moderne staat hebben geconstrueerd. Er zal verzet zijn van het volk, er zullen pogingen worden ondernomen tot plaatselijke opstanden en er zal verzet zijn van de bureaucratie, die terecht zal vrezen het slachtoffer te worden van de eisen van een menigte werklozen die uit is op een baan en een salaris. Het meest reactionaire en meedogenloze deel van de heersende klasse zal het land zijn bloedige dictatuur opleggen, de arbeidersorganisaties ontbinden en alle macht in handen geven van de legerleiding. Bestaat dit gevaar of niet? En welke gedragslijn moet de CGL volgen tegenover dit gevaar?

We hebben er onlangs in een kort commentaar aan herinnerd dat de vakbondsfederatie in Duitsland drie maanden van organisatorische arbeid nodig had om de putsch van Kapp* en Lüttwitz te breken. De piassen van de Italiaanse vakbondsfederatie grijpen dit aan om te concluderen dat er dus moet worden samengewerkt met die "*niet uitdrukkelijk revolutionaire krachten en klassen, die gekant zijn tegen een staatsgreep.*" In Duitsland wisten de proletarische massa's met een algemene staking de coup poging van Kapp en Lüttwitz te laten mislukken. Nu begint het allemaal van voren af aan; het gevaar van een staatsgreep is alleen maar groter geworden. De niet uitdrukkelijk

revolutionaire “collaborateurs” die geen enkele bijdrage hadden geleverd aan het verzet tegen de putsch, verzetten zich wel tegen een verdere ontwikkeling van de revolutionaire beweging, tegen voortzetting van de strijd voor de Duitse sovjetrepubliek. Zo werden de reactionaire krachten niet verslagen, konden zij zich ordelijk terugtrekken, zich volgens een vooropgezet plan verspreiden en het bewapenings-, rekruterings-, en organisatiewerk hervatten, waardoor Kapp en Lüttwitz vandaag betere kansen hebben dan ooit.

Van de Duitse ervaringen zouden de arbeidersorganisaties in andere landen iets moeten leren; de Italiaanse piassen hebben er niets van geleerd. Dit politieke uitschot koestert nog steeds de illusie, dat het door middel van schandalige onderhandelingen de voor hen bestemde stokslagen en kogels kan ontlopen. Zelfs het Hongaarse voorbeeld kon hen er niet toe bewegen een lijn uit te stippelen, die meer in overeenstemming is met de werkelijke gebeurtenissen. Wat er vandaag in Italië gebeurt laat hen koud: ze blijven zich koesteren in gelukzalige en stompzinnige onverschilligheid.

Brandstichtingen, moorden, afranselingen, massa-executies, ontbinding van organisaties, bezetting van arbeidershoofdkwartieren, vergaderverboden, een dagelijks aangroeiend leger van vluchtelingen, bannelingen en hongerende, een algemene gemoedstoestand die van wanhoop dreigt om te slaan in woede en collectieve razernij: dat alles verontrust hen niet, schokt hen niet en brengt hen geen groter verantwoordelijkheidsbesef bij. Ze schertsen, lachen en vermaken zich met geestigheden over de communistische partij, die niet sterk genoeg is om... de revolutie uit te roepen.

De Hongaarse ervaring heeft ons iets geleerd: de reactionairen beginnen - om de communisten te verslaan - met toenaderingspogingen tot de socialisten, ze gaan met hen rond de tafel zitten en sluiten een verzoeningsakkoord. Als de communisten eenmaal zijn verslagen, worden alle akkoorden en afspraken verscheurd en maken ook de socialisten kennis met het worttouw en de kogel. De opgewekte lach die nog steeds kenmerkend is voor de piassen van de CGL zal, als de tekenen niet bedriegen, spoedig verstarren tot een huiveringwekkende grijns. De arme leidsmannen van het Italiaanse proletariaat dreigen door hun besluiteloosheid, hun onbekwaamheid en hun onbegrip voor de politieke toestand te worden verzwolgen in een draaikolk van barbarij die zijn weerga niet kent in de geschiedenis van Italië.

Twee soorten fascisme

Uit: *Ordine Nuovo*, 25 augustus 1921.

Op 2 augustus 1921 ondertekenen socialisten en fascistten een pacificatiepact. Beide partijen zeggen toe alle geweld tegen elkaar onmiddellijk te staken, elkaars economische organisaties te respecteren en schendingen van het pact voor te leggen aan speciale rechtbanken. Kort daarna ontstaat een conflict tussen Mussolini en een groot aantal plaatselijke Fascileiders, die bang zijn dat de beweging haar slagvaardigheid zal verliezen als gevolg van Mussolini's streven de *Fasci* in de legaliteit te halen. Mussolini speelt met de gedachte om van zijn kamerfractie een constitutionele oppositie te maken en suggereert een samenwerking met de PSI en de Volkspartij. In Noord-Italië breekt een storm van protest los, met name bij de *squadristi*, die Mussolini beschuldigen van "verraad aan het fascistische revolutionaire ideaal". Gramsci ziet hierin een beslissende crisis van het fascisme.

De crisis van het fascisme, die zo velen deze dagen trachten te doorgronden, is gemakkelijk verklaarbaar als we ons serieus verdiepen in de ontwikkeling van de fascistische beweging zelf.

De *Fasci di Combattimento* ontstonden kort na de oorlog, als één van die overwegend kleinburgerlijke verenigingen van oud-strijders die destijds opkwamen. Vanwege hun vijandelijke opstelling tegenover de socialistische beweging, die deels is terug te voeren op de conflicten tussen de socialistische partij en de interventionistische organisaties tijdens de oorlog, kregen de *Fasci* de steun van de kapitalisten en de autoriteiten. In dezelfde periode waarin de *Fasci* ontstonden, hadden de grootgrondbezitters een speciale garde nodig om op te kunnen treden tegen de groeiende macht van de landarbeidersorganisaties. Zo kregen de door de grootgrondbezitters uitgeruste en bewapende knokploegen op het platteland hetzelfde etiket als de *Fasci*, die zich op hun beurt langzamerhand ontwikkelden tot de witte troepen, die het kapitalisme inzette tegen de klasseorganisaties van het proletariaat. Het fascisme is deze aangeboren kwaal nooit meer kwijtgeraakt. In het vuur van de gewapende acties kwam het nog niet tot een escalatie van het conflict tussen de beide componenten van de fascistische beweging, namelijk de kleinburgerlijke kernen in de steden, die zich merendeels oriënteren op het parlement en bereid zijn tot samenwerking met andere partijen, en de groepen van het platteland, die bijeengebracht zijn door de grote en middelgrote grondbezitters en zelfs door enkele pachters, om zich teweer te stellen tegen de arme boeren en hun organisaties. Deze tweede, agrarische component van het fascisme is uitgesproken antivakbond en reactionair, en stelt meer vertrouwen in rechtstreekse gewapende actie dan in het gezag van de staat of in het parlementarisme.

In de landbouwgebieden (Emilia, Toscane, Veneto, Umbrië) ontwikkelde het fascisme zich het snelst en wist het, met de financiële steun van de kapitalisten en onder bescherming van de burgerlijke en militaire autoriteiten, een onvoorwaardelijke macht te veroveren. Terwijl het meedogenloze offensief tegen de klasseorganisaties van het proletariaat in het voordeel werkte van de kapitalisten, die in één jaar tijd het hele actieapparaat van de socialistische vakbonden zagen instorten, kan niet worden ontkend,

dat de ontaarding van het geweld uiteindelijk een vijandige stemming opriep in brede kringen van de middenklassen en van het volk.

De gebeurtenissen in Sarzana, Treviso, Viterbo, en Roccastrada brachten een hevige schok teweeg bij de stedelijke fascistenkernen, verpersoonlijkt door Mussolini, die een gevaar begonnen te zien in de uitsluitend negatieve tactiek van de *Fasci* op het platteland. Aan de andere kant had deze tactiek wel resultaten opgeleverd, voor zover de socialistische partij hierdoor gedwongen was door de knieën te gaan en in het land en in het parlement samen moest gaan werken met de fascistten.

Het tot dan toe sluimerende conflict begint nu in alle hevigheid los te barsten. Terwijl de stedelijke groepen, die bereid zijn tot politieke samenwerkingsvormen, vinden dat hun doel bereikt is nu de socialistische partij haar onverzoenlijke klassenhouding heeft laten varen, en zich haasten deze overwinning vast te leggen in een pacificatiepact, kunnen de agrarische kapitalisten niet afzien van de enige tactiek die hen “vrije” uitbuiting van de boerenklassen verzekert en hun vrijwaart tegen stakingen en organisaties. De polemiek die op dit moment in het fascistische kamp wordt gevoerd door vóór- en tegenstanders van de pacificatie is in z'n geheel terug te voeren op dit conflict, dat zijn oorsprong vindt in het ontstaan van de fascistische beweging.

De bewering van de Italiaanse socialistten, dat zij de scheuring in de fascistische beweging hebben veroorzaakt door hun behendige compromispolitiek is niets anders dan een zoveelste bewijs van demagogie. In werkelijkheid dateert de crisis van het fascisme niet van vandaag, maar heeft die altijd bestaan. Toen de toevallige factoren, die het antiproletarische front bijeenhielden, waren verdwenen, was het onvermijdelijk, dat de meningsverschillen duidelijker aan de dag traden. De huidige crisis is dus niets anders dan het bovenkomen van een in feite al bestaande situatie.

Het fascisme zal door deze crisis in twee kampen uiteenvallen. Het parlementaire deel, aangevoerd door Mussolini, dat steunt op de middenklassen, ambtenaren, kleine neringdoenden en industriëlen, zal zich organiseren in een politieke partij en noodgedwongen aansturen op samenwerking met de socialistten en de Volkspartij. Het onverzoenlijke deel, dat uiting geeft aan de noodzaak van een directe gewapende verdediging van de agrarische kapitalistische belangen, zal doorgaan met zijn kenmerkende antiproletarische acties. Voor deze groep, die voor de arbeidersklasse de belangrijkste is, zal het “wapenstilstandsverdrag”, waarop socialistten zich beroemen alsof het een overwinning is, geen enkele waarde hebben. De betekenis van de “crisis” zal slechts hierin gelegen zijn dat een fractie van kleinburgers de fascistische beweging verlaat, na een vergeefse poging een rechtvaardiging te vinden voor het fascisme in een algemeen politiek “partij”-programma. Maar het echte fascisme, dat de boeren en arbeiders van Emilia, Veneto en Toscane kennen uit hun pijnlijke ervaringen van de laatste twee jaar van witte terreur, zal doorgaan, ook al zal het misschien een andere naam aannemen.

Het is de taak van de revolutionaire arbeiders en boeren om deze periode van betrekkelijke rust, die het gevolg is van de interne twisten van de fascisttenbenden, te gebruiken om de onderdrukte en weerloze massa's een helder bewustzijn bij te brengen van de werkelijke situatie van de klassenstrijd, en van de middelen waarmee de drieste kapitalistische reactie kan worden verslagen.

Tussen waan en werkelijkheid

Uit: *Ordine Nuovo*, 26 augustus 1921.

In de brief waarin de vicesecretaris van de *Fasci*, Cesare Rossi,* zijn ontslag aankondigt, en die van nog grotere betekenis is voor zover hij uitdrukking geeft aan de gedachten van de hele parlementaire vleugel onder leiding van Mussolini, uit hij scherpe kritiek op de ontarding van de fascistische beweging, die het werk is van de grootgrondbezitters: “*Onze stoutmoedige minderheid van 1919 - schrijft hij - is bezweken onder de aanrollende golven van nieuwe krachten, die, omdat ze noch een culturele noch een politieke identiteit hebben, slechts blijk geven van onechte vervoering en louter klasse-, groeps en lokale belangen vertegenwoordigen.*”

Door het optreden van de krachten van het platteland, die zich hebben geënt op de stam van de kleinburgerlijke beweging van stedelijke veteranen, is het fascisme “*daar waar het de heerschappij lijkt uit te oefenen, vervallen tot een onvervalst behoudzuchtige en reactionaire beweging.*” De vicesecretaris van de *Fasci* bevestigt onze opmerkingen over de crisis van het fascisme, die in wezen een conflict is tussen stedelijke en plattelandskernen en die dan ook niet van vandaag of gisteren dateert, maar wortelt in de ontwikkeling van de fascistische beweging.

Mussolini en zijn groep van kleinburgers willen breken met de onverzoenlijke plattelandskernen die, door te volharden in de tactiek van wapengeweld tegen het proletariaat, de publieke opinie van zich dreigen te vervreemden. Het tot politieke compromissen geneigde, nationaal-syndicalistische fascisme maakt zich terecht zorgen over de kiezers-aanhang.

De fascistische beweging stevent in hoog tempo af op een scheuring. Na het volgende congres van de *Fasci* zullen er twee soorten fascisme zijn. De noodzaak van een oorlog tegen het proletariaat rechtvaardigt in de ogen van de agrarische kapitalisten de instandhouding van de witte garde. Het plattelandsfascisme zal blijven en het zal zich in reactionaire richting blijven ontwikkelen, zolang de redenen daartoe niet verdwijnen. Dit deel van het fascisme identificeert zich met het agrarische kapitalisme in de strijd tegen de proletariërs van het platteland.

Welke toekomst gaat Mussolini's “collaborateurs” fractie tegemoet, die Cesare Rossi weer terug wil voeren naar zijn oorsprong, het programma van interventionistische oorlogsveteranen? Het fascisme van Mussolini stelt zich uitdrukkelijk ten doel de middenklassen, de “kleine werkende bourgeois” politiek te organiseren. Het wil, overeenkomstig de plannen van Agostino Lanzillo, uitgroeien tot een “*middenpartij, die gelijke afstand bewaart tot de socialisten en de katholieke partij enerzijds, en de plutocratie en het grootkapitalisme anderzijds; een partij die, door opvoeding en traditie, meer dan de andere groepen gevoelig is voor de grote nationale gedachte, en die alles rondom zich verzamelt wat de door de oorlog vernieuwde burgerij aan gezonds en positiefs te bieden heeft.*” Deze voornemens van de groep-Mussolini vormen een logisch uitvloeisel van de opinies, die haar belangrijkste exponenten koesteren over de economische vraagstukken, en van hun algemene theorieën en programma's met betrekking tot de toestand in Italië. “De werkelijkheid van de wereld van vandaag is kapitalistisch” is de grondslag van Mussolini's programma's.

Maar Mussolini heeft een vreemde en volkomen verkeerde opvatting van de kapitalistische werkelijkheid en van de huidige ontwikkelingsfase van het kapitalisme. Hij vat de kapitalistische werkelijkheid op als het evenbeeld van het industriële leven van jaren geleden, dat van vóór de oorlog, de periode vóór de trusts en vóór de concentratie van het industriële kapitaal in de banken.

Maar de “captain of industry” is verdwenen, de ondernemer is een achterlijk economisch personage, zijn activiteit is gereduceerd tot die van een eenvoudig technicus.

De oorlog heeft dit proces versneld. De industrie heeft zich ontwikkeld en heeft zich geconcentreerd onder controle van de banken. De ondernemer, de industrieel, is verdwenen en heeft plaats gemaakt voor grote naamloze vennootschappen, waarin de grote banken hun kapitaal investeren. De taak van de industrieel is overgenomen door de beleggers in de financiële instellingen, dat wil zeggen de grootgrondbezitters en de landbouwondernemers, die er hun geld in steken opdat het zich daar vermenigvuldigt. Welk belang kunnen zij hebben bij de technische en sociale ontwikkeling van de industrie? Zij bekommeren zich slechts om hoge dividenden, ook al gaat dat ten koste van hele industrieën.

Dit, en niet de eigenwijze opvatting van Mussolini, is de economische werkelijkheid. Door deze zeer ernstige beoordelingsfout, door dit grove misverstand en door zijn onvergeeflijke onwetendheid, zijn alle inspanningen van de fascistische leider om zich op één of andere manier een plaats te veroveren in de werkelijkheid van de politieke strijd - die een afspiegeling is van de werkelijkheid van de economische strijd - tot mislukken gedoemd. De ontwikkeling van het fascisme - niet die van zijn kleinburgerlijke collaborateursfascisme, maar de ontwikkeling van het fascisme dat zich identificeert met de witte terreur van de agrarische kapitalisten, met de gewapende reactie die alle proletarische activiteit in Emilia, Toscane, Veneto enzovoort heeft gesmoord - heeft hem het aanzien verleend van de hoofdpersoon uit een middeleeuwse ridderroman, van een klein formaat Machno.*

Nu het fascisme echter afbrokkelt, als logisch gevolg van de ontwikkeling van de klassenstrijd, verliezen hij en zijn fractie geleidelijk de politieke betekenis die zij hadden in hun dubbele rol van directe aanvoerders en parlementaire afgevaardigden van de antiproletarische beweging, die vooral in de landbouwgebieden opereert. Mussolini en zijn groep zien hun toekomst in het organiseren van de middenklassen, dat wil zeggen in de poging van de middenklassen om zich te verzetten tegen proletarisering, het lot dat hen door de historische ontwikkeling van het kapitalisme is beschoren.

De partijen en de massa

Uit: *Ordine Nuovo*, 25 september 1921.

De crisis die de Italiaanse socialistische partij doormaakt is voor de communisten in zoverre van belang, dat die een afspiegeling is van de veel ingrijpender crisis waarin de grote massa's van het Italiaanse volk verkeren. Om die reden kan en mag de crisis van de socialistische partij niet afzonderlijk worden beschouwd: zij is onderdeel van een meer omvattend kader, waarvan ook de Volkspartij en het fascisme deel uitmaken.

In politiek opzicht bestaan de grote volksmassa's alleen voor zover ze bij politieke partijen zijn "ingedeeld". De verandering die zich, door toedoen van de doorslaggevende economische krachten, voltrekken in het denken van de massa's worden vertolkt door de partijen, die zich eerst splitsen in richtingen om vervolgens uiteen te vallen in een veelheid van nieuwe, levende partijen. Dit proces van geleding, van nieuwe organisatievorming en van aaneensluiting van gelijkgezinden duidt op een fundamenteeler proces van ontbinding van de democratische samenleving, ten gevolge van het feit, dat de klassen definitief stelling nemen in de strijd voor het behoud of de verovering van de staatsmacht en de macht over het productieapparaat.

In de periode tussen de wapenstilstand en de bezetting van de fabrieken vertegenwoordigde de socialistische partij de meerderheid van het Italiaanse werkende volk, dat bestaat uit drie fundamentele klassen: het proletariaat, de kleine burgerij en de arme boeren. Van deze drie klassen was alleen het proletariaat wezenlijk en daarom blijvend revolutionair: de andere twee klassen bestonden uit "gelegenheidsrevolutionairen" en "oorlogssocialisten"; zij aanvaardden over het algemeen de gedachte van een revolutie op grond van tegen de regering gerichte, rebelse sentimenten, die tijdens de oorlog waren ontkiemd. Omdat de socialistische partij grotendeels bestond uit kleinburgerlijke elementen en boeren, had ze alleen in de eerste jaren na de oorlog de revolutie kunnen realiseren, toen de gevoelens van verzet tegen de regering nog sterk en levend waren. Maar omdat de socialistische partij hoofdzakelijk bestond uit kleinburgers en boeren (met een mentaliteit, die niet erg verschilt van die van de stedelijke kleinburgers), kon ze slechts een weifelende, aarzelende houding opbrengen en ontbrak het haar aan een duidelijk en nauwkeurig programma, aan een richting en vooral aan een internationaal bewustzijn.

De bezetting van de fabrieken, die in wezen een proletarische actie was, overviel de socialistische partij, die hierop niet was voorbereid. Ze was slechts gedeeltelijk proletarisch, en al bij de eerste acties van het fascisme raakten de andere delen van de partij in een gewetenscrisis. Na afloop van de fabrieksbezettingen verkeerde de socialistische partij in grote verwarring; zo kwam een abrupt einde aan het kinderlijke en sentimentele revolutiegeloof. De noden van de oorlog waren voor een deel gelenigd (men maakt geen revolutie op basis van herinneringen aan het verleden!) en de burgerlijke regering leek in de persoon van Giolitti en door het fascistische optreden nog over voldoende kracht te beschikken. De reformistische leiders beweerden, dat het denkbeeld van een communistische revolutie een dwaasheid was; Serrati beweerde dat het irreal was, om op dat moment in Italië een communistische revolutie voor mogelijk te houden. Slechts een minderheid van de partij, die bestond uit het meest vooruitstrevende en ontwikkelde

deel van het industrieproletariaat, bleef vasthouden aan de communistische en internationalistische standpunten, liet zich niet ontmoedigen door de gebeurtenissen van die dagen en liet zich niet misleiden door de schijnbare kracht en energie van de burgerlijke staat. Zo werd de communistische partij geboren, de eerste autonome en onafhankelijke organisatie van het industrieproletariaat, de enige volksklasse die wezenlijk en blijvend revolutionair is.

De communistische partij werd niet meteen de partij van de grote massa's. Hieruit blijkt wel hoezeer de massa's gedemoraliseerd en verslagen waren door de politieke mislukking van de fabrieksbezettingen. Bij een groot aantal socialistische leiders was het geloofsvuur gedoofd; wat eerst was verheerlijkt werd nu belachelijk gemaakt; het proletariaat werd op een schandelijke manier in zijn diepste en teerste gevoelens gekwetst door de "onderofficieren" van de partijleiding, die sceptisch waren geworden en zich verlaagden tot spijt en wroeging over hun maximalistische en demagogische verleden. De massa van het volk, die zich meteen al na de wapenstilstand rond de socialistische partij had geschaard, verloor zijn samenhang en viel uiteen. De kleine burgerij, die had gesympathiseerd met het socialisme, ging sympathiseren met het fascisme. De boeren, die nu geen steun meer vonden in de socialistische partij, kregen steeds meer sympathie voor de Volkspartij. Maar deze vermenging van de voormalige leden van de socialistische partij met de fascistten aan de ene, en met de aanhang van de Volkspartij aan de andere kant, bleef niet zonder gevolgen.

De Volkspartij kwam steeds nader tot de socialistische partij. Bij de parlementsverkiezingen telden de open lijsten van de Volkspartij in alle kiesdistricten honderden en duizenden namen van socialistische kandidaten; bij de gemeenteraadsverkiezingen, die in enkele plattelandsgemeenten zijn gehouden sinds de parlementsverkiezingen, kwamen de socialisten dikwijls niet uit met een minderheidslijst en raadden ze hun achterban aan te stemmen op de lijst van de Volkspartij. In Bergamo nam dit verschijnsel ongekende vormen aan; de extreme vleugel van de Volkspartij maakte zich los van de witte organisatie en sloot zich aan bij de socialisten, waarna een Arbeidskamer werd opgericht en een weekblad ging verschijnen, dat door socialisten en linkse katholieken gezamenlijk werd geredigeerd. Objectief gezien betekent dit proces van toenadering tussen socialisten en katholieken van de Volkspartij een stap vooruit. De klasse van boeren sluit zich aaneen, wordt zich bewust van de noodzaak van brede solidariteit en doorbreekt de religieuze barrière in het katholieke kamp, terwijl ze tegelijkertijd afrekent met de kleinburgerlijke antiklerikale tendensen in het socialistische kamp. Door deze tendens bij haar leden op het platteland verwijdert de socialistische partij zich steeds meer van het industrieproletariaat, en lijkt ze de sterke band te verbreken, die de socialistische partij ogenschijnlijk had gesmeed tussen stad en platteland. Maar aangezien deze band in werkelijkheid niet bestond, richt de nieuwe situatie geen werkelijke schade aan. Er lijkt eerder sprake te zijn van een duidelijk en reëel voordeel: de Volkspartij maakt een forse zwaai naar links en verliest steeds meer haar confessionele karakter. Dat zal uiteindelijk leiden tot de afsplitsing van haar rechtervleugel, die bestaat uit grote en middelgrote grondbezitters. De Volkspartij zal daarmee definitief het terrein van de klassenstrijd betreden, wat een formidabele verzwakking betekent voor de burgerlijke regering.

Hetzelfde verschijnsel valt waar te nemen in het fascistische kamp. De stedelijke kleine

burgerij, politiek versterkt door al diegenen die de socialistische partij hebben verlaten, had na de wapenstilstand geprobeerd voordeel te trekken uit de organisatorische en militaire ervaring die ze tijdens de oorlog had opgedaan. De oorlog is aan Italiaanse kant, bij gebrek aan een besluitvaardig opperbevel, gevoerd door de lagere officieren en onderofficieren, dat wil zeggen door de kleine burgerij. De teleurstellingen die ze tijdens de oorlog had ondervonden wekte bij deze klasse sterke sentimenten op van verzet tegen de regering. Toen na de wapenstilstand de militaire eenheid van haar kaders verloren ging, verspreidde de kleine bourgeois zich over de verschillende massapartijen, waar ze een rebels element inbracht, maar ook onzekerheid, wankelmoedigheid, en demagogie. Toen de kracht van de socialistische partij was gebroken na de fabrieksbezettingen, wist deze klasse, op aandrang van dezelfde generale staf die haar in de oorlog had uitgebuit, haar kaders bliksemsnel in militaire eenheden te hergroeperen en zich op nationale schaal te organiseren. Op een zeer snel rijpingsproces volgde een even snelle crisis. De kleine burgerij uit de steden, een werktuig in handen van de generale staf en van de meest achterlijke elementen in de regering, sloot een bondgenootschap met de grootgrondbezitters en vernietigde, voor rekening van diezelfde grootgrondbezitters, de organisaties van de boeren.

Het pact van Rome tussen fascist en socialist markeert het einde van een blindelings gevolgde politiek, die ook in politiek opzicht rampzalig had kunnen worden voor de stedelijke kleinburgers, die beseften dat zij hun "eerstgeboorterecht" verkochten voor een bord linzen. Als het fascisme was doorgegaan met strafexpedities van het type Treviso, Sarzana en Roccastrada, zou de bevolking massaal in opstand zijn gekomen; en als het volk de nederlaag had geleden, zouden zeker niet de kleinburgers de macht in handen hebben genomen, maar de generale staf en de grootgrondbezitters. Het fascisme zoekt opnieuw toenadering tot het socialisme, de kleine burgerij probeert de banden met het grootgrondbezit te doorbreken en werkt aan een politiek programma dat uiteindelijk - vreemd genoeg - nauwelijks zal afwijken van dat van Turati* en D'Aragona.

Dit is de huidige situatie van de Italiaanse volksmassa: een grote verwarring na de kunstmatige eenheid, die het gevolg was van de oorlog en die zijn uitdrukking vond in de socialistische partij. Een grote verwarring, met als belangrijke polen waartussen de dialectische spanning zich ontleedt: de communistische partij, onafhankelijke organisatie van het industrieproletariaat; de Volkspartij, organisatie van de boeren; en het fascisme, organisatie van de kleine burgerij. De socialistische partij, van de wapenstilstand tot de bezetting van de fabrieken de demagogische vermenging van deze drie klassen van het werkende volk, is nu het duidelijkste voorbeeld en het meest in het oog lopende slachtoffer van het verstrooiingsproces (waaruit een nieuwe en blijvende ordening zal ontstaan), dat de Italiaanse volksmassa's doormaken als gevolg van de ontbinding van de democratie.

De oorsprong van het kabinet Mussolini

Uit: *La Correspondance Internationale*, tweewekelijkse uitgave van de Komintern, Franse editie, 20 november 1922.

De Franse vertaling van de oorspronkelijke Italiaanse tekst is een bewerking van de vertaler en geeft niet helemaal het standpunt van Gramsci weer. Dit is Gramsci's eerste artikel over de situatie in Italië sinds hij naar Moskou is vertrokken.

De elementen van de Italiaanse crisis, die een gewelddadige afsluiting heeft gevonden in de machtsovername van het fascisme, kunnen als volgt worden samengevat.

De Italiaanse bourgeoisie heeft niet op eigen kracht haar staat weten te stichten, maar ze heeft haar overwinning op de feodale en semi-feodale klassen te danken aan een hele reeks omstandigheden van internationaal-politieke aard (de politiek van Napoleon III in de periode 1852-1860, de Oostenrijks-Pruisische Oorlog van 1866, de nederlaag van Frankrijk bij Sedan en, als gevolg daarvan, de stichting van het Duitse keizerrijk). De burgerlijke staat heeft zich daarom in Italië langzamer en langs een andere weg ontwikkeld, dan in veel andere landen. Het Italiaanse staatsbestel was tot aan de vooravond van de oorlog niet meer dan een constitutionele ordening. Er had nog geen deling van de machten plaats gevonden, de bevoegdheden van het parlement waren zeer beperkt en er bestonden nog geen grote parlementaire politieke partijen. Toentertijd moest de Italiaanse bourgeoisie de eenheid en ondeelbaarheid van de staat verdedigen tegen de herhaalde aanvallen van reactionaire krachten, die vooral werden vertegenwoordigd door het bondgenootschap van de grootgrondbezitters met het Vaticaan. De grote bourgeoisie van industrie en handel, onder aanvoering van Giovanni Giolitti, probeerde dit vraagstuk op te lossen via een bondgenootschap van alle stedelijke klassen met de klasse van landarbeiders (het eerste voorstel aan de socialist Turati om zitting te nemen in de regering werd gedaan in de beginjaren van de twintigste eeuw). Maar er was geen sprake van vooruitgang in parlementaire zin; het ging eerder om onmiddellijke, paternalistische concessies van het regime aan de werkende massa's, die waren georganiseerd in vakbonden en landbouwcoöperaties.

De Wereldoorlog maakte korte metten met al deze pogingen. Giolitti had - met instemming van de koning - toegezegd de zijde van Duitsland te zullen kiezen, als het tot een oorlog zou komen - wat in 1914 gebeurde (het militaire akkoord dat generaal Pollio,* de chef-staf van het leger, in 1912 in Berlijn had ondertekend, ging precies op 2 augustus 1914 in. De generaal pleegde zelfmoord toen Italië in 1914 besloot neutraal te blijven en de Kroon zich voorstander betoonde van een nieuwe politieke oriëntatie op de Entente). Giolitti werd ruw aan de kant gezet door de nieuwe leiders, de vertegenwoordigers van de industrie, het grootgrondbezit en de generale staf. De laatste ging zelfs zover een samenzwering op touw te zetten, om hem uit de weg te ruimen.

De nieuwe politieke krachten, die hun opwachting zouden maken na de wapenstilstand, betrokken tijdens de oorlog hun stellingen. De boeren sloten zich aaneen in drie krachtige organisaties: de socialistische partij, de Volkspartij en de vereniging van oud-strijders. De socialistische partij organiseerde meer dan een miljoen landarbeiders en deelpachters in Midden- en Noord-Italië. De Volkspartij bracht evenveel kleine landeigenaars en middelgrote boeren bijeen in dezelfde streken. De organisaties van oud-strijders kwamen

vooral tot ontwikkeling in Zuid-Italië en in de achtergebleven gebieden waar geen politieke tradities bestonden. De strijd tegen de grootgrondbezitters nam spoedig zeer heftige vormen aan in heel Italië: landgoederen werden bezet, de eigenaars moesten uitwijken naar de hoofdsteden van de landbouwgebieden: Bologna, Bari en Napels. Sinds 1919 begonnen zij met de organisatie van knokploegen van burgers om de strijd aan te binden met de “tirannie van de boeren” op het platteland. Het ontbrak deze massabeweging van de werkende klasse van het platteland aan een duidelijk en helder parool, aan een gezamenlijke richting en aan een concreet politiek programma.

De socialistische partij had de situatie moeten beheersen, maar ze liet die nu juist aan haar greep ontsnappen. Zestig procent van de ingeschreven leden van de partij was boer; van de honderdvijftig socialistische afgevaardigden waren er honderdtien op het platteland gekozen; van de 2.500 gemeentebesturen die de socialistische partij had veroverd bestonden er 2.000 uitsluitend uit boeren; viervijfde van de door de socialisten geleide coöperaties waren landbouwcoöperaties. De socialistische partij weerspiegelde in haar ideologie en in haar programma de chaos, die heerste op het platteland. Het enige wat ze deed was maximalistische kreten slaken, luidruchtige redevoeringen afsteken in het parlement en partijaffiches aanplakken; het bleef bij fanfare en strijdliederen. Alle pogingen binnen de partij om de arbeidsvraagstukken aan de orde te stellen en de proletarische ideologie te doen zegevieren, stuitten op hardnekkig verzet waarbij de meest perfide methoden werden gebruikt. Serrati ging zelfs zover, dat hij op de nationale partijraad, die in april 1920 in Milaan bijeenkwam, beweerde dat de algemene staking, die juist was uitgebroken in Piedmont, en gesteund werd door arbeiders van alle categorieën, kunstmatig was uitgelokt door onverantwoordelijke agenten van de regering in Moskou. In maart 1920 begonnen de bezittende klassen met het organiseren van een tegenoffensief. Op 7 maart werd in Milaan de eerste nationale conferentie van industriëlen bijeengeroepen, die het Verbond van de Italiaanse Industrie oprichtte. In de loop van deze conferentie werd een nauwkeurig en afgerond plan uitgewerkt voor een gezamenlijke kapitalistische actie. Hierin werd met alles rekening gehouden. De klasse van fabrikanten en kooplieden werd samengebracht in een gedisciplineerde en strakke organisatie, er werd een gedetailleerde studie gemaakt van alle strijdvormen die tegen de arbeidersbonden konden worden gebruikt en men besloot tot een politieke rehabilitatie van Giovanni Giolitti. In de eerste dagen van april behaalde de nieuwe organisatie zijn eerste politieke succes: de socialistische partij verklaarde dat de grote staking in Piedmont, die was uitgebroken ter verdediging van de fabrieksraden en om het arbeidsbeheer over de industrie te bevechten, een anarchistische en onverantwoordelijke actie was. De partij dreigde met de ontbinding van de afdeling-Turijn, die de staking had geleid. Op 15 juni vormde Giolitti een kabinet, dat een compromis betekende met de grootgrondbezitters en de generale staf, die werd vertegenwoordigd door Bonomi,* minister van Oorlog. Er begon toen een reeks van koortsachtige, contrarevolutionaire, organisatorische activiteiten onder dreiging van fabrieksbezettingen, die zelfs werden voorzien door de reformistische leiders die aanwezig waren op de conferentie van de Federatie van Metaalarbeiders (FIOM), datzelfde jaar in Genua bijeen. In juli begon het ministerie van oorlog - Bonomi voorop - met de demobilisatie van ongeveer 60.000 officieren. Dat ging als volgt. De gedemobiliseerde officieren behielden viervijfde van hun wedde; ze werden

bijna allemaal naar de belangrijkste politieke centra gestuurd en kregen de opdracht zich aan te sluiten bij de *Fasci di Combattimento*. Deze laatste vormden tot op dat moment slechts een kleine organisatie van socialistische, anarchistische, syndicalistische en republikeinse elementen, die voorstanders waren geweest van Italiaanse deelname aan de oorlog aan de zijde van de Entente. De regering Giolitti spande zich tot het uiterste in om een toenadering tot stand te brengen tussen het Verbond van de Italiaanse Industrie en de bonden van grootgrondbezitters, vooral die van Midden- en Noord-Italië. In deze periode verschenen de eerste fascistische knokploegen op het toneel en werden de eerste terreuracties uitgevoerd. Maar de bezetting van de fabrieken door de metaalarbeiders vond plaats op een moment, waarop deze operatie nog in een voorbereidend stadium verkeerde. De regering Giolitti was gedwongen een verzoenende houding aan te nemen en een homeopathische kuur te verkiezen boven een chirurgische ingreep.

Wat te doen?

Ingezonden brief van Gramsci, afgedrukt in *La Voce della Gioventu* (De Stem van de Jeugd), het orgaan van de jeugdafdeling van de PCd'I, 1 november 1923.

Beste vrienden van *La Voce*,

Ik heb in nummer 10 (15 september) van *La Voce* de interessante discussie gelezen tussen de kameraden G.P. uit Turijn en S.V. Is de discussie gesloten? Mag ik vragen om deze discussie nog een aantal nummers open te houden en mag ik alle jonge arbeiders van goede wil uitnodigen om er aan mee te doen, en oprecht en met intellectuele eerlijkheid hun mening te geven over deze kwestie?

Hoe het probleem moet worden gesteld

Ik wil beginnen duidelijk te stellen, dat kameraad G.P. - althans naar mijn mening - het probleem niet goed heeft verwoord en een fout heeft gemaakt, die, ook vanuit zijn eigen standpunt, zeer ernstig is.

Waarom is de Italiaanse arbeidersklasse verslagen? Waarom was ze niet eensgezind? Waarom is het fascisme er in geslaagd om de socialistische partij niet alleen fysiek, maar ook ideologisch te verslaan, terwijl die toch de traditionele partij was van het Italiaanse werkende volk? Waarom heeft de communistische partij zich in de jaren 1921-1922 niet snel ontwikkeld en is ze er niet in geslaagd de meerderheid van het proletariaat en van de boerenmassa's om zich heen te verzamelen?

Kameraad S.V. stelt zich deze vragen niet. Hij beantwoordt de klemmende ongerustheid, die spreekt uit de brief van kameraad G.P., met de bewering dat het voldoende was geweest als er een echte revolutionaire partij had bestaan en dat we in de toekomst alleen maar zo'n partij hoeven te organiseren, tegen de tijd dat de arbeidersklasse weer in beweging zal kunnen komen. Maar is dat allemaal wel waar, of liever, in welk opzicht en onder welke voorwaarden is het waar?

Kameraad S.V. suggereert kameraad G.P. niet meer in bepaalde schema's te denken, maar in andere schema's die hij niet verder toelicht. Maar dat moet nu juist wel worden toegelicht. Wat we onmiddellijk moeten doen, wat het "begin" moet zijn van het werk van de arbeidersklasse, is dit: we moeten een scherpe zelfkritiek uitoefenen op onze zwakheid; we moeten ons eerst eens afvragen waarom we hebben verloren, wie we waren, wat we wilden en waar we heen wilden. Maar we moeten eerst nog iets anders doen (we zien steeds dat elk begin weer... een begin heeft): we moeten criteria, uitgangspunten, en de ideologische grondslag voor onze eigen kritiek vaststellen.

Heeft de arbeidersklasse een eigen ideologie?

Waarom waren de Italiaanse proletarische partijen vanuit revolutionair oogpunt steeds zwak? Ze kenden de situatie niet waarin ze moesten opereren, ze kenden het terrein niet waarop ze slag hadden moeten leveren. Denk jullie eens in: in de meer dan dertig jaar van haar bestaan heeft de socialistische partij niet één boek geproduceerd, dat de sociaaleconomische structuur van Italië bestudeert. Er bestaat geen studie van de Italiaanse politieke partijen, hun klassebanden en hun betekenis. Waarom was het

reformisme in de Po-vlakte zo diep geworteld? Waarom heeft de Volkspartij meer succes in Noord- en Midden-Italië dan in Zuid-Italië, waar de bevolking toch achterlijker is en dus gemakkelijker een confessionele partij zou moeten volgen? Waarom zijn op Sicilië de grootgrondbezitters voorstanders van autonomie en de boeren niet, terwijl op Sardinië de boeren autonomisten zijn en de grootgrondbezitters niet? Waarom heeft het reformisme van figuren als De Felice,* Drago, Tasca di Cutò en consorten zich op Sicilië en niet elders ontwikkeld? Waarom is het in Zuid-Italië tot een gewapend treffen gekomen tussen fascist en nationalist, terwijl dat nergens anders is gebeurd? We kennen Italië niet. Erger nog: het ontbreekt ons aan de nodige instrumenten om Italië te kennen zoals het werkelijk is, en daarom is het ons bijna onmogelijk voorspellingen te doen, ons te oriënteren en om gedragslijnen uit te stippelen die met enige waarschijnlijkheid als juist kunnen worden beschouwd. Er bestaat geen geschiedenis van de Italiaanse arbeidersklasse. Er bestaat geen geschiedenis van de boerenklasse. Wat was de betekenis van de gebeurtenissen in Milaan van 1898? Wat kunnen we eruit leren? Wat was het belang van de algemene staking in Milaan van 1904? Hoeveel arbeiders weten, dat toen voor het eerst uitdrukkelijk de noodzaak werd onderkend van de dictatuur van het proletariaat? Wat is de betekenis geweest van het syndicalisme in Italië? Waarom heeft het succes gehad onder de landarbeiders en niet onder de industriearbeiders? Wat is de waarde van de republikeinse partij? Waarom zijn er daar, waar anarchisten zijn ook steeds republikeinen? Welk belang moeten we hechten aan het verschijnsel, dat syndicalistische elementen vóór de Libische Oorlog* voor het nationalisme kozen en later op nog grotere schaal voor het fascisme?

We hoeven deze vragen maar te stellen en we merken dat we volstrekt onwetend zijn, dat we gedesoriënteerd zijn. Het lijkt wel alsof er in Italië nooit is nagedacht, nooit is gestudeerd, nooit onderzoek is gedaan. Het lijkt alsof de Italiaanse arbeidersklasse nooit een eigen opvatting heeft gehad van het leven, van de geschiedenis en van de ontwikkeling van de menselijke samenleving. En toch heeft de arbeidersklasse een eigen visie: het historisch-materialisme. En toch heeft de arbeidersklasse grote leermeesters gehad (Marx, Engels), die hebben laten zien hoe de feiten en de omstandigheden moeten worden onderzocht en hoe uit dat onderzoek lering moet worden getrokken voor de actie.

Ziedaar onze zwakheid; ziedaar de belangrijkste reden voor de nederlaag van de revolutionaire partijen van Italië: we hadden geen ideologie, we hebben de massa's geen ideologisch houvast gegeven en we hebben het bewustzijn van de militanten niet versterkt door hen morele en psychologische zekerheden te geven. Is het verwonderlijk, dat sommige arbeiders fascist zijn geworden? Is het verwonderlijk dat S.V. op een bepaald moment zegt: "*Wie weet of ook wij, de overtuigden, niet ooit fascist en zouden kunnen worden?*" (Dit zijn geen opmerkingen die men voor de grap maakt, laat staan voor propagandadoeleinden). Wekt het verbazing als iemand in een ander artikel van datzelfde nummer van *La Voce* opmerkt: "*Wij zijn geen antiklerikalen?*" Zijn we geen antiklerikalen? Wat betekent dat? Dat we geen antiklerikalen zijn in de zin van de vrijmetselaars, vanuit het rationalistische standpunt van de bourgeois? Dat moeten we er dan wel bij zeggen. Verder dient opgemerkt dat wij, de arbeidersklasse, antiklerikaal zijn voor zover we materialist zijn en een wereldbeeld hebben dat uitstijgt boven alle godsdiensten en alle wijsgerige stelsels, die in de loop der tijd ontstonden in de boezem van de in klassen

verdeelde maatschappij. Helaas ... dat wereldbeeld hebben we niet en dat is de reden voor al deze theoretische fouten, die hun weerslag hebben op de praktijk, en die ons tot nu toe de nederlaag en de fascistische onderdrukking hebben gebracht.

Het begin ... van het begin!

Wat dus te doen? Waar te beginnen? Welnu, volgens mij moeten we juist hier beginnen: bij de studie van de leer die het erfdeel is van de arbeidersklasse, die tegelijk de filosofie en de sociologie is van de arbeidersklasse: bij de studie van het historisch-materialisme, de studie van het marxisme. En hier ligt een onmiddellijke taak voor de groepen van vrienden van *La Voce*: vergaderingen en bijeenkomsten beleggen, boeken kopen, lezingen en discussies houden over dit onderwerp, degelijke criteria aanleggen voor onderzoek en het verleden kritiseren om in de toekomst sterker te staan en te winnen. *La Voce* zou op allerlei manieren moeten helpen bij deze pogingen door lessen en discussiemateriaal te publiceren, becommentarieerde bibliografische aanwijzingen te geven, antwoord te geven op vragen van de lezers en hun goede wil te stimuleren.

Zo weinig als er tot nu toe is gedaan, zo veel moet er nu gebeuren, en snel. De ontwikkelingen vragen om direct handelen: de Italiaanse kleine burgerij, die op het fascisme haar hoop en vertrouwen had gesteld, ziet haar kaartenhuis met de dag verder instorten. De fascistische ideologie heeft zijn wervende kracht verloren en raakt zelfs terrein kwijt: opnieuw gloort de dageraad van de nieuwe proletarische dag.

Parlementarisme en fascisme in Italië

Uit: *La Correspondance Internationale*, 28 december 1923.

Op 10 december is bij koninklijk decreet een einde gemaakt aan de zittingsperiode van de Kamer die begon in mei 1921. Het is nog niet duidelijk of de afsluiting van de zittingsperiode ook betekent dat de Kamer wordt ontbonden. Dat zal niet zozeer afhangen van de algemene politieke situatie als wel van de interne situatie van de fascistische partij.

Op het moment dat wij dit schrijven, zijn in alle plaatselijke afdelingen van de fascistische partij, onder de controle van de prefecten en onder het toezien oog van de *carabinieri*, verkiezingen aan de gang voor de nieuwe partijleiding. Als deze verkiezingen uitlopen op een overwinning van de lijn-Mussolini - en dat is waarschijnlijk, gezien de voorzorgsmaatregelen van de regering en van het voorlopige centraal comité van de fascistische partij -, zullen er in de komende lente verkiezingen worden gehouden. Als de regering enige zekerheid heeft over de mogelijkheid om vrij homogene lijsten van fascistische kandidaten op te stellen en om een meerderheid uit de bus te toveren, die de regering na de verkiezingen niet voor verrassingen zal plaatsen, zal ze makkelijker de oppositionele activiteiten aan banden kunnen leggen en een overweldigende kiezersuitspraak ten gunste van de nieuwe meesters van Italië los kunnen krijgen. De regering heeft al maatregelen getroffen, die ervoor moeten zorgen dat de wil van het volk vrijelijk kan worden geuit: zo heeft ze bijvoorbeeld een einde gemaakt aan het beetje persvrijheid dat de communistische partij nog restte.

De huidige Kamer, waarvan het mandaat afloopt, is getuige geweest van de geleidelijke liquidering van alle traditionele partijen van de grote en kleine bourgeoisie. De Kamer in haar huidige samenstelling trad aan tijdens de regering van Giolitti, die er kort daarna, met de briljante medewerking van D'Aragona, Turati en Modigliani,* in slaagde de door de metaalarbeiders bezette fabrieken terug te geven aan de kapitalisten. Aanvankelijk stond het groepje van zo'n dertig fascistische afgevaardigden alleen in de Kamer; bij één van de laatste parlementaire stemmingen bleek de Kamer in overweldigende meerderheid bereid om de blanco volmacht aan Mussolini te verlengen! En ditmaal voegden ook de leden van de fractie van de Volkspartij zich bij deze meerderheid.

Nog nooit heeft men in een burgerlijke staat een wetgevende vergadering zo diep zien zinken. Deze Kamer, die was ontstaan om de burgeroorlog, die in mei 1921 met extreem geweld in heel Italië was ontketend, onder een stortvloed van stembiljetten te smoren, diende slechts om aan te tonen hoe volstrekt machteloos de democratie is tegenover het fascisme. Ze heeft niet eens kunnen voorkomen dat het fascisme een uiterlijke schijn van legaliteit gaf aan de machtsgreep die het met hulp van rechtse elementen heeft uitgevoerd.

Om eerlijk te zijn moeten we, terugkijkend, toegeven, dat de drie regeringen, die voorafgingen aan de machtsovername van het fascisme, zich hadden voorgenomen om de ontwikkeling van de fascistische beweging te verhinderen en een zekere democratische legaliteit te herstellen. Giolitti vleide zich met de illusie, dat hij de fascistische kwaal met dezelfde homeopathische kuur kon behandelen, die hij in september 1920 voor de arbeiders had gebruikt. Nadat hij met gemak een wig had gedreven tussen D'Annunzio en

het fascisme dacht hij hiervan gebruik te maken door Mussolini te dreigen met opzienbarende onthullingen. Ondanks zijn dekreet van juli 1921, waarmee hij de douanetarieven tot het absurde opschroefde en zo een grote concessie deed aan de kapitalisten en de grootgrondbezitters, was Giolitti gedwongen de aftocht te blazen voor de compromisloze plannen van reactionair rechts. Het kabinet-Bonomi dat na hem kwam leek aanvanke-lijk nog vastbeslotener. De *carabinieri* in Sarzana en de Koninklijke Garde in Modena openden het vuur op enkele tientallen fascististen, die geprobeerd hadden het wettige gezag aan de kant te zetten. Maar oog in oog met het directe offensief van de reactie, dat leidde tot de zelfmoord van generaal D'Amelio, commandant van de Koninklijke Garde, wist de regering-Bonomi, die weinig middelen meer ter beschikking had en niet eens meer in staat was de strijdkrachten in te zetten ter garanderen van de persoonlijke onschendbaarheid van de antifascistische afgevaardigden, niets anders te doen dan, met heimelijke steun van de Nitti-aanhangers en de reformisten van de groep-Modigliani, een gewapende organisatie van fascistisch type in het leven te roepen: de Stoottroepen van het Volk.*

Zo viel ook het kabinet-Bonomi, nadat het met zijn halve maatregelen de fascistische opmars had helpen bespoedigen. Het derde kabinet - dat van Facta* - was de kroon op het werk van zijn twee voorgangers. Facta, een advocaatje uit de provincie, en Giolitti, een onbetekenend politicus, moesten voorkomen, dat wereldkundig werd hoe er strategisch werd gemanoevrerd met de democratie - die op dat moment verdedigd werd door een groep vooraanstaande industriëlen en bankiers uit Noord-Italië - om, zo nodig met het leger, het fascisme de kop in te drukken. Maar het was duidelijk te laat: de democratie beschikte niet meer over voldoende krachten. Halverwege 1922 probeerde de regering-Facta de *carabinieri* - die onder bevel stonden van de minister van Oorlog, de fascistische landeigenaar prins Di Scalea - in aantal terug te brengen. Facta wilde de helft - ongeveer 30.000 man - inlijven bij de Koninklijke Garde, die haar orders ontving van het hoofd van de politie. De leiding van de politie was toen nog in handen van Giolitti-aanhangers. Halverwege oktober meende de chef van de generale staf, generaal Badoglio,* nog te kunnen zeggen dat het fascisme in vijftien dagen kon worden opgerold met de gewone middelen van politie en leger.

De kranten kondigden voor 4 november 1922 een grote redevoering aan van Gabriele D'Annunzio in Rome. Men beweerde dat deze een grote massa op de been zou kunnen brengen, terwijl de Giolitti-gezinde generaals intussen tot actie zouden overgaan. Maar de fascististen wisten deze manoeuvre zowel politiek als militair te ontwijken. Ze slaagden erin zelfs Giolitti te misleiden, door hem te laten geloven dat de dreigende crisis kon worden afgewend met een parlementaire oplossing. Er werd gesproken over de vorming van een regering, waarin de fascististen slechts drie of vier ministerszetels zouden eisen. Tegelijkertijd slaagden ze erin de koning bang te maken om hem los te weken van Facta en Giolitti. Gebruik makend van de verwarring die volgde op dit politieke touwtrekken, lieten ze op 29 oktober hun troepen oprukken naar de hoofdstad.

De meerderheid in het parlement, die achter de politiek van Giolitti tegen het fascisme had gestaan, en die zelfs, strikt genomen, instemde met de vorming van een linkse regering met een openlijk antifascistisch karakter, ging meteen door de knieën voor het wapengekletter van Mussolini. Ze kende hem de volledige volmachten toe, die hij

had opgeëist. Ze onderging, zonder met de ogen te knippen, de beledigingen van de overwinnaars. Er werd niet het minste geluid van protest gehoord tegen de persoonlijke intimidatie- en wraakacties van de nieuwe regering. Deze excessen bereikten een hoogtepunt, toen het huis van Nitti werd geplunderd en daarna tegen deze politicus een moordaanslag werd beraamd aan de vooravond van de hernieuwing van Mussolini's volledige volmachten.

De mislukking van de fascistische vakbondspolitiek

Uit: *La Correspondance Internationale*, 3 januari 1924.

De regering van Mussolini ziet zich in de loop van 1923 geplaagd voor een groeiend vakbondsprobleem. Ze aarzelt om rechtstreeks in te grijpen in de arbeidsverhoudingen. Mussolini zit tussen twee vuren: aan de ene kant dringt de syndicalistische vleugel van zijn partij, georganiseerd in de Algemene Federatie van Syndicale Corporaties, aan op een verbod van alle andere vakbonden en op inlijving van alle ondernemers- en arbeidersorganisaties in een corporatieve structuur. Aan de andere kant weigert de ondernemersorganisatie *Confindustria* toe te treden tot deze corporaties; ze eist volledige onafhankelijkheid. De CGL houdt zich rustig. Ze verklaart zich onafhankelijk van de PSI en zuivert haar organisatie van communisten. In augustus wordt de CGL geprezen op het congres van de fascistische partij om haar steun aan de regering. Op 19 december 1923 wordt in het Ministerie van Buitenlandse Zaken in Rome een bijeenkomst belegd van het bestuur van de fascistische partij, de *Confindustria* en de Federatie van Syndicale Corporaties van Rossoni. Rossoni's organisatie wordt een voorkeursbehandeling beloofd bij bedrijfsonderhandelingen, maar officieel blijft vrije concurrentie van fascistische en niet-fascistische vakorganisaties mogelijk.

De conferentie van leidende persoonlijkheden van de Italiaanse industrie en de voornaamste leiders van de fascistische vakbonden, die op 19 december jongstleden in Rome is gehouden op initiatief en in aanwezigheid van de eerste minister Mussolini, was de formele erkenning, dat het programma en de methoden van het fascisme op vakbondsgebied zijn mislukt.

Ieder herinnert zich de wanhopige pogingen van het fascisme vóór en na de machts-overname om een vakbeweging in het leven te roepen, die fascistische doelen moest dienen. Ieder herinnert zich eveneens hoe deze pogingen, hoewel ze betrekkelijk gunstige resultaten afwierpen onder de werkers van het platteland, op een volledige mislukking uitliepen bij de fabrieksarbeiders. Gezien de leef- en werkomstandigheden van de arme boeren en de landarbeiders, die verspreid wonen over de dorpen en slechts door zwakke vakbondsbanden bijeen worden gehouden, was het eenvoudig om de socialistische organisaties van de werkers op het land te vernietigen en hen met terreur en economische boycots te dwingen toe te treden tot de fascistische corporaties. Heel anders ging het met de industriearbeiders. In de industrie centra verwierven de fascistten alleen aanhang onder de spoorwegarbeiders, die blootgesteld zijn aan de dwangmaatregelen van de staat en die altijd al de dreiging van ontslag voelen, en onder de havenarbeiders. Deze laatsten hadden al een organisatie van wezenlijk corporatieve aard. Zij zijn bij hun acties afhankelijk van de situatie van het zeevervoer en de wisselende stand van zaken in de Italiaanse haven. De welvaart van de havens is aan sterke schommelingen onderhevig, al naar gelang de in- en exportcijfers en de belangrijke periodieke aankopen van graan, steenkolen en koffie.

In de grote industriesteden zijn de fascistten er alleen in geslaagd om losse groepen te organiseren, die steeds bestaan uit werklozen en misdadige elementen, voor wie het lidmaatschap van de *Fascio* straffeloosheid betekent voor sabotagedaden, diefstal en

geweldsmisdrijven tegen afdelingschefs. Om deze redenen was het noodzakelijk, dat het fascisme de proletarische massa's voor zich poogde te winnen.

De fascistische regering kan alleen aan de macht blijven als ze alle niet-fascistische organisaties het leven onmogelijk maakt. Mussolini steunt op die lagen van de kleine burgerij, die geen enkele functie hebben in de productie, daarom de spanningen en tegenstellingen negeren die voortkomen uit het kapitalistische stelsel en ervan overtuigd zijn, dat de klassenstrijd een duivelse uitvinding is van de socialisten en de communisten. De hele "hiërarchische" opvatting van het fascisme komt voort uit deze kleinburgerlijke instelling. Vandaar het denkbeeld van een hedendaagse samenleving, die opgebouwd zou moeten zijn uit een reeks kleine corporaties en georganiseerd onder controle van de fascistische elite, waar alle vooroordelen en alle utopistische neigingen van de kleinburgerlijke ideologie zijn geconcentreerd. Vandaar de noodzaak om een "integrale" vakbeweging te creëren, een herziene versie van het christendemocratische syndicalisme, waarin het denkbeeld van de tot goddelijkheid verheven natie in de plaats komt van de godsdienstige gedachte.

Dit schone programma werd verworpen door de industriëlen, die weigerden zich aan te sluiten bij de fascistische nationale corporaties, kortom weigerden zich te onderwerpen aan de controle van Rossoni* en co. Als antwoord op de weigering van de industriëlen hebben de fascistten een paar maanden geleden een demagogische propagandacampagne in grootse stijl ontketend. Ze gingen daarbij zelfs zover, dat ze de metaal- en textielarbeiders opriepen tot een algemene staking. Deze campagne tegen de industriëlen bereikte zijn hoogtepunt na het bezoek van Mussolini aan de Fiatfabrieken in Turijn, ter gelegenheid van de gedenkdag van de Mars op Rome. De 6 tot 7.000 arbeiders van Fiat, die op een binnenplaats van het fabriekscomplex waren verzameld, ontvingen de leider van het fascisme uitgesproken vijandig. De fascistten beschuldigden toen de industriëlen van Turijn ervan, dat ze het antifascisme onder de massa's aanwakkerden, dat ze de voorkeur gaven aan onderhandelingen met de reformistische vakbonden, dat ze fascistische arbeiders ontsloegen, dat ze verhinderden dat de nationale corporaties tot ontwikkeling kwamen enzovoort. Ze vielen zelfs het hoofd van Fiat, senator Giovanni Agnelli,* aan in een café in Turijn.

De toestand werd zeer ernstig, zowel voor de industriëlen als voor de regering. Het vakbondscomité van de communistische partij kwam tussenbeide en nodigde de arbeiders uit om mee te doen aan de strijd tegen de industriëlen, ook al was die op gang gebracht door de fascistten, om zo de beweging te verbreden. Maar toen werd de actie plotseling op bevel van de fascistische leiders onderbroken en volgde de conferentie van 19 december. In de rede die hij voor deze conferentie uitsprak gaf Mussolini toe, dat het niet mogelijk is om arbeiders en patroons in één enkel vakverbond bij elkaar te brengen. Het "integrale syndicalisme" kan volgens Mussolini alleen worden toegepast in de landbouw. De fascistten moeten de onafhankelijkheid van de organisaties van industriëlen eerbiedigen en zich inspannen om klassenconflicten te verhinderen. De betekenis van dit verhaal is duidelijk. De fascistten laten niet alleen de schijn varen dat ze in strijd gewikkeld zijn met de industriëlen, maar ze proberen ook niet langer onder hun bemiddeling en toezicht de klassenbelangen te verzoenen. Ze stellen zich alleen tot taak de arbeiders te organiseren... om ze met handen en voeten gebonden uit te leveren aan de

kapitalisten.

Dit is het begin van het einde van de fascistische syndicalistische lijn. Meteen na de conferentie hebben talloze grondbezitters felle protesten laten horen tegen het feit, dat het fascisme industrie en landbouw verschillend behandelt. Ze hebben geprotesteerd tegen het geweld, dat fascistische vakbondsorganisaties pleegden tegen landeigenaars om hen te dwingen zich aan de arbeidsovereenkomsten te houden. De landeigenaars vinden deze overeenkomsten natuurlijk absurd en in strijd met de belangen van de natie. Zij hebben de wederoprichting afgedwongen van het landbouwverbond, dat al was opgegaan in de fascistische corporatie.

In Parma hebben de conflicten tussen fascisten en grootgrondbezitters al geleid tot een hele reeks incidenten. In Reggio Emilia is de afgevaardigde Corgini, voormalig staatssecretaris van Binnenlandse Zaken in de regering-Mussolini, door de fascisten verjaagd. De tactiek van onze partij om de fascistische leiders, die niet zuinig zijn met welsprekende betogen tegen de industriëlen, voor het oog van de massa's te ontmaskeren, heeft dus duidelijk succes. Zeker, de fascisten smaken nog steeds het genoeg om duizenden arbeiders hun vergaderingen te zien bijwonen, maar het is gelukt om ze met de rug tegen de muur te zetten, ze te dwingen hun vakbondseisen weer in te slikken en ze ook in de ogen van de meest achtergebleven elementen van de werkende massa's in diskrediet te brengen. Als deze tactiek gemeen goed wordt en ook op het platteland wordt gevolgd, zullen zowel de ontbinding van het fascisme als de reorganisatie van de revolutionaire krachten worden versneld.

Het is waar, dat deze tactiek tegenstand ondervindt van de reformisten en de maximalisten die zich hebben geïnstalleerd in de leiding van de legale vakcentrales, die trouwens ook de eigenaars zijn van de enige proletarische kranten die nog uitkomen in Italië. Socialist en maximalisten tonen zo opnieuw, dat ze het fascisme niet werkelijk willen bestrijden. Zeker, zij zouden een groot risico lopen, als zij zouden besluiten om het fascisme binnen zijn eigen organisaties het leiderschap over de massa's te betwisten. Maar is dat een reden om het niet te doen? Het is overigens vrijwel zeker, dat grote massa's van niet alleen landarbeiders maar ook van fabrieksarbeiders, als hun niets anders overblijft om tegen de bourgeoisie te vechten, zich laten meeslepen door de fascistische demagogie, in de valse hoop dat ze op die manier de bazen de baas worden. De onbuigzame opstelling van de reformisten en de maximalisten is in werkelijkheid niet gericht tegen het fascisme, maar tegen het armste en achterlijkste deel van het proletariaat. Bovendien mist deze opstelling iedere logica en doet ze veel te veel praktische concessies aan de fascistische machthebbers.

De Volkspartij

Uit: *L'Unità* (De Eenheid), het nieuwe dagblad van de PCd'I, 22 februari 1924.

De problemen waar de politieke verkiezingsvoorbereidingen de Volkspartij voor plaatsen, verdienen met meer ernst en met meer aandacht te worden gevolgd, dan in de organen van het fascisme, en ook van andere Italiaanse politieke richtingen, tot nu toe gebeurd is. Men heeft een zeer mechanische opvatting van de fracties waaruit de Volkspartij bestaat; de werkelijke krachten achter die fracties onderzoekt men niet. Terwijl juist in het geval van de Volkspartij de uitdrukkingen “rechts, links en midden” op zichzelf niets betekenen. Ze krijgen pas betekenis wanneer ze in verband worden gebracht met de opbouw van de maatschappelijke groepen, die enige tijd binnen één partijverband waren verenigd. Het gaat ons inziens niet om de vraag of rechts of links de overhand heeft, maar om de vraag of de politieke voorbereidingen voor de verkiezingen deze verschillende maatschappelijke groeperingen de kans zullen geven een eigen politieke identiteit aan te nemen en een eigen koers in te slaan.

Het fascisme beschouwt het als één van zijn grootste successen, dat het een groep van “uiterst rechts” heeft weten los te weken uit het verband van de Volkspartij. Het is alleen de vraag of de fascistten hierin gelijk hebben. De “groep van uiterst rechts” is de groep van oude reactionaire katholieken, landadel en grondbezitters, die niet zozeer hechten aan eerbiediging van de grondwet, als wel aan behoud van de bestaande maatschappelijke orde. Dat we hier te maken hebben met constitutionele groepen in de engere zin van het woord blijkt wel uit het feit, dat zij de ziel waren van de klerikale oppositie tegen de Italiaanse staat in de eerste tientallen jaren van zijn bestaan. Zij schaalden zich pas achter de staat toen het nodig leek om die te steunen tegen de rebellerende arbeiders en boeren. Giolitti, het prototype van de conservatieve Italiaanse staatsman, slaagde erin deze groepen aan zich te binden, en hij deed dat veel briljanter dan het fascisme nu. Zijn oplossing liet de reactionaire katholieken de massa-aanhang behouden, die het democratische apparaat van de Kerk hun verzekerde. Zij konden dat apparaat in verkiezingstijd blijven gebruiken en zij zetten de zo gemobiliseerde krachten om in een blijvende steun aan de staat. Het “Gentiloni-pact”^{*} was de overduidelijke formalisering van dit systeem.

Zolang de reactionaire uiterste rechtervleugel binnen de Volkspartij bleef stond de deur voor een dergelijke oplossing steeds open. Dat die nu uit de partij is gestapt en heeft besloten een zelfstandige politieke groepering te vormen, is misschien een parlementair succes geweest in de strijd tegen de autoritaire Don Sturzo,^{*} maar deze gebeurtenis heeft het vraagstuk van de Volkspartij en vooral dat van haar massa-aanhang een heel ander aanzien gegeven.

De Volkspartij heeft nog steeds een “rechttervleugel” en we rekenen daartoe ook het zogenaamde “midden”. Het is een rechttervleugel, die bestaat uit beoefenaars van vrije beroepen, middelgrote en kleine burgers. Ze heeft in de eerste jaren na de oorlog tegenover de massa's dezelfde rol gespeeld, als de katholieke reactionairen tegenover de massa's, die ze met behulp van de kerkelijke organisatie tot hun aanhang konden rekenen. Deze vleugel heeft de instemming van de massa's gekregen voor een programma

voor “hervorming” van de staat. Dat wil zeggen: zij wekte de schijn, dat hun streven naar economische en politieke bevrijding werkelijkheid kon worden zonder dat het staatsapparaat vernietigd hoefde te worden, zonder dat de burgerlijke, zogenaamde liberale staat plaats hoefde te maken voor een staat van arbeiders en boeren en zonder dat de arbeiders en boeren zich het hoofd hoefden te breken over de verovering van de macht. Deze groep is zeker verantwoordelijk voor de nederlaag, waarvan de katholieke boeren nu de gevolgen aan den lijve ondervinden, evenals de socialistische boeren. Het politieke lot van deze groep wordt steeds onzekerder, omdat de boeren zich er met de dag scherper van bewust worden, dat een “reformistisch” programma nu geen enkele zin meer heeft. Het fascisme neigt ertoe de klassedictatuur van de bourgeoisie te versterken en te bestendigen, door de zogenaamde liberale staat van weleer openlijk om te vormen tot een orgaan dat deze dictatuur regelrecht vorm geeft. Al wie een economisch klassebelang te verdedigen heeft, ziet zich de weg onherroepelijk versperd. Iedere boer, die lid is van de Volkspartij, moet dan ook wel met ons tot de conclusie komen, dat vooruitgang nu alleen kan voortkomen uit een strijd, die het obstakel bij uitstek: de dictatuur van het fascisme, tracht op te ruimen. De burgerlijke groep, die in de eerste jaren na de oorlog de massa’s aan zich gebonden heeft en hun leiding heeft gegeven, zal dan ook merken, dat haar rol is uitgespeeld. De tegenstelling tussen de mentaliteit en het programma van deze lieden enerzijds, en de instelling en het streven van de massa’s, die de partij nu nog volgen anderzijds, zal onherroepelijk toenemen naarmate het fascisme doorgaat op de ingeslagen weg. En deze verwijdering kan alleen gaan in de door ons voorspelde richting. Hierin ligt de werkelijke crisis van de Volkspartij. Ze wordt geleid door een groep, die niet meer in staat is het probleem van de massa’s, die de partij volgen, te begrijpen of op te lossen. Er is ook nog een linkervleugel, maar daarvoor gaat misschien wel hetzelfde verhaal op als voor de rechtervleugel. Het enige politieke gebaar van de linkervleugel was het voorstel, om bij de aanstaande verkiezingen niet te gaan stemmen, dat wil zeggen een voorstel dat duidt op een exclusief parlementaristische instelling, die een massapartij niet zou mogen hebben.

De Volkspartij is echter nog steeds een massapartij en ze kan de ogen niet sluiten voor het leven dat deze massa’s leiden en de gezindheid, die onder deze massa’s groeit. Het is onvermijdelijk, dat haar oppositie tegen het fascisme heel anders wordt uitgelegd dan de leiders zelf bedoelen. Deze oppositie suggereert dat de leiders bereid zijn om de strijd aan te binden, maar dat is helemaal niet zo. Dit verschil in perspectief moet onvermijdelijk uitlopen op een veel diepere crisis dan de huidige. De enige oplossing, die duidelijkheid zou kunnen scheppen, is, dat er binnen de partij een groep opstaat die durft te erkennen, dat het “reformistische” programma van de afgelopen jaren nu geen enkele waarde meer heeft. Natuurlijk hebben de massa’s nu legaliteit en vrijheid nodig om hun economische verworvenheden te heroveren en uit te breiden, maar deze vrijheid en legaliteit kunnen vandaag slechts worden bevochten door de dictatuur van het fascisme te verslaan. Ook voor de leden van de Volkspartij, of althans voor diegenen, die werken in het belang van de massa’s die hen steunen, moet het “hervormings” programma plaats maken voor een programma van strijd, en dan bedoelen we niet een strijd voor individuele eisen en persoonlijke overwinningen.

De verkiezingen

Uit: *Ordine Nuovo*, 1 maart 1924.

Vanaf deze datum wordt *Ordine Nuovo* een tweewekelijks “orgaan voor proletarische politiek en cultuur.”

In een recent hoofdartikel van *Avanti!* is de volgende uitlating gepubliceerd van de geachte afgevaardigde Mussolini tegen een socialistische organisator “*Om mij de macht te ontnemen zal men door zeeën van bloed moeten gaan*”. Deze opmerking en de rede die de geachte afgevaardigde Mussolini heeft gehouden voor de voltallige vergadering van de ontelbare fascistische mandarijnen hebben *Avanti!* er eindelijk van overtuigd (dat heeft ze tenminste afgedrukt) dat er in Italië geen hoop meer is op een regeringswisseling langs legale weg. Maar natuurlijk trekt *Avanti!* uit deze constatering niet alle conclusies die een revolutionair eruit zou moeten trekken. En dat is geen wonder. Al in 1920, na de eerste terreuracties van het fascisme, nadat de eerste vonnissen van de rechtbanken duidelijk hadden gemaakt hoezeer de rechterlijke macht heulde met het fascisme, toen duidelijk was geworden hoe op zijn minst een deel van de overheidsfunctionarissen die waren belast met de openbare veiligheid fascist was geworden, een lidmaatschapskaart van de *Fascio* had, meedeed aan de fascistische strafexpedities en meineden zwoer voor de rechters om het fascisme overeind te houden - in datzelfde jaar, in 1920, trokken wij in dezelfde *Avanti!* (maar dan in de editie-Turijn) de conclusie dat het fascisme tot iedere prijs zou proberen de regeringsmacht te veroveren, om zijn misdadige verleden te legaliseren, om zijn kornuiten en in het bijzonder zijn medeplichtigen die hoge posities bekleedden in de staatshiërarchie straffeloosheid te verzekeren. Een regering van links was sinds die tijd onmogelijk geworden in Italië. Iedere reformistische strategie die zich ten doel zou hebben gesteld een regering van links te vormen, zonder dat tegelijkertijd de arbeidersklasse organisatorisch, militair en politiek werd versterkt, zou een fascistische staatsgreep slechts hebben verhaast of zou, indien het niet tot een akkoord was gekomen tussen het fascisme, de industriëlen en de Kroon, een militaristische staatsgreep in de hand hebben gewerkt met een Cadorna,* een Caviglia* of een Giardino* aan het hoofd. Een linkse regering zou, om de volksgunst te winnen, het fascisme hebben moeten opruimen via de gewone rechtbanken. Het was trouwens alom bekend dat op de hoofdbureaus van politie, op de prefecturen en bij de rechters van instructie reeds het noodzakelijke materiaal werd verzameld voor deze toekomstige vervolgingsoperatie. Die zou in werking moeten treden zodra het fascisme, volgens de politionele opvatting van de geachte afgevaardigde Giolitti, zou zijn opgebrand zoals was gebeurd met de revolutionaire beweging na de bezetting van de fabrieken.

Het is de normaalste zaak van de wereld en het ligt bijzonder voor de hand dat een beweging als de fascistische, die geen enkele wortel heeft in de economie en die als organisatie het resultaat is van een maatschappelijk ontbindingsproces, zich slechts kan laten gelden met individueel geweld en met systematische terreur. En daarom moest ze wel tot iedere prijs een greep doen naar de macht en moet ze, nu ze zich in het zadel heeft gehesen, proberen te blijven zitten zolang het bloed haar nog niet aan de lippen staat en haar verstikt. In 1920 moesten er een aantal zaken hoognodig worden gedaan. We moesten ons bevrijden van de reformisten en hen maar voor eigen

rekening laten doormodderen. De meerderheid van de socialistische partij moest verenigd blijven rond de vlag van de Communistische Internationale, moest het proletariaat en de boerenklasse, die ook na de mislukking van de fabrieks- en landbezettingen objectief gezien nog bijzonder sterk waren, opnieuw organiseren, de strijd aanbinden met het fascisme, in het tegenoffensief gaan en de macht overnemen.

In 1924 is de situatie niet meer zo eenvoudig als toen. De massa's zijn verstrooid, en een groot deel van hen is de gevangene van het fascisme in de nationale corporaties. De nationale militie wordt centraal geleid, beschikt over uitgeselecteerde kaders en over een overvloediger en "zwaardere" bewapening dan de knokploegen van destijds. Onze taken en onze plichten zijn honderd maal moeilijker geworden en onze verantwoordelijkheden honderd maal groter. *Avanti!* en de socialistische partij hebben een stap terug gedaan ten opzichte van hun opstelling van 1921. In 1921 waren *Avanti!* en de socialistische partij tegen de brede actie die de communisten voorstelden en ze werkten die op alle manieren tegen tot de catastrofale "legalistische" staking van augustus 1922 (die had alleen maar tot gevolg dat de industriëlen en de Kroon in de richting van het fascisme werden gedreven en Mussolini besloot tot een staatsgreep). Maar *Avanti!* en de socialistische partij gingen tenminste in afzonderlijke gevallen akkoord met acties en ze gaven toe dat de arbeidersklasse, wanneer ze direct bij de keel werd gegrepen door het fascisme, iets moest doen. Maar vandaag denken ze erover de verkiezingen te boycotten en sluiten ze zich aan bij de reformisten tegen de communisten, omdat de communisten in elk geval mee willen doen aan de verkiezingsstrijd, aan de zijde van de arbeiders en boeren die door de fascistten toch gedwongen zullen worden om te gaan stemmen.

Wat zou een verkiezingsboycot tot gevolg kunnen hebben? Een dergelijke boycot biedt de theoretische mogelijkheid om in het buitenland propaganda te bedrijven om zo de uitslag van de verkiezingen tot een farce te bestempelen en om "aan te tonen" dat het fascisme geen regering is die steunt op een meerderheid. Maar als men erkent dat het fascisme niet langs legale weg kan worden vervangen, ook niet door een liberale democratie, als men inziet dat de regering van Mussolini in Italië een actief revolutionair proces in gang heeft gezet, wat kunnen we dan beter doen: in het buitenland propaganda maken, terwijl we er zeker van zijn dat dit op geen enkele manier de zeeën van bloed zal voorkomen, die Mussolini ons heeft voorspeld, of in Italië propaganda maken, te midden van de arbeiders- en boerenmassa's? Dan kunnen we hen uit hun lethargie en passiviteit halen door het voorbeeld te geven van een partij die zich in de strijd werpt, die de gevaren onder ogen durft te zien, niet bang is voor het fascisme en er zo toe bijdraagt dat dit klimaat van vage, onberedeneerde en apocalyptische angst verdwijnt, en dat de massa's ontwaken uit deze stompzinnige verdoving die het fascisme in de plaats heeft gesteld voor de nevelen der democratie om het werkende volk te onderdrukken en aan zijn wil te onderwerpen. Dat is de enige betekenis die deelneming aan de verkiezingen kan hebben voor iedere arbeider die zijn idealen niet heeft verloochend en nog steeds de wil heeft om vasthoudend en onverzoenlijk te vechten voor de bevrijding van zijn klasse. Ondanks hun rode lijkwaden hebben de kadavers van *Avanti!* en van de socialistische partij dit alles sinds 1920 verloochend en daarom hebben ze nu opnieuw met de reformisten gemene zaak gemaakt tegen de communisten.

Fascisme en traditionele burgerlijke krachten

Gedeelte uit een brief van Gramsci aan Mauro Scoccimarro en Palmiro Togliatti van 10 maart 1924.

(...) Ik wil graag jullie mening horen over de inhoud van de stellingen. Omdat ik geen directe voeling heb met de gebeurtenissen in Italië - voor informatie daarover ben ik aangewezen op de belangrijkste dagbladen - rijst er bij mij voortdurend twijfel over de juistheid van mijn conclusies. Ik zal in het kort vertellen wat ik denk.

We moeten niet teveel nadruk leggen op het verleden, vooral niet wat onze partij aangaat. We zullen het hebben over de enorme verwarring die het fascistische verschijnsel teweeg heeft gebracht in Italië. Dat verschijnsel houdt verband met het gebrek aan nationale eenheid en met de ontbinding van de staat, die het gevolg was van de historische opkomst van enorme volksmassa's die niet wisten tegen wie ze moesten vechten. Deze ontbinding van de staat houdt ook verband met de zwakke ontwikkeling van het Italiaanse kapitalisme dat er niet in is geslaagd de economie van het land te beheersen. Er bestaan in Italië immers nog een miljoen kleine handwerkslieden en het overgrote deel van de landbouw is vóórkapitalistisch. Bovendien neemt de immer problematische relatie tussen stad en platteland in Italië, door het vraagstuk van het zuiden, een duidelijk geografische vorm aan en leidt het daarom tot de opkomst van autonomistische partijen of van oorspronkelijke partijen als de Democratische Sociale Partij.* We zullen deze verwarring aanvoeren als verklaring voor de onzekere stellingname van de partij op een reeks punten en voor een zeker sektarisme dat de partij verlamd heeft.

Er is ongetwijfeld meer duidelijkheid gekomen in de toestand. Het fascisme heeft zijn ware aard laten zien. De verkiezingen hebben enige duidelijkheid gegeven over de situatie van de partijen.

- De kleinburgerlijke partijen: Volkspartij en Republikeinse Partij* (*Partito Repubblicano Italiano*) voor Noord- en Midden-Italië, vertegenwoordigers van de boeren en kleine handwerkslieden.

- De Democratische Sociale Partij (*Democrazia Sociale*) in het zuiden met als randverschijnselen de politieke aanhang van figuren als Nitti en Amendola;* betekenis van het feit dat Orlando* en De Nicola* op de fascistische eenheidslijst zijn geplaatst. Deze politici uit het zuiden verpersoonlijken de poging van het burgerlijke kapitalisme om het fascisme te gebruiken als een bindend element of om althans te voorkomen dat de eenheid ook maar voor een moment geschaad lijkt.

- Onderscheid maken tussen het fascisme en de traditionele burgerlijke krachten die zich niet zo gemakkelijk laten "bezetten"; *Corriere della Sera*; *La Stampa* - de banken - de generale staf - het verbond van industriëlen. Deze krachten hebben er in de periode 1921-1922 voor gezorgd dat het fascisme kon slagen om op die manier te voorkomen dat de staat instortte. Zij hebben zich met behulp van het fascisme verzekerd van een basis onder de volksmassa's. Die waren ze namelijk in de periode 1919-1920 kwijtgeraakt toen de minst bewuste en meest passieve massa's doorbraken en hun rol opeisten in de geschiedenis. Bovengenoemde krachten ondervinden vandaag de gevolgen van de internationale situatie; ze zijn eigenlijk het Italiaanse gezicht van de internationale situatie.

En die neigt naar links, omdat de bourgeoisie weer eigen baas wil worden.

Er manifesteren zich twee stromingen. De eerste, die van *La Stampa*, stelt openlijk samenwerking met de socialisten aan de orde en zou niet eens afkerig zijn van een experiment à la MacDonald* in Italië, maar dan op een manier en in een vorm die meer in overeenstemming is met de Italiaanse verhoudingen.

De tweede stroming, die wordt aangevoerd door de *Corriere della Sera*, zit meer vast aan het burgerlijk conservatisme. Zij zou slechts een bondgenootschap aangaan met de socialisten als die hun linkse geluid flink zouden temperen. Kortom: *La Stampa* is geneigd om de noordelijke, Piedmontese hegemonie over Italië in stand te houden en om dat doel te bereiken is ze bereid de arbeidersaristocratie een plaats toe te kennen in een dergelijk hegemoniesysteem. De *Corriere della Sera* heeft een meer Italiaanse, meer op nationale eenheid afgestemde opvatting van de situatie (ze ademt meer de geest van de handel dan van de industrie). En zoals ze Salandra* en Nitti heeft gesteund, de eerste twee regeringsleiders uit Zuid-Italië (de Sicilianen zijn slechts bij wijze van spreken Zuid-Italianen), zou ze ook Amendola steunen, dat wil zeggen een regering waarin de kleine bourgeoisie uit het zuiden en niet de arbeidersaristocratie uit het noorden een plaats heeft in het geheel van reële dominante krachten. Hoe zal de situatie zich ontwikkelen? Alleen al het feit dat het fascisme een grote gewapende organisatie is, is beslissend voor de verdere ontwikkeling. Zullen de krachten die ik hierboven beschreven heb het daarom op een staatsgreep laten aankomen? Ik denk het niet. Ze hebben er een hard hoofd in dat de reformisten, als zij na een eventuele staatsgreep zitting nemen in de regering, de massabeweging, die dan onvermijdelijk zal losbreken, in toom zullen kunnen houden. De reformisten hadden niet de moed zich aan te sluiten bij de hier beschreven burgerlijke krachten toen die in de maanden september-oktober 1922 wilden ingrijpen en generaal Badoglio de opdracht hadden gegeven het vuur te openen op de fascistten. Nu het fascisme militair sterker is en de regeringsmacht in handen heeft, aarzelen de reformisten helemaal. Misschien zijn Modigliani (praktisch) en Rigola* (theoretisch) wel de enige twee reformisten die voorstander zijn van een dergelijke ontwikkeling (...).

De verkiezingen in Italië

Uit: *La Correspondance Internationale*, 17 april 1924.

Alle partijen tonen zich tevreden met de uitslag van de verkiezingen, want tot op dat moment hadden ze geen van allen een idee hoe ver de fascistische terreur had doorgewerkt. Deze constatering maakt meteen duidelijk wat het kernpunt is van de Italiaanse situatie: de desorganisatie van de massa's, de onmogelijkheid om vergaderingen te beleggen en de beperkte verspreiding van de kranten die openlijk tegen het fascisme zijn.

De werkelijke zwakheid van het fascisme is niettemin aangetoond door het succes van de oppositie. De fascistena hebben zich hierover zo kwaad gemaakt dat ze in enkele gevallen regelrechte vergeldingsacties hebben ondernomen tegen de organisaties van arbeiders en boeren.

In heel Noord-Italië heeft het stemgedrag van de arbeiders aangetoond hoe weinig samenhang de nationale fascistische corporaties hebben. De fascistena hebben zich hiervan meteen rekenschap gegeven en op veel plaatsen zijn ze al overgegaan tot ontbinding van hun vakorganisaties.

De verhouding van het fascisme tot de democratie zouden we kunnen omschrijven met de Bijbelse uitdrukking: *nec tecum, nec sine te vivere possum*; ik kan niet met u, maar ook niet zonder u bestaan. In de praktijk komt deze tegenstelling tot uiting in een geweldige schertsvertoning: de vrije kiezers zijn naar de stembus gegaan om hun soevereine recht uit te oefenen onder escorte van ware executiepelotons. Men denke slechts aan de vele doden, emigranten en gevangenen die eveneens hun stem hebben uitgebracht! Mussolini heeft op 6 april 4.600.000 van de 7.600.000 stemmen gekregen en 400 van de ongeveer 536 afgevaardigden.

Toch hebben deze verkiezingen grote betekenis gehad: op grond van de resultaten kunnen we een indruk krijgen hoe het Italiaanse politieke leven er voor staat.

Vóór 6 april dachten veel arbeiders dat de vooruitstrevende radicale bourgeoisie zijn "antifascistische revolutie" zou uitvoeren. Men zei dat de arbeidersklasse haar plaats in de politiek voor enige tijd zou moeten afstaan aan de oppositie die de grondwet trouw was gebleven, want dat was op dat historische ogenblik noodzakelijk. De tactiek van de stemonthouding die werd voorgestaan door de reformisten van Turati en de afwijzing door zowel de reformisten als de maximalisten van het communistische voorstel om een blok van arbeiders en boeren te vormen, waren ingegeven door deze overtuiging. Dat verklaarde ook de tactiek van de communistische partij die met groot risico de "uitverkoop"-stemming onder de grote massa's moest doorbreken. Uit de verkiezingen is gebleken dat de constitutionele oppositie van Bonomi en Amendola geen enkele kracht kan ontwikkelen in het land. In heel Noord- en Midden-Italië heeft ze slechts de stemmen weten te winnen van een zeer kleine antifascistische minderheid. Ze had slechts een betrekkelijk succes in Zuid-Italië, bij de boeren van Campanië en Sicilië, wat verklaarbaar is uit het feit dat de Volkspartij in deze streken zwak is en "in leen is gegeven" aan de grootgrondbezitters. De verkiezingen hebben Turati's hoop op een burgerlijk-socialistisch blok nagenoeg de bodem ingeslagen, en ze hebben de positie versterkt van de communistische partij, die nu een intensieve campagne kan gaan voeren voor een

regering van arbeiders en boeren. De bereidheid tot verzet en de strijdbaarheid van de arbeidersklasse zijn groter gebleken dan voorzien. De drie proletarische partijen hebben gezamenlijk 1.120.000 stemmen gekregen (de reformisten 470 duizend, de maximalisten 340.000 en de communisten 310 duizend). In Milaan zijn de arbeiderstemmen nog talrijker geweest dan die van de, toen nog verenigde, socialistische partij bij de verkiezingen van 1919, dat wil zeggen op het hoogtepunt van de revolutionaire ontwikkeling. Van 56.000 in 1919 kwamen zij nu, in 1924, op 66.000 stemmen. In alle grote en kleine steden (Milaan uitgezonderd) was de fascistische lijst zelfs in de minderheid ten opzichte van de gezamenlijke oppositiepartijen, waaronder de arbeiderspartijen de eerste plaats innemen. Het proletariaat heeft op schitterende wijze zijn historische functie van voornaamste tegenstrever van de reactie weer opgenomen. Uit deze verkiezingen blijkt dat buiten de revolutionaire oppositie geen enkele effectieve oppositie tegen het fascisme mogelijk is. Dat wordt bevestigd door het schitterende succes van de communistische partij, die in het vorig parlement dertien afgevaardigden had en er nu achttien zal hebben in de nieuwe wetgevende vergadering, terwijl de reformisten terugvallen van drieëntachtig naar vijftientig en de maximalisten van zesenvestig naar tweeëntwintig. In de meeste industrie steden heeft de communistische partij meer stemmen gekregen dan de maximalisten; in het zuiden hebbende communisten meer stemmen op zich verenigd dan de maximalisten en reformisten samen in. In Milaan, waar de maximalisten dankzij *Avanti!* bijzonder sterk waren, hebben de communistische niettemin twee zetels veroverd.

De boerenmassa lijkt volledig uiteengevallen. Zij heeft de Volkspartij de rug toegekeerd - die is teruggevallen van 106 naar 36 afgevaardigden - en ze heeft om aan terreur te ontkomen een hele reeks plaatselijke politieke groeperingen gevormd die zich bij de verkiezingen hebben aangediend als sympathisanten van de fascistten. De massa van het platteland heeft in grote meerderheid op de fascistische lijst gestemd. In de dorpen, waar het stemgedrag van iedere kiezer makkelijk te controleren valt, hebben de fascistten honderd procent van de stemmen gekregen, zelfs meer, want ook de doden en de emigranten hebben "gestemd".

Zo heeft het fascisme gewonnen en de regering Mussolini is in binnen- en buitenland versterkt naar voren gekomen uit de verkiezingen (de koers van de lire is gestegen). Een en ander zal heel verschillende gevolgen hebben. De nieuwe Kamer zal proberen het karakter aan te nemen van een fascistische Grondwetgevende Vergadering, zal een fascistische legaliteit proberen te scheppen en zal het Statuut en de democratische vrijheden willen afschaffen. Er worden al ingrijpende maatregelen aangekondigd tegen de oppositepers. Het is niet onwaarschijnlijk - zoals Amendola te verstaan heeft gegeven in een rede waarin hij zijn programma uiteenzette - dat de oppositie die trouw is gebleven aan de grondwet zal aansturen op (heillose) nieuwe verkiezingen voor een grondwetgevende vergadering. In dat geval zal een burgerlijk-sociaaldemocratische blok op haar programma staan.

De communistische partij is door de verkiezingen versterkt en zal in de nabije toekomst een hoofdrol kunnen spelen. In de stedelijke centra hebben onze organisaties een sterke positie veroverd. Er is met volmaakte discipline gevolg gegeven aan de richtlijnen van de partijleiding. Minder sterk is de communistische organisatie onder de landarbeiders, die in ons land steeds bijzonder talrijk zijn. Toch hebben we in de uitsluitend agrarische

gebieden (Zuid-Italië) geen zetelverlies geleden: we hebben drie zetels veroverd in Sicilië, Apulië en Campanië. In Sicilië en Apulië zijn alle stemmen boerenstemmen, waardoor ze een bijzonder gewicht krijgen. Hun aantal heeft onze verwachtingen overtroffen. De economische situatie van de bevolking van deze streken is schrikbarend. Emigratie is onmogelijk geworden door de recente Amerikaanse anti-emigratiewetgeving en dat leidt tot een grotere bevolkingsdruk op een moment waarop de grootgrondbezitters het bebouwde areaal beperken. Alleen de fascistische terreur verhindert dat er een golf van rebellie losslaat die vergelijkbaar is met die van de jaren 1860-1870 en 1890-1900.

Nu de verkiezingen achter ons liggen heeft onze partij meer mogelijkheden om te handelen. Haar taken komen in hoofdzaak hierop neer: 1) de maximalistische partij moet worden gedwongen haar dubbelzinnige positie op te geven en te kiezen: een blok met de communisten of een fusie met de reformisten; 2) er moet een programma worden uitgewerkt voor een regering van arbeiders en boeren; dat programma moet aanvaardbaar zijn voor de boerenmassa's die het zwaarst hebben geleden onder de fascistische terreur.

Een stelselmatige campagne voor de uitvoering van deze actieparolen moet vooral bijdragen tot een snelle oplossing van de crisis in de Volkspartij. Deze partij maakt zich, ondanks de inspanningen van haar leiders, onder druk van de boerenmassa's langzamerhand los van de politiek van het Vaticaan. Ondertussen doet Turati zijn best om een deel van de arbeiders dienstbaar te maken aan burgerlijk rechts. We moeten hier een stokje voor steken en de banden met de boeren uit het zuiden en van de eilanden aanhalen. Dat is de plicht van onze partij. De manier waarop we ons van deze taken zullen weten te kwijten zal doorslaggevend zijn voor een heel tijdperk in de geschiedenis van Italië.

De crisis van de kleine bourgeoisie

Uit: *L'Unità*, 2 juli 1924.

De politieke crisis, die het gevolg is van de moord op de afgevaardigde Matteotti,* is nog in volle gang en de afloop laat zich nog niet voorspellen. Aan deze crisis zitten vele kanten. Allereerst is er de strijd, die rond de regering is ontbrand tussen elkaar bestrijdende krachten uit de wereld van de plutocraten en de grote financiers. Inzet van deze strijd is voor de ene partij de verovering en voor de andere partij het behoud van een bepalende invloed op de regering. De financiersoligarchie, die wordt aangevoerd door de Handelsbank* (*Banca Commerciale*), wordt belaagd door krachten, die eens achter de inmiddels failliete Discontobank* (*Banca di Sconto*), stonden en die nu proberen een eigen financiële instelling op te richten, die een einde zou moeten maken aan de dominante positie van de *Banca Commerciale*. Hun wachtwoord is “*vorming van een regering van nationale wederopbouw*” en opruiming van overbodige ballast (bedoeld worden de beschermheren van de huidige financiële politiek). In wezen gaat het hier om een troep roofdieren, die geen haar beter is dan de andere, en die zich onder het mom van verontwaardiging over de moord op Matteotti en in naam van de “gerechtigheid” gereed maken om de brandkasten van de staat over te nemen. Dit is het geschikste moment en natuurlijk willen ze zich die kans niet laten ontgaan.

Maar vanuit het standpunt van de arbeidersklasse is dit niet de belangrijkste kwestie. Gewichtiger is de sterke terugslag, die de gebeurtenissen van deze dagen hebben gehad op de kleinburgerlijke middengroepen: de kleine burgerij is in een crisis gestort.

Als men de oorsprong en de sociale wortels van het fascisme in overweging neemt, begrijpt men het enorme belang van deze crisis, die de grondslagen van de fascistische heerschappij zal ondermijnen. Deze onverwachte en radicale ommekeer in de publieke opinie, die een politieke uitweg vindt in de partijen van de zogenaamde “constitutionele oppositie”, verleent deze partijen een belangrijke rol in de politieke strijd. Evenals sommige lagen van de arbeidersklasse dienen zij te beseffen welke verplichtingen deze strijd oplegt.

In het arbeiderskamp zijn de onmiddellijke gevolgen van deze verschuiving in de krachtsverhoudingen niet uitgebleven. Het proletariaat heeft nu sterk de indruk dat het niet langer alleen staat in de strijd tegen het fascisme. Door deze constatering en door het onveranderde antifascisme waardoor het wordt beziel, raakt het proletariaat ervan overtuigd dat de fascistische dictatuur kan worden verslagen en wel op veel kortere termijn dan men voordien mogelijk achtte. Het feit dat het morele verzet tegen het fascisme van de hele bevolking bij de arbeiders de vorm heeft aangenomen van (beperkte) stakingen - hun meest energieke strijdvorm -, en dat zij gemerkt hebben, dat een algemene staking tegen het fascisme niet alleen nodig, maar onder bepaalde omstandigheden ook mogelijk is, bewijst dat de situatie geheel onverwachts snel aan het veranderen is. Wie hieraan twijfelt moet zich maar eens onder de arbeiders begeven. Dan zal hij horen hoe de sombere communiqués van de CGL worden ontvangen, waarin om kalmte wordt gesmeekt en waarin allen, die tot actie oproepen, worden afgeschilderd als “onverantwoordelijke elementen” en als “agent-provocateur”, een taalgebruik dat we kennen uit de

politiebulletins van vroeger...

Uit de opstelling en het gedrag van de verschillende partijen, die zich vandaag in het antifascistische front hebben gevoegd, kunnen we al meteen een eerste gevolgtrekking maken: de onmacht van de constitutionele oppositie. Deze partijen hebben in het verleden in hun oppositie tegen het fascisme duidelijk aansluiting gezocht bij de kleine burgerij. En voor een deel ook bij lagen van de bourgeoisie, die in de schaduw staan van de heersende plutocratie en de verstikkende, absolute heerschappij daarvan over het economische en financiële leven van het land gedeeltelijk zelf ondervinden. Zij voelen veel voor een minder dictatoriaal regeringssysteem. Deze partijen kunnen nu zeggen, dat het punt bereikt is dat voor hen voorwaarde was om echt de strijd aan te binden met het fascisme. Terwijl zij met hun optreden de situatie een beslissende wending zouden moeten geven, blijken ze onzeker en wankelmoedig. Dit is in wezen het bewijs van het onvermogen van de kleine burgerij om de strijd tegen het fascisme alleen te voeren. Een onvermogen, dat wordt bepaald door dezelfde reeks factoren, die ook ten grondslag liggen aan de kenmerkende neiging van deze klassen om voortdurend te laveren tussen het kapitalisme en het proletariaat.

Zij koesteren de illusie, dat de strijd tegen het fascisme in het parlement kan worden beslist en vergeten daarbij, dat de fascistische regering in wezen een gewapende dictatuur is, ondanks alle grondwettelijke versierselen, die ze de nationale militie heeft opgespeld. Die heeft overigens zijn illegale knokploegpraktijken niet gestaakt. De ware aard van het fascisme is die van een leger, dat opereert onder directe verantwoordelijkheid van de plutocratie en de grootgrondbezitters. Het fascisme kan dan ook alleen maar worden verslagen als deze krachten definitief worden verpletterd, en dat kan alleen via directe actie. Iedere poging tot een parlementaire oplossing zal machteloos blijken. Wat ook het karakter zal zijn van de regering, die uit een dergelijke regeling voortkomt, hetzij door een ondergeschikte wijziging in de regering-Mussolini, hetzij door het aantreden van een zogenaamd democratische regering (wat trouwens erg moeilijk is), de arbeidersklasse zal geen enkele garantie hebben, dat haar belangen en meest fundamentele rechten zullen worden beschermd. Die zullen namelijk worden beperkt door de grenzen van een burgerlijk kapitalistische staat, zolang met die maatschappelijke krachten niet is afgerekend. Om dat laatste te bereiken moeten we hen bestrijden op het enige terrein waar we kunnen winnen, dat wil zeggen het terrein van de directe actie. Het zou naïef zijn, deze taak toe te vertrouwen aan de burgerlijke staat, ook al is die liberaal en democratisch; de burgerlijke staat zou namelijk niet aarzelen die krachten opnieuw te hulp te roepen wanneer ze zich zelf niet sterk genoeg voelt om de voorrechten van de bourgeoisie te verdedigen en het proletariaat eronder te houden.

Uit dit alles moeten we concluderen, dat een werkelijke oppositie tegen het fascisme alleen door de arbeidersklasse kan worden gevoerd. De feiten wijzen uit hoe realistisch onze opstelling met betrekking tot de verkiezingen was. Op deze manier hebben wij tegenover de constitutionele oppositie de "arbeidersoppositie" gesteld, de enige werkelijke basis voor een beslissende strijd tegen het fascisme. Het feit dat krachten van buiten de arbeidersklasse zich voegen in het antifascistische front doet geen afbreuk aan onze stelling dat de arbeidersklasse de enige is, die leiding kan en moet geven aan deze strijd.

De arbeidersklasse moet echter eerst haar eigen eenheid realiseren. Daarin zal ze het

noodzakelijke vermogen vinden om de strijd aan te gaan. Vandaar het voorstel dat de communistische partij aan alle proletarische organisaties richt om een algemene staking uit te roepen tegen het fascisme. Dat is onze opstelling, en dat is wat anders dan het machteloze geweeklaag van de sociaaldemocraten!

Het lot van Matteotti

Uit: *Stato Operaio* (Arbeidersstaat), theoretisch orgaan van de PCd'I, 28 augustus 1924.

Toen kameraad Radek (Karl Radek, voorzitter van het uitvoerend comité van de Komintern, vert.) tijdens een congres van de Communistische Internationale een militant van het Duitse nationalisme herdacht, die in het Ruhrgebied door Franse nationalistenvas doodgeschoten (Albert Leo Schlageter, vert.), gebruikte hij een treffende benaming die me nu telkens in gedachten schiet als ik denk aan het lot van Giacomo Matteotti. Een “*pelgrim op weg naar het niets*” noemde kameraad Radek de ongelukkige, die tot het moment van zijn hoogste offer vasthoudend had gestreden voor een denkbeeld, dat gelovigen en militanten slechts opsluit in een vicieuze cirkel van acties, oproer en offers, die nooit tot resultaat kunnen leiden en waaruit geen uitweg bestaat. Ook Giacomo Matteotti komt ons voor als een “*pelgrim op weg naar het niets*” wanneer we zijn leven en sterven in verband brengen met alles wat zich daaromheen heeft afgespeeld. Dan krijgt zijn lot een meer dan “persoonlijke” betekenis en wordt het een symbool en een vingerwijzing voor iedereen. De Italiaanse samenleving lijdt onder een crisis, die zijn oorsprong vindt in de elementen waaruit deze samenleving is opgebouwd en in de onoverbrugbare tegenstellingen daartussen. Deze crisis raakte door de oorlog in een stroomversnelling. Hij werd erdoor verdiept en daardoor onoverkomelijk. Aan de ene kant is er de staat, die zich niet staande kan houden, omdat hij de aanhang van de grote massa's mist en geen heersende klasse heeft, die zich die aanhang weet te verwerven. Aan de andere kant is er de massa van miljoenen werkers, die zich langzamerhand bewust worden van het belang van de politiek, daarin een hoofdrol opeisen, en de basis willen worden van een nieuwe staat die de uitdrukking is van hun wil.

Aan de ene kant is er een economisch systeem dat niet meer kan voldoen aan de elementaire behoeften van de grote meerderheid van de bevolking, omdat het is ontworpen om de bijzondere en particuliere belangen te dienen van enkele kleine bevoorrechte groepen. Aan de andere kant zijn er de honderdduizenden werkers voor wie het leven onmogelijk wordt als dit stelsel niet van de grond af wordt veranderd.

Al veertig jaar is de Italiaanse samenleving vergeefs op zoek naar een uitweg uit deze dilemma's. Er is echter maar één uitweg. Die is dat de honderdduizenden werkers, dat de grote meerderheid van het Italiaanse volk zover komt, dat ze deze tegenstelling overwint door de bestaande politieke en economische orde te vernietigen en die te vervangen door een nieuwe orde, waarin de wil en de belangen van degenen die werken en produceren volledige genoegdoening en uitdrukking vinden. Toen de arbeiders en de boeren van Italië enige tientallen jaren geleden onder de bezielende leiding van enkele pioniers begonnen te ontwaken, ontstond de hoop, dat deze weg zou worden ingeslagen en zonder aarzelen tot het einde toe zou worden afgelegd.

Ook Giacomo Matteotti was zo'n pionier, zowel door zijn leeftijd als door de politieke school waartoe hij behoorde. Hij was één van die mannen aan wie het Italiaanse proletariaat leiding vroeg, om op eigen kracht de eigen economie, de eigen staat en de eigen toekomst vorm te kunnen geven. Matteotti was één van de mensen die een oplossing, de enige mogelijke oplossing, hadden kunnen brengen voor de Italiaanse crisis.

Hoe die leiding in de praktijk tekort is geschoten en hoe de beweging zijn krachten heeft opgebruikt en de weg heeft vrij gemaakt voor de brutale overwinning van zijn gezworen vijanden, dat alles zouden we vandaag niet hoeven op te rakelen, als het niet noodzakelijk was te wijzen op die onoverkomelijke, innerlijke tegenstrijdigheid in de uitgangspunten van het politieke en historische denken van de eerste leiders van de opstand van arbeiders en boeren in Italië, die hun optreden veroordeelde tot een tragische en angstwekkende mislukking. De opwekking tot bewust burgerschap, tot het stellen van materiële eisen en het voeren van politieke strijd van tientallen, honderden, duizenden boeren en arbeiders is zinloos, als uiteindelijk geen middelen of wegen worden aangegeven waarmee of waarlangs de in beweging gebrachte arbeidersmassa's hun lot concreet en volledig in eigen hand kunnen nemen. Tot deze slotsom kwamen de pioniers van de Italiaanse arbeidersbeweging echter niet. Terwijl hun optreden het economische systeem in zijn voegen deed kraken, liep het niet vooruit op de vestiging van een ander systeem, waarin de beperkingen van het vorige voorgoed zouden worden overwonnen en opgeheven. Er werden overwinningen geboekt maar men dacht er niet aan hoe die veiliggesteld moesten worden. De socialistische beweging maakte een klasse bewust van zichzelf en van haar bestemming, maar ze gaf die niet de strijdorganisatie, die onmisbaar was om deze bestemming te bereiken. Ze schiep de noodzakelijke voorwaarden voor een revolutie, maar geen revolutionaire beweging. Ze liet de staat op zijn grondvesten schudden en meende tegelijkertijd de vestiging van een nieuwe staat te kunnen omzeilen. Ze ontketende de rebellie, maar wist die niet naar de overwinning te leiden. Ze sprak de edelmoedige wens uit van een totale bevrijding en putte zich op meelijwekkende manier uit in acties zonder uitweg, in een politiek zonder perspectief, en in een opstand die, toen bij de tegenstander het eerste ogenblik van verbijstering en verwarring voorbij was, veroordeeld was om in het bloed en de terreur van de reactionaire revolte te worden gesmoord.

In het heldhaftige offer van Giacomo Matteotti zien wij het laatste, het duidelijkste, het meest tragische en meest verheven bewijs van deze innerlijke tegenstrijdigheid, waaraan de hele Italiaanse arbeidersbeweging zoveel jaren heeft geleden. Maar ook al waren de revolutionaire geestdrift en de langdurige en vasthoudende krachtsinspanningen in het verleden tevergeefs, ook al is het bouwwerk, dat met zoveel geduld stukje bij beetje was opgebouwd, in drie jaar tijd jammerlijk ineengestort, dit hoogste offer, dat een samenvatting is van alle lessen die een verleden vol pijnlijke fouten ons heeft geleerd, mag niet, kan niet tevergeefs zijn.

Terwijl gisteren het stoffelijk overschot van Giacomo Matteotti in het graf neerdaalde en terwijl in alle streken van Italië de gedachten van de arbeiders in de fabrieken, van de werkers op de velden, van alle arbeiders en boeren die nog niet wanhopen aan hun bevrijding, uitgingen naar deze droeve plechtigheid - uit de provincies Pola en Ferrara kwam het werkvolk aanstromen om er zelf getuige van te kunnen zijn -, terwijl dit gebeurde heeft gisteren, ter nagedachtenis van Matteotti, een groep reformistische arbeiders het lidmaatschap aangevraagd van de Communistische Partij van Italië. En wij voelden dat er iets was in dit gebaar, dat de vicieuze cirkel van vergeefse inspanningen en zinloze offers kan doorbreken, dat voorgoed de tegenstellingen kan overwinnen en dat het Italiaanse proletariaat duidelijk kan maken welke les het moet leren uit het einde van deze

pionier, die is gevallen in zijn eigen voetspoor zonder dat hij nog een weg vóór zich had. Het zaad dat is uitgestrooid door deze man, die heeft gewerkt voor het ontwaken van de Italiaanse werkende klasse, kan niet verloren gaan.

Een klasse, die eenmaal is ontwaakt uit de slavernij, kan niet meer afzien van de strijd voor haar eigen bevrijding. De crisis van de Italiaanse samenleving, die door dit ontwaken veel heviger geworden is, kan niet met terreur worden bestreden. Deze crisis zal pas dan ophouden, als de boeren en de arbeiders aan de macht komen, als er een einde komt aan de macht van de bevoorrechte kasten, als er een nieuwe economie wordt opgebouwd en de grondslagen worden gelegd voor een nieuwe staat. Maar hiervoor is het noodzakelijk om een nieuwe strijdorganisatie op te bouwen, waarbij de beste elementen van de werkende klasse zich met overtuiging en geestdrift kunnen aansluiten en waar de grote massa's zich met vast vertrouwen achter kunnen scharen. Er is een organisatie nodig die de vleesgeworden wil is om de strijd aan te binden en om alle middelen te gebruiken, die deze strijd vereist, en zonder welke de totale overwinning nooit mogelijk zal zijn. Een organisatie, die niet alleen in woorden en in haar algemene streven revolutionair is, maar ook in haar structuur, in haar werkwijze en in haar onmiddellijke en verafgelegen doelen. Een organisatie waarvan het voornemen, de revolutie te ontketenen en de massa's te bevrijden, tastbaar en onherroepelijk wordt en wordt omgezet in de bereidheid tot gedisciplineerd, methodisch en vasthoudend politiek werk, in het vermogen om niet alleen directe deeloverwinningen te behalen, maar om iedere overwinning te verdedigen en de stap te maken naar steeds verdergaande overwinningen en naar die uiteindelijke zege, die alles veilig moet stellen: de verovering van de macht, de vernietiging van de staat van burgers en parasieten en de vervanging daarvan door een staat van boeren en arbeiders.

De reformistische arbeiders, die ter nagedachtenis van hun gevallen leider hebben verzocht te mogen toetreden tot onze partij, hebben dit begrepen. Het offer van Matteotti - zeggen zij tot hun kameraden - kan het best worden herdacht door te werken aan de schepping van het enige instrument, waarmee het denkbeeld dat hem dreef kan worden verwezenlijkt: de klassepartij van de arbeiders, de partij van de proletarische revolutie.

De enige wezenlijke en waardige manier om het offer van Matteotti te gedenken is die van de militanten, die de gelederen van hun partij en van de Communistische Internationale sluiten om zich voor te bereiden op de strijd van morgen. Alleen door hun toedoen zal de arbeidersklasse niet langer een *“pelgrim naar het niets”* zijn, zal ze niet langer van de ene teleurstelling in de andere vallen, de ene nederlaag na de andere lijden en het ene offer na het andere brengen. Zij willen een uitweg vinden uit het dilemma waar eenieder voor staat, die een nieuwe wereld wil scheppen zonder deze oude wereld, die ons verdrukt, aan stukken te slaan. Alleen door hun toedoen zal de arbeidersklasse vrij zijn en zich meester maken van haar eigen bestemming.

De Italiaanse crisis

Toespraak voor het Centrale Comité van de PCd'I, dat op 13 en 14 augustus 1924 bijeenkwam om de nieuwe situatie te bespreken die was ontstaan na de moord op de Matteotti, de daaropvolgende Aventijnse afscheiding en de breuk van de communisten met het comité van de gezamenlijke oppositiepartijen. De tekst is afgedrukt in *Ordine Nuovo*, 1 september 1924.

De ingrijpende crisis, die het kapitalistische systeem in Italië en in de hele wereld sinds de oorlog doormaakt, is door het fascisme niet opgelost. De onderdrukkingmethoden van de fascistische regering hebben het weliswaar moeilijk, zo niet onmogelijk gemaakt, dat de crisis zich langs politieke weg manifesteerde; maar het fascisme heeft de crisis niet kunnen tegenhouden, laat staan dat het voor een economische opleving heeft kunnen zorgen. Men is algemeen van mening - en wij communisten plegen dat te bevestigen - dat de Italiaanse situatie van dit moment wordt gekenmerkt door de ondergang van de middenklassen. Dat is juist, maar men moet de betekenis hiervan niet te beperkt zien. De ondergang van de middenklassen is daarom desastreus, omdat het kapitalistische systeem zich niet ontwikkelt, maar, integendeel, een recessie beleeft. De ondergang van de middenklassen is geen op zichzelf staand verschijnsel. We kunnen dit fenomeen niet onderzoeken en de gevolgen ervan niet voorspellen als we het niet in verband brengen met de toestand waarin de kapitalistische economie als geheel zich bevindt. De ondergang van de middenklassen is de crisis van het kapitalistische systeem, dat niet meer in staat is en niet meer in staat zal zijn om te voorzien in de elementaire behoeften van het Italiaanse volk, en dat de grote massa van de Italianen geen brood en geen dak boven het hoofd kan verzekeren. Dat de crisis van de middenklassen vandaag op de voorgrond staat, is slechts een bijkomstig politiek feit; het is slechts het uiterlijke kenmerk van deze periode, die wij juist daarom "fascistisch" noemen.

Waarom?

Omdat deze crisis de voedingsbodem was waarin het fascisme opkwam en kon gedijen. Het fascisme had succes in de strijd tegen het proletariaat en kon aan de macht komen door gebruik te maken van de bekrompenheid en de kortzichtigheid van de kleine burgerij, die dronken was van haat tegen de arbeidersklasse; de arbeidersklasse beschikte immers over krachtige organisaties en kon zich zo met succes teweer stellen tegen pogingen om de gevolgen van de kapitalistische crisis op haar schouders af te wentelen.

Het fascisme heeft zijn krachten opgebruikt en nadert zijn einde, omdat het geen enkele belofte is nagekomen, omdat het aan geen enkele hoopvolle verwachting heeft beantwoord en geen enkele nood heeft gelenigd. Het heeft het revolutionaire élan van het proletariaat gebroken, de vakorganisaties van de arbeidersklasse vernietigd, de lonen verlaagd en de werktijden verlengd. Maar dat was niet voldoende om het kapitalistische systeem ook maar een beetje nieuw leven in te blazen. Daarom moest ook het levenspeil van de middenklassen omlaag, daarom moest ook de kleinburgerlijke economie worden geplunderd en moest *iedere* vrijheid worden verstikt en niet alleen de vrijheden van het proletariaat. Daarom bond het fascisme niet alleen de strijd aan met de arbeiderspartijen, maar opende het op een bepaald moment de aanval op alle niet-fascistische partijen, op alle organisaties die niet onder directe controle stonden van het officiële fascisme.

Waarom heeft de crisis van de middenklassen in Italië ingrijpender gevolgen gehad dan in andere landen en heeft die in Italië geleid tot de opkomst en de uiteindelijke machtsovername van het fascisme? Omdat bij ons vanwege de gebrekkige ontwikkeling en het regionale karakter van de industrie de kleine burgerij niet alleen veel talrijker is, maar omdat die geografisch gezien ook de enige nationale klasse is. De kapitalistische crisis bedreigde in de eerste jaren na de oorlog ook de nationale eenheid, en dat werkte het ontstaan van verwarde patriottische denkbeelden in de hand. Zo bleef alleen de fascistische oplossing over toen de arbeidersklasse in 1920 faalde in haar opdracht om op eigen kracht een staat te creëren, die de Italiaanse samenleving ook de nationale eenheid kon geven die deze nodig had.

Het fascistische bewind nadert zijn einde omdat het het aftakelingsproces van de middenklassen, dat meteen na de oorlog begon, niet tot staan heeft gebracht, maar juist heeft versneld. Het economische aspect van deze crisis wordt bepaald door de ondergang van de kleine en middelgrote onderneming: het aantal faillissementen is in deze twee jaar snel toegenomen. Het kredietmonopolie, de belastingdruk en de huuren pachtwetgeving hebben de kleine onderneming in handel en nijverheid vermorzeld. Er heeft zich een ware overdracht van rijkdom voltrokken van de kleine en middelgrote naar de grote bourgeoisie, zonder dat het productieapparaat zich ontwikkelde. De kleine producent is niet eens een proleet; hij is slechts een eeuwige hongerlijder, desperaat en zonder toekomstverwachting. De fascistische methode om de spaarders met geweld te dwingen hun kapitalen op een bepaalde manier te investeren heeft weinig vruchten afgeworpen voor de kleine industrie. Als deze methode al succes heeft gehad, heeft hij de gevolgen van de crisis slechts afgewenteld van de ene maatschappelijke laag op de andere. Hierdoor zijn de ontevredenheid en het wantrouwen, die het bestaande monopolie in het banken kredietwezen bij de spaarders had gewekt, alleen maar groter geworden. Een en ander is verergerd door de brute methoden waartoe de grote ondernemers hun toevlucht nemen om zich, in een situatie van algemene kapitaalschaarste, van krediet te voorzien.

Op het platteland is het verloop van de crisis meer het gevolg van de belastingpolitiek van de fascistische staat. Van 1920 tot nu kampten families van pachters of kleine boereneigenaars met een gemiddeld tekort van 7.000 lire als gevolg van belastingverhogingen, verslechtering van de pachtvoorwaarden enzovoort. De crisis van het kleinbedrijf in haar typische vorm valt waar te nemen in Noord- en Midden-Italië. In het zuiden spelen bijzonder factoren mee, waarvan de blokkering van de emigratiestroom de belangrijkste is. Daardoor is de bevolkingsdruk in het zuiden snel toegenomen. Daar komt nog bij dat het bebouwde areaal wordt beperkt, waardoor de oogstopbrengst kleiner is geworden. De graanoogst beliep vorig jaar in heel Italië zo'n 6,8 miljoen ton. Over heel Italië genomen lag hij dus boven het gemiddelde. Dit jaar lag de nationale oogstopbrengst echter onder het gemiddelde en is de oogst in het zuiden volledig mislukt. Deze situatie heeft nog niet tot gewelddadige uitbarstingen geleid, omdat de economie in Zuid-Italië achterlijk is waardoor crises niet duidelijk aan de dag treden, zoals gebeurt in ontwikkelde kapitalistische landen. Op Sardinië hebben zich niettemin ernstige incidenten voorgedaan als gevolg van de toenemende ontevredenheid van de bevolking over de slechte economische omstandigheden.

Het fascistische regime heeft de algemene crisis van het kapitalistische systeem dus niet onder controle gekregen. Onder het fascistische bewind zijn de bestaansmogelijkheden van het Italiaanse volk verkleind. De omvang van het productieapparaat werd beperkt in een periode, waarin er sprake was van een toenemende bevolkingsdruk door de moeilijkheden met de overzeese emigratie. Het onderbezette industriële apparaat is slechts van de totale ondergang gered door een verlaging van het levenspeil van de arbeidersklasse: het resultaat van loonsverlaging, verlenging van de werkdag en steeds hogere prijzen. Dit heeft geleid tot een uittocht van gekwalificeerde arbeiders, dat wil zeggen tot een verarming van de menselijke productiekrachten, die één van onze grootste nationale rijkdommen vormden. De middenklassen, die al hun hoop hadden gevestigd op het fascistische bewind, zijn in deze periode zelf de levende uitdrukking geworden van de kapitalistische crisis.

Deze feiten zijn hier in het kort vermeld om de aandacht te vestigen op de ernst van de huidige toestand, die in de verste verte niet lijkt op economische sanering. De Italiaanse economische crisis kan alleen worden bestreden door het proletariaat. Alleen als het Italiaanse volk zich schaaft achter de Europese- en wereldrevolutie zal het opnieuw zijn menselijke productiekrachten kunnen benutten en het nationale productieapparaat weer tot ontwikkeling kunnen brengen. Het fascisme heeft de proletarische revolutie slechts vertraagd; het heeft die niet voorgoed onmogelijk gemaakt. Het heeft veeleer het terrein helpen bereiden en de grondslagen helpen leggen voor de proletarische revolutie, die na het fascistische experiment werkelijk een volksbeweging zal zijn.

De ontbinding van de maatschappelijke en politieke basis van het fascistische regime werd voor het eerst duidelijk met de verkiezingen van 6 april. Het fascisme bleek on-dubbelzinnig in de minderheid in de industriegebieden van Italië, dat wil zeggen in die gebieden waar de economische en politieke krachten zijn geconcentreerd, die de natie en de staat beheersen. De verkiezingen van 6 april hebben aangetoond dat de stabiliteit van het regime slechts schijn is, en zo hebben zij de massa's een hart onder de riem gestoken en in hun midden een zekere beweging op gang gebracht. De verkiezingen waren het begin van de democratische golf, die zijn hoogtepunt bereikte in de eerste dagen na de moord op de afgevaardigde Matteotti en die ook nu nog bepalend is voor de situatie. Door de verkiezingen zijn de partijen van de oppositie enorm belangrijk geworden. De agitatie die zij bedreven in de kranten en in het parlement, waar zij de legitimiteit van de fascistische regering aanvochten, heeft er sterk toe bijgedragen dat alle door het fascisme gecontroleerde staatsorganen zijn ontbonden. Dit agitatiewerk had ook zijn weerslag binnen de Nationale Fascistische Partij en ondermijnde de parlementaire meerderheid. Vandaar de ongehoorde dreigementen tegen de oppositiepartijen en de moord op de afgevaardigde van de Socialistische Eenheidspartij. De golf van verontwaardiging die deze misdaad losmaakte, verraste de fascistische partij. Ze sidderde van angst en gaf de moed bijna op. De memoranda die op dat angstige moment zijn opgesteld door de afgevaardigde Finzi*, door Filippelli* en door Cesarino Rossi, en die ter kennis kwamen van de oppositiepartijen, tonen aan dat zelfs de fascistische partijtop het vertrouwen had verloren en de ene fout na de andere maakte. Hiermee begon de doodsstrijd van het fascisme. Het wordt nog overeind gehouden door de zogenaamde "flankrijders", maar dan op dezelfde manier als de gehangene overeind wordt gehouden door de strop.

De moord op Matteotti heeft bewezen dat de fascistische partij nooit een normale regeringspartij zal kunnen worden, dat Mussolini slechts de pose en enkele uiterlijke kenmerken heeft van een staatsman en dictator. Hij is geen nationale figuur, maar een verschijnsel uit de dorpsfolklore. Als hij al zal worden vereeuwigd, zal zijn beeltenis niet worden gehangen naast de portretten van een Cromwell, een Bolivar of een Garibaldi, maar in de verzameling van folkloristische feestmaskers.

De golf van antifascisme die het gevolg was van de moord op Matteotti nam politieke vorm aan toen de oppositiepartijen demonstratief het parlamentsgebouw verlieten. De vergadering van de oppositie werd in feite een nationaal politiek centrum waaromheen de meerderheid van het land zich verzamelde. De crisis, aanvankelijk een emotionele en morele uitbarsting, kreeg zo een duidelijk institutioneel karakter. Er ontstond een staat in de staat, een antifascistische regering tegen de fascistische regering. De fascistische partij slaagde er niet in de situatie onder controle te krijgen; de crisis had haar in het hart geraakt en richtte verwoestingen aan in haar gelederen. De eerste poging om de nationale milizie te mobiliseren mislukte jammerlijk: slechts twintig procent gaf gehoor aan de oproep. In Rome meldden zich slechts achthonderd militieleden in de kazernes. De mobilisatie had alleen succes in een klein aantal plattelandsprovincies, zoals Grosseto en Perugia, zodat een enkel legioen, dat niet terugschrok voor een bloedig gevecht, toch optrok naar Rome.

De oppositiepartijen zijn nog steeds het middelpunt van de antifascistische volksbeweging. In politiek opzicht vertegenwoordigen zij de democratische golf die kenmerkend is voor de huidige fase van de sociale crisis in Italië. Ook de grote meerderheid van het proletariaat oriënteerde zich aanvankelijk op de burgerlijke oppositiepartijen. Wij communisten hadden echter de plicht om te trachten te voorkomen dat de situatie zo bleef. Daarom trad onze fractie toe tot het comité van de oppositiepartijen, waarmee we onderkenden en benadrukten dat de belangrijkste ontwikkeling in de politieke crisis op dat moment het bestaan was van twee machten, van twee parlementen. Als de oppositiepartijen hun plicht hadden gedaan, zoals de in beweging gekomen massa's suggereerden, hadden zij een definitieve politieke vorm moeten geven aan de objectieve stand van zaken van dat moment, maar dat weigerden ze. Ze hadden een oproep moeten richten tot het proletariaat, omdat alleen het proletariaat in staat is om een democratisch bewind inhoud te geven. De spontane stakingsbeweging die zich begon af te tekenen had versterkt moeten worden. Maar de oppositiepartijen waren bang dat ze onder de voet gelopen zouden worden door een mogelijke arbeidersopstand. Daarom bleef hun politieke optreden beperkt tot zuiver parlementaire activiteit en gingen zij in hun agitatie niet verder dan de eis, dat er een proces moest worden aangespannen tegen de moordenaars van Matteotti. Toen de communisten te verstaan gaven niet te kunnen accepteren dat het comité van de oppositie louter en alleen een blok van politieke partijen werd, werd hun de deur gewezen. Onze aanvankelijke deelname aan het comité en ons vertrek daarna hebben verschillende gevolgen gehad.

1) We zijn er op deze manier in geslaagd door de spannendste fase van de crisis heen te komen zonder het contact te verliezen met de grote massa van de werkers. Als dat niet was gelukt en we in een isolement waren geraakt, zou onze partij zijn overspoeld door de democratische golf.

2) Wij hebben voorkomen dat de oppositiepartijen de volksgunst monopoliseerden. Een steeds groter deel van de werkende klasse raakt ervan overtuigd, dat het blok van oppositiepartijen een soort semi-fascisme vertegenwoordigt, dat de fascistische dictatuur wil verzachten en hervormen zonder te tornen aan de voordelen die de terreur en wetteloosheid de laatste jaren veilig gesteld hebben voor het kapitalisme, zoals bijvoorbeeld de verlaging van het levenspeil van het Italiaanse volk.

De objectieve situatie is na twee maanden niet veranderd. Er bestaan in feite nog steeds twee regeringen in Italië die elkaar de reële macht, de controle over het staatsapparaat, betwisten. De afloop van deze strijd zal afhangen van de gevolgen van de algemene crisis binnen de Nationale Fascistische Partij, van de uiteindelijke opstelling van de partijen die het oppositieblok vormen en van het optreden van het revolutionaire proletariaat, dat onder leiding staat van onze partij.

Wat is eigenlijk de crisis van het fascisme? Om die te begrijpen, heet het, moet men eerst de essentie van het fascisme omschrijven. Maar in werkelijkheid ligt de essentie van het fascisme niet in het fascisme zelf. De essentie van het fascisme was in de jaren 1922-1923 een bepaald systeem van krachtsverhoudingen, dat op dat moment in de Italiaanse samenleving bestond. Dat systeem is vandaag ingrijpend veranderd en daarmee is de "essentie" vervlogen. Het is kenmerkend voor het fascisme dat het erin geslaagd is een massaorganisatie op te bouwen van de kleine burgerij. Het is de eerste keer in de geschiedenis dat dit gebeurt. De oorspronkelijkheid van het fascisme is hierin gelegen dat het de geschikte vorm heeft gevonden om een maatschappelijke klasse te organiseren, die nooit in staat is geweest tot eenheid en tot het ontwikkelen van een gemeenschappelijke ideologie. Deze organisatievorm is het leger te velde. De militie is dan ook de spil van de Nationale Fascistische Partij; men kan de militie niet ontbinden zonder daarmee de hele partij te ontbinden. Een fascistische partij die van kwantiteit kwaliteit kan maken, die het apparaat is voor de politieke selectie van een klasse of een sociale laag, bestaat eigenlijk niet. Er bestaat slechts een zuiver werktuigelijke verzameling individuen, die niet gedifferentieerd en niet differentieerbaar is naar intellectuele en politieke capaciteiten en die slechts kan bestaan omdat deze individuen in de burgeroorlog een zeer sterke korpsgeest hebben ontwikkeld, die op een primitieve manier wordt gelijkgesteld aan de nationale gedachte. Buiten het terrein van de militaire organisatie heeft het fascisme niets gepresteerd en is het tot niets in staat. En ook op dat terrein zijn de prestaties van het fascisme zeer betrekkelijk.

Omdat de omstandigheden ervan gemaakt hebben wat het is, kan het fascisme geen enkele van zijn ideologische uitgangspunten waarmaken. Het fascisme zegt nu dat het de staat wil veroveren; tegelijkertijd zegt het dat het in de grond een agrarisch verschijnsel is. Hoe die twee beweringen vallen te rijmen is niet duidelijk. Om de staat te veroveren moet men in staat zijn de heersende klasse te vervangen in die functies, die van wezenlijk belang zijn voor de besturing van de samenleving. In Italië - en dat geldt voor alle kapitalistische landen - betekent de verovering van de staat vooral de verovering van de fabriek. Daarvoor moet men in staat zijn de kapitalisten opzij te zetten als bestuurders van de productiekrachten van het land. De arbeidersklasse kan dit doen, maar de kleine burgerij zal dat nooit kunnen, want die speelt geen enkele rol in de productie en heeft, voor zover ze een industriële categorie is, in de fabriek hoofdzakelijk een toezichhouden-

de en geen productieve functie. De kleine burgerij kan de staat alleen veroveren als ze een bondgenootschap aangaat met de arbeidersklasse en het programma van de arbeidersklasse aanvaardt: een radensysteem in plaats van een parlement waar het de inrichting van de staat betreft, en communisme in plaats van kapitalisme wat betreft de inrichting van de nationale en internationale economie. Als fascistten de formule “verovering van de staat” in de mond nemen, mist die iedere zin. Of het moet zijn dat ze daarmee alleen doelen op het ontwerpen van een kiesstelsel, dat de fascistten altijd en tot iedere prijs aan een parlementaire meerderheid helpt. De waarheid is dat de hele fascistische ideologie een stuk broddelwerk is, dat in elkaar is geflanst door een stelletje amateurs. In het verleden, toen de zaken er voor het fascisme nog goed voorstonden, kon deze ideologie de aanhangers wel misleiden, maar nu zal hij ook in de ogen van de fascistten belachelijk worden. Het enige werkzame overblijfsel van het fascisme is de militaire korpsgeest, die nog versterkt wordt door de dreigende uitbarsting van wraakgevoelens onder het volk. De politieke crisis van de kleine burgerij, de overgang van het overgrote deel van deze klasse naar het oppositiekamp en de mislukking van de algemene maatregelen die de fascistische leiders hadden aangekondigd, kunnen het fascisme militair wel minder efficiënt maken, maar dat alles kan de militaire stootkracht van het fascisme niet geheel vernietigen.

De gezamenlijke antifascistische democratische partijen ontlenen hun grootste kracht aan het bestaan van het parlementaire oppositiecomité. Dat is erin geslaagd een zekere discipline op te leggen aan een breed scala van partijen, van de maximalistische partij tot de Volkspartij. Het is typerend voor de huidige situatie, dat maximalisten en katholieken gehoorzamen aan dezelfde discipline en werken op basis van hetzelfde programma. Dat heeft tot gevolg dat er slechts langzaam en met moeite enig schot komt in de situatie. Het bepaalt ook de tactiek van de verenigde oppositie; een tactiek van afwachten, van langzaam en behoedzaam manoeuvreren en van geleidelijke ondermijning van de fascistische stellingen. De maximalisten garanderen door hun deelname aan het comité en hun aanvaarding van de gemeenschappelijke discipline, dat het proletariaat zich rustig houdt. Zij verzekeren de bourgeoisie, die nog aarzelt tussen fascisme en democratie, dat een onafhankelijk optreden van de arbeidersklasse er niet meer in zit, of pas veel later te verwachten is, wanneer een eventuele nieuwe regering al in staat is om een opstand van de teleurgestelde massa's, van het fascisme of van de democratische antifascisten de kop in te drukken.

De aanwezigheid van de fractie van de Volkspartij houdt de mogelijkheid open van een fascistisch-katholieke tussenoplossing, zoals die van oktober 1922. Een dergelijke oplossing zou heel waarschijnlijk worden - het Vaticaan zou die afdwingen - in het geval dat de maximalisten met het blok zouden breken en met ons een bondgenootschap zouden sluiten. De partijen van het midden (de reformisten en de constitutionele groepen) doen, met behulp van de linkse katholieken, hun best om de beide uitersten van het oppositiefrent bij elkaar te houden. De maximalisten hebben zich - gediensig als ze zijn - geschikt in de rol van de dwaas in de komedie. Ze hebben geaccepteerd, dat ze een zelfde gewicht in de schaal leggen als de partij van de boeren of groepjes als *Rivoluzione Liberale** (Liberale Revolutie). De Volkspartij en de reformisten, die een grote aanhang

hebben in de steden en op het platteland, vormen de belangrijkste maatschappelijke achterban van het oppositieblok. De invloed van deze twee partijen wordt aangevuld door de "constitutionelen" van Amendola, die het blok verzekeren van de aanhang van brede lagen van het leger, van de oud-strijders en van het hof. De verdeling van het agitatorische werk tussen de verschillende partijen is in overeenstemming met hun tradities en met hun maatschappelijke taak. Aangezien de tactiek van het blok gericht is op het isoleren van het fascisme berust de politieke leiding van de beweging bij de constitutionelen. De vertegenwoordigers van de Volkspartij voeren een morele campagne met als inzet het proces-Matteotti en de relaties tussen de moord en het fascistische regime, en met de corruptie en misdadigheid, die welig tieren in de omgeving van dat regime. De reformisten doen beide. Ze maken zich heel klein om de herinnering aan hun demagogische verleden uit te wissen en om de indruk te wekken dat ze zijn bekeerd en op één lijn staan met de afgevaardigde Amendola en met senator Albertini.*

De eensgezindheid van het oppositieblok heeft tot aanzienlijke successen geleid. Het is ongetwijfeld een succes dat het blok de "flankrijders" van het fascisme in een crisis heeft gestort, kortom dat het de liberalen heeft gedwongen om een onafhankelijker positie in te nemen tegenover het fascisme en om voorwaarden te stellen. Dat heeft zijn weerslag gehad en zal nog zijn weerslag hebben in fascistische kring; het heeft al tot een verwijdering geleid tussen de fascistische partij en de centrale organisaties van oud-strijders. Maar het heeft het zwaartepunt van het oppositieblok nog meer naar rechts verlegd; het heeft kortom het behoudende karakter van het antifascisme geaccentueerd. De maximalisten hebben daar geen erg in; de maximalisten zijn niet alleen bereid om voor Amendola en Albertini te paraderen, maar ook voor Salandra en Cadorna.

Hoe zal de krachtmeting tussen de beide machten aflopen? Zal het tot een compromis komen tussen het fascisme en de gezamenlijke oppositie? Of komt het, als dat compromis niet mogelijk is, tot een gewapend treffen? Een compromis moet absoluut niet worden uitgesloten; het is alleen niet erg waarschijnlijk. De crisis waarin het land verkeert, is geen oppervlakteverschijnsel, dat met zachte middelen en beperkte maatregelen kan worden bestreden. Het is de historische crisis van de Italiaanse kapitalistische samenleving, van een economisch systeem dat niet in staat is gebleken te voorzien in de behoeften van de bevolking. Alle spanningen zijn op de spits gedreven: de grote massa van de bevolking neemt geen genoegen met een compromis. Als dat er toch zou komen, zou dat de zelfmoord betekenen van de belangrijkste democratische partijen. De oplossing die zich dan ogenblikkelijk aan de natie zou opdringen, is de gewapende opstand met de meest radicale doelen. Het fascisme duldt, gezien de aard van de organisatie, geen gelijkberechtigden naast zich, alleen geketende slaven. Onder het fascistische regime kan geen echte volksvertegenwoordiging bestaan; iedere nationale vergadering wordt ogenblikkelijk een bivak van huurlingen, of de antichambre van een bordeel voor beschonken onderofficieren. De dagelijkse gebeurtenissen laten dan ook een opeenvolging zien van politieke incidenten, die wijzen op de ontbinding van het fascistische systeem, de langzame maar onafwendbare verwijdering tussen het fascistische systeem en alle krachten die geen directe banden hebben met het centrum van dat systeem.

Zal het dan tot een gewapend treffen komen? Een gewapende krachtmeting op grote schaal zal zowel door de oppositiepartijen als door het fascisme worden vermeden. Het

tegenovergestelde zal gebeuren van wat zich in oktober 1922 heeft afgespeeld. Toen onttrok een geregisseerde parade, de Mars op Rome, een veel wezenlijker proces aan het oog: de werkelijke krachten van de burgerlijke staat (leger, rechterlijke macht, politie, kranten, Vaticaan, vrijmetselarij, hof enz.) waren overgelopen naar het fascisme. Als het fascisme nu weerstand zou willen bieden, zou het worden vernietigd in een langdurige burgeroorlog waaraan het proletariaat en de boeren wel zouden moeten deelnemen. Dat willen de oppositie en het fascisme geen van beiden en zij zullen stelselmatig proberen te vermijden dat het zover komt. Het fascisme zal willen blijven steunen op een gewapende organisatie, die het kan inzetten zodra zich een nieuwe revolutiegolf aftekent, en daar hebben Amendola en Albertini eigenlijk geen bezwaar tegen. Turati en Treves* overigens evenmin.

Het drama zal zich naar alle waarschijnlijkheid voltrekken op de dag waarop de Kamer van Afgevaardigden weer bijeen zou moeten komen. Het militaire draaiboek van oktober 1922 zal worden vervangen door een stijlvoller democratisch draaiboek. Als de oppositiepartijen niet terugkeren in het parlement en de fascistena, zoals ze nu zeggen, de meerderheid bijeen zullen roepen en die tot een fascistische grondwetgevende vergadering uitroepen, gaan de oppositiepartijen apart vergaderen en zal er een schijn van oorlog bestaan tussen de beide assemblees.

Maar het is ook mogelijk dat de oplossing tot stand komt in het parlamentsgebouw zelf. De oppositie zal terugkeren in 's lands vergaderzaal in het - zeer waarschijnlijke - geval dat er een scheuring komt in de meerderheid, waardoor de regering-Mussolini in een minderheidspositie zal worden gemanoeuvreerd. In dat geval krijgen we de vorming van een voorlopige regering van generaals, senatoren en voormalige eerste ministers, ontbinding van de Kamer en de staat van beleg.

Het terrein waarop de crisis zich zal afspelen blijft het proces tegen de moordenaars van Matteotti. We zullen in dit verband nog enkele zeer dramatische episodes meemaken, als de drie documenten van Finzi, Filippelli en Rossi openbaar worden gemaakt en enkele hooggeplaatste persoonlijkheden van het regime zullen worden verzwolgen door de volkswoede. Alle reële krachten van de staat, en in het bijzonder de strijdkrachten, waar de discussie al op gang is gekomen, zullen definitief partij moeten kiezen en de oplossing, waarover men het al eens is, dwingend moeten opleggen.

Welke politieke gedragslijn en welke tactiek moet onze partij volgen onder deze omstandigheden? De toestand van dit moment is een "democratische", want de massa van de werkers is niet georganiseerd; ze is verstrooid en opgegaan in de volksmassa. Dat wil zeggen dat we, ongeacht het onmiddellijke verloop van de crisis, slechts mogen rekenen op een positieverbetering van de arbeidersklasse, niet op een succesvolle machtsgreep. Onze partij heeft als belangrijkste taak om de meerderheid van de werkende klasse voor zich te winnen. De huidige fase is niet die van de rechtstreekse strijd om de macht, maar een voorbereidingsfase, een overgangsfase naar de strijd om de macht, kortom een fase van agitatie-, propaganda- en organisatie-werk. Dat sluit een harde strijd natuurlijk niet uit en onze partij moet zich daarop voorbereiden en gereed zijn als het zover komt. Maar ook deze strijd moet worden gezien als onderdeel van een overgangsfase, als onderdeel van de propaganda en agitatie die nodig zijn om de meerderheid voor ons te winnen. Als

er in onze partij groepen zijn die uit fanatisme de toestand willen forceren, zullen die bestreden moeten worden in naam van de hele partij en van het blijvende, vitale belang van de Italiaanse proletarische revolutie. De Matteotti-crisis heeft ons op dit punt veel geleerd. We hebben ervan geleerd dat de massa's na drie jaar terreur en onderdrukking zeer voorzichtig zijn geworden en niet harder willen lopen dan hun benen hen kunnen dragen. Deze voorzichtigheid heet reformisme, maximalisme en "oppositieblok". Die is zeker niet blijvend; binnen niet al te lange tijd zal hij voorbij zijn. Maar ondertussen hebben we ermee te maken en er kan alleen een eind aan komen als wij keer op keer, bij iedere gelegenheid, voeling blijven houden met de werkende klasse zonder stil te blijven staan. Daarom moeten we strijden tegen elke rechtse tendens, die uit is op een compromis met de oppositiepartijen en die de revolutionaire ontwikkeling van onze tactiek en het voorbereidingswerk voor de volgende fase probeert te verhinderen. (...)

De val van het fascisme

Uit: *Ordine Nuovo*, 15 november 1924.

Punt één: de vraag hoe het kabinet van Benito Mussolini ten val gebracht kan worden is een afgeleid probleem. De burgerlijke oppositie, die het probleem hiertoe beperkt en denkt dat haar taak daardoor gemakkelijker wordt, is sinds juni een doodlopende weg ingeslagen. Het is dan ook absurd te denken, dat de crisis van het kabinet-Mussolini een gewone regeringscrisis is. In de eerste plaats is er de militie, die alleen gehoorzaamt aan Mussolini. Die haalt het probleem al meteen uit de sfeer van de gewone politiek. Men heeft door maandenlang politiek touwtrekken geprobeerd de hindernis van de militie te nemen, maar men heeft de oplossing in de verkeerde hoek gezocht. De legerleiding is bewerkt en men heeft contact gezocht met de koning. Maar uiteindelijk kwam men op hetzelfde punt uit waar men was begonnen. Mussolini gaat niet weg. Stel dat men het op een akkoordje kan gooien met de militie. Zodra de vraag concreet aan de orde is hoe Mussolini uit de regering moet worden verwijderd, doemt er meteen een ander probleem op, dat niet alleen veel ernstiger, maar ook doorslaggevender is: wie zal het proces aanspannen tegen de moordenaars van Matteotti? De regering-Mussolini kan niet toestaan dat er een proces-Matteotti komt. De redenen zijn bekend. Maar Mussolini kan en zal niet vertrekken zolang hij er niet zeker van is dat er geen proces komt. Ook hiervoor kent iedereen de redenen. Als er geen proces komt (en dat betekent dat vroeg of laat - en waarschijnlijk eerder vroeg dan laat - degenen die nu gevangen zitten worden vrijgelaten) gaat men echter in tegen de in opstand gekomen publieke opinie. Bovendien wordt de regering dan overgeleverd aan de genade van iedere willekeurige chanteur of handelaar in geheime documenten en dat slaat de bodem onder haar voeten weg. Geen proces betekent dat er een open wonde blijft, waardoor er een "morele oppositie" kan ontstaan, die in bepaalde gevallen wel eens meer gewicht in de schaal zou kunnen leggen dan enige andere oppositie. We hoeven er nu niet meer aan te twijfelen dat de bourgeoisie in "al" haar geledingen bereid is verder te zwijgen over de moord en over het proces, en het regime, dat in wezen het hare is, te versterken. Het gerucht gaat, dat dit al is aangekaart in vergaderingen van de oppositie. Maar het is ook waar, dat de campagne voor het proces niet kan worden overgelaten aan antibourgeoisie groepen als een proletarische partij. Als men er verder het zwijgen toe doet, betekent dat niet dat 39 miljoen Italianen deze misdaad zullen vergeten. Langs de normale weg komen we dus geen stap verder. De politiek van het fascisme en van de reactionaire bourgeoisie is op een onoverkomelijk obstakel gestuit vanaf de dag, dat de publieke opinie unaniem in opstand kwam door de moord op Matteotti en Mussolini zo werd overdonderd door dit massale morele verzet, dat hij enkele stappen deed die onvoorziene gevolgen moesten hebben en ook zullen hebben. Een vergelijkbare maar veel minder ernstige situatie bracht ten tijde van het Dreyfussproces de Franse samenleving en de Franse staat aan de rand van de revolutie. Het ging destijds volgens sommigen om veel meer dan alleen een morele kwestie; aan de orde was de vraag of andere klassen en andere groepen uit de samenleving de regering zouden overnemen. Maar dat geldt nu ook, en in nog veel sterkere mate, voor Italië.

En zo komen we op het tweede aspect van het probleem, en dat is eigenlijk het werke-

lijke probleem: niet het kabinet-Mussolini, de militie of het proces, maar het probleem van het regime dat de bourgeoisie heeft moeten gebruiken om de proletarische beweging te breken. Dit is voor ons en voor iedereen de kern van de zaak, maar het houdt direct verband met het eerste probleem. De dilemma's, onzekerheden en twijfels die de beperkte oplossing die de oppositie en alle bourgeois voor ogen staat onmogelijk maken, wijzen op het bestaan van diepgaande en fundamentele tegenstellingen. Kern van alles is het fascisme zelf, een beweging die de bourgeoisie als simpel instrument voor haar reactionaire plannen dacht te gebruiken, maar die toen ze eenmaal was ontketend erger bleek dan de duivel zelf, en die zich niet meer liet temmen maar een eigen leven ging leiden. De moord op Matteotti was vanuit het oogpunt van verdediging van het regime een ernstige fout. De "affaire" Matteotti, die niemand kan afdoen zonder zijn handen vuil te maken, heeft het regime een slag toegebracht waar in juni 1924 geen enkele revolutionaire beweging toe in staat was geweest. Dit is overigens het rechtstreekse gevolg van het feit, dat het fascisme niet langer eenvoudigweg het "instrument" van de bourgeoisie is, maar in zijn misbruik van macht, in zijn geweldpleging en misdaden, een eigen logica volgt, die op den duur geen rekening meer houdt met het handhaven van het regime.

En dit laatste punt moeten we aandachtiger onderzoeken en wegen, om een leidraad te hebben voor de oplossing van het probleem dat we hier bespreken. De tendens van het fascisme die we hebben geprobeerd te kenschetsen, doorbreekt de normale opeenvolging van perioden van reactie en perioden van "democratie". Deze tendens lijkt in eerste instantie te wijzen op een consolidering van de reactionaire lijn en een verdere verruwing van de methoden om het kapitalistische systeem veilig te stellen. Maar in werkelijkheid leidt hij tot het tegendeel. Er zijn namelijk elementen in de situatie, die de plannen om het burgerlijke regime en de kapitalistische orde te handhaven, dwarsbomen: de economische crisis, het ellendige lot van de grote massa's en de verbittering, die het gevolg is van de onderdrukking door politie en fascistten. Terwijl de politieke centra van de bourgeoisie er maar niet in slagen hun reddingsoperatie tot een goed einde te brengen, worden de kansen op een actief ingrijpen van de krachten van de werkende klassen steeds groter, en neigt het dilemma fascisme/democratie om te slaan in een ander dilemma: fascisme of proletarische opstand.

We kunnen dit ook in heel concrete termen vertalen. In juni, onmiddellijk na de moord op Matteotti, had het regime al zo'n zware slag gekregen dat een direct ingrijpen van een revolutionaire kracht het in groot gevaar had kunnen brengen. Dit was echter niet mogelijk omdat de massa's voor het grootste deel óf niet in staat waren zich te roeren óf zich oriënteerden op tussenoplossingen, onder invloed van democraten en sociaaldemocraten. Zes maanden van crisis en onzekerheid hebben onherroepelijk tot een verdere verwijdering geleid tussen de massa's en de burgerlijke groepen en hebben die massa's dichter bij de partij en haar revolutionaire stellingen gebracht. De volledige uitschakeling van de oppositiepartijen, die elke dag zekerder lijkt, zal dit proces versnellen. Dan zullen ook de massa's inzien dat er maar één manier is om het fascisme ten val te brengen.

De wet op de geheime genootschappen

Letterlijke tekst van Gramsci's rede voor de Kamer van Afgevaardigden van 16 mei 1925. Die dag debatteert de kamer over het wetsontwerp Mussolini-Rocco, dat tot doel heeft “*een grotere controle mogelijk te maken op de activiteiten van verenigingen en instellingen*”. In zijn toelichting maakt minister van Justitie Rocco duidelijk dat het wetsontwerp vooral tegen de vrijmetselarij is gericht. De communisten menen dat de opstellers het hebben gemunt op alle niet-fascistische organisaties. In artikel 1 van de wet worden alle “verenigingen en genootschappen” verplicht een lijst van hun leden ter beschikking te stellen van de autoriteiten. In artikel 2 wordt het alle ambtenaren in overheidsdienst verboden lid te zijn van “geheime genootschappen”. De tekst van Gramsci's rede is afgedrukt in *L'Unità*, 23 mei 1925.

Het wetsontwerp tegen de geheime genootschappen is de Kamer gepresenteerd als een wetsontwerp tegen de vrijmetselarij. Dit is de eerste keer dat het fascisme ernst maakt met de uitvoering van wat de fascistische partij “haar revolutie” noemt. Wij willen als communistische partij niet alleen nagaan waarom dit wetsontwerp tegen organisaties in het algemeen is ingediend, maar we vragen ons tevens af wat het betekent dat de fascistische partij doet alsof deze wet hoofdzakelijk tegen de vrijmetselarij is gericht.

Wij behoren tot de weinigen die het fascisme serieus hebben genomen toen het nog slechts een bloedige farce leek te zijn, toen men in verband met het fascisme slechts gemeenplaatsen herhaalde over de “oorlogspsychose” en toen alle partijen probeerden de werkende bevolking in slaap te sussen door het fascisme voor te stellen als een oppervlakkig en kortstondig verschijnsel.

In november 1920 hebben wij voorspeld, dat het fascisme aan de macht zou komen - iets wat voor de fascistten zelf toen nog ondenkbaar was - als de arbeidersklasse de bloedige opmars van het fascisme niet bijtijds met de wapens zou stuiten.

Het fascisme bevestigt nu dus in de praktijk dat het “de staat wil veroveren”. Wat betekent deze uitdrukking, die zo langzamerhand een gemeenplaats is geworden? En welke betekenis heeft in dit verband de strijd tegen de vrijmetselarij?

Aangezien wij van mening zijn dat deze “fascistische verovering” één van de belangrijkste episoden is in de geschiedenis van de Italiaanse staat en wij, wat onszelf aangaat, weten dat we de belangen van de grote meerderheid van het Italiaanse volk, zowel van de arbeiders als van de boeren, vertegenwoordigen, achten wij hier een analyse - zij het een wat schetsmatige - van dit vraagstuk op zijn plaats.

Wat is de vrijmetselarij? U hebt veel woorden gewijd aan de spirituele betekenis van de vrijmetselarij, aan de ideologische stromingen die deze organisatie vertegenwoordigt, enzovoort. Maar u gebruikt deze uitdrukkingen om elkaar willens en wetens te misleiden.

Gezien de manier waarop de Italiaanse eenheid tot stand gekomen is en gezien de aanvankelijke zwakte van de Italiaanse kapitalistische bourgeoisie, was de vrijmetselarij lange tijd de enige werkelijke en efficiënte partij van de bourgeoisieklasse. We mogen niet vergeten, dat nog geen twintig jaar na de intocht van de Piedmontesen in Rome het parlement werd ontbonden en het aantal kiesgerechtigden werd teruggebracht van ongeveer 3 miljoen tot 800 duizend. De bourgeoisie gaf toe dat ze slechts een kleine minderheid

van de bevolking vertegenwoordigde door, na twintig jaar van nationale eenheid, haar toevlucht te nemen tot de meest extreme dictatoriale middelen om aan de macht te blijven en haar klassevijanden, de vijanden van de eenheidsstaat, te verpletteren.

Wie waren deze vijanden? Dat was hoofdzakelijk het Vaticaan, dat waren de Jezuïeten, en we moeten de geachte afgevaardigde Martire (de woordvoerder van de fractie van de Volkspartij in dit debat, vert.) eraan herinneren dat er naast de Jezuïeten die een pij dragen ook lekenjezuïeten bestaan, die men niet kan herkennen aan hun kledij.

In de eerste jaren na de stichting van het koninkrijk Italië hebben de Jezuïeten in een reeks artikelen in *Civiltà Cattolica* een uiteenzetting gegeven van het politieke programma van het Vaticaan en van de klassen die toen nog het Vaticaan vertegenwoordigden, dat wil zeggen de oude semi-feodale klassen, die in Zuid-Italië sympathiseren met de voormalige Bourbonmonarchie* en die in Lombardije en Veneto Oostenrijks gezind zijn. Het gaat hier om zeer talrijke maatschappelijke krachten, die de kapitalistische bourgeoisie nooit onder controle heeft gekregen, voor zover die, in de periode van de *Risorgimento*, vooruitgang en een revolutionair beginsel vertegenwoordigde. Eerste punt van het politieke programma van de Jezuïeten van *Civiltà Cattolica* - en dus van het Vaticaan - was het saboteren van de eenheidsstaat, door katholieken te verbieden zitting te nemen in het parlement, en het belemmeren van alle activiteiten van de liberale staat, die de oude orde zouden kunnen schaden of vernietigen. Het tweede punt was de vorming van een reserveleger op het platteland, dat kon worden ingezet tegen de opmars van het proletariaat. Sinds 1871 voorzagen de Jezuïeten immers dat vanuit de bodem van de liberale democratie de proletarische beweging zou opkomen, die zich zou ontwikkelen tot een revolutionaire beweging.

De geachte afgevaardigde Martire heeft vandaag verklaard dat, door de uitschakeling van de vrijmetselarij, de spirituele eenheid van de Italiaanse natie eindelijk een feit is.

Omdat de vrijmetselarij in Italië zowel de ideologie als de organisatie was van de kapitalistische burgerklasse, is iedereen die tegen de vrijmetselarij is tegen het liberalisme en tegen de politieke traditie van de Italiaanse bourgeoisie. De klassen van het platteland, die in het verleden werden vertegenwoordigd door het Vaticaan, worden vandaag hoofdzakelijk vertegenwoordigd door het fascisme. Het is logisch dat het fascisme deze historische rol heeft overgenomen van het Vaticaan en de Jezuïeten: de achterlijkste klassen van de bevolking onderwerpen de klasse die een vooruitstrevende rol heeft gespeeld in de ontwikkeling van de beschaving. Dat is de ware betekenis van de nu bereikte spirituele eenheid van de Italiaanse natie. Vijftig jaar geleden zou dit vooruitgang hebben betekend, maar nu is het het duidelijkste teken van regressie.

Het is de industriële bourgeoisie niet gelukt om de arbeidersbeweging te stuiten; ze heeft nóch de arbeidersbeweging nóch de revolutionaire beweging van het platteland in de hand kunnen houden. Het eerste instinctieve en spontane parool van het fascisme luidde daarom: "De krachten van het platteland zullen de stedelijke bourgeoisie onderwerpen, want die weet niet hoe ze moet optreden tegen de arbeiders." Als ik mij niet vergis, waarde Mussolini, was u het destijds niet eens met die stelling, en heeft u gezegd dat u het stedelijke fascisme verkoos boven het plattelandsfascisme ... (*Interrupties*)

Mussolini: Ik moet u hier onderbreken om u te herinneren aan een artikel van mijn hand waarin ik zeer lovend sprak over het plattelandsfascisme van 1921-1922.

Gramsci: Maar dit is geen typisch Italiaans verschijnsel, ofschoon dit proces in Italië het verst is gevorderd, omdat het kapitalisme hier zwakker is. Dit verschijnsel doet zich overal in Europa en in de wereld voor. Het is van groot belang voor een goed begrip van de naoorlogse crisis, zowel op het gebied van het praktische handelen als op het gebied van de ideeën en van de cultuur.

De verkiezing van Hindenburg* in Duitsland, de overwinning van de conservatieven in Engeland en het liquideren van de verschillende liberale democratische partijen zijn de pendant van de Italiaanse fascistische beweging. De oude krachten in de maatschappij, die overigens nog niet helemaal in deze beweging zijn opgegaan, hebben de overhand gekregen in de staatsapparaten van de verschillende landen. In hun reactionaire optreden leggen zij dezelfde bruutheid en grimmige vastbeslotenheid aan de dag, die hen altijd heeft gekenmerkt. Maar in wezen hebben we te maken met een historisch regressieververschijnsel, dat gevolgen zal hebben voor de ontwikkeling van de proletarische revolutie. Zal de bewuste wet tegen de organisaties, gezien vanuit deze invalshoek, werken of zal hij volstrekt zinloos en vergeefs blijken? Zal hij in overeenstemming zijn met de realiteit, kan hij een hulpmiddel zijn om het kapitalistische systeem te stabiliseren of is hij niet meer dan het zoveelste, geperfectioneerde instrument voor de politie om iedereen zonder onderscheid te kunnen arresteren? ... De vraag is dan ook deze: staat het kapitalisme er in Italië beter voor of is het juist verzwakt na de oorlog, sinds de komst van het fascisme? Wat waren de zwakheden van de Italiaanse kapitalistische bourgeoisie vóór de oorlog, zwakheden die de ontwikkeling in de hand hebben gewerkt van een bijzonder systeem van politieke vrijmetselarij in Italië, dat zich in de Giolitti-periode het krachtigst ontwikkelde? Een belangrijke zwakheid van de Italiaanse nationale samenleving was in de eerste plaats het gebrek aan grondstoffen, dat wil zeggen de onmogelijkheid voor de bourgeoisie om in Italië een industrie van de grond te krijgen die diepe wortels had in het land, die zich geleidelijk zou kunnen ontwikkelen en tegelijkertijd de overtolige arbeidskracht zou kunnen opnemen. In de tweede plaats het ontbreken van met het moederland verbonden koloniën, waardoor de bourgeoisie geen arbeidersaristocratie kon creëren die een blijvende bondgenoot zou kunnen zijn van de bourgeoisie. In de derde plaats het vraagstuk van het zuiden, dat wil zeggen het vraagstuk van de boeren, dat nauw verband houdt met het probleem van de emigratie, het bewijs voor het onvermogen van de Italiaanse bourgeoisie om blijvend ... (*interrupties*)

Mussolini: Ook de Duitsers zijn met miljoenen geëmigreerd.

Gramsci: De betekenis van de massa-emigratie van de werkers is deze: het kapitalistische systeem, dat het dominante systeem is, kan de bevolking geen voedsel, onderdak en kleding geven en een groot deel van die bevolking is daarom gedwongen te emigreren ...

Rossoni: Het vaderland moet zich dus uitbreiden in het belang van het proletariaat.

Gramsci: Wij hebben een eigen opvatting van het imperialisme en van het koloniale verschijnsel; het is eerst en vooral export van financierskapitaal. Tot nu toe betekende het Italiaanse "imperialisme" alleen dat de geëmigreerde Italiaanse arbeider werkte voor de winsten van de kapitalisten van andere landen. Tot nu toe is Italië dan ook slechts een instrument geweest in de expansie van niet-Italiaans financierskapitaal. U heeft steeds de mond vol van de meest kinderlijke verhalen over een vermeende demo-

grafische superioriteit van Italië over andere landen. U zegt bijvoorbeeld voortdurend dat Italië uit het oogpunt van bevolkingsaantallen superieur is aan Frankrijk. Dit is een vraagstuk dat alleen de statistieken definitief kunnen oplossen en ik houd me wel eens een enkele keer bezig met statistiek. Nu hebben na de oorlog gepubliceerde cijfers, die nooit zijn weersproken en die niet weersproken kunnen worden, uitgewezen dat het vooroorlogse Italië zich in demografisch opzicht al in dezelfde situatie bevond als het naoorlogse Frankrijk. Dat komt omdat een zo groot deel van de in de productie actieve mannelijke bevolking wegtrekt van het nationale grondgebied, dat de demografische verhoudingen op een rampzalige manier worden verstoord. In het vaderland blijven oude mensen, vrouwen, kinderen en invaliden achter, dat wil zeggen het niet-actieve deel van de bevolking, dat veel zwaarder op de werkende bevolking drukt dan in andere landen, met inbegrip van Frankrijk.

Dit is de fundamentele zwakheid van het Italiaanse kapitalisme; daardoor is het gedoemd te verdwijnen, en wel des te sneller naarmate het wereldkapitalisme minder in staat is de Italiaanse emigranten op te nemen en dus de Italiaanse arbeid uit te buiten, waarvoor ons vaderlandse kapitalisme geen plaats heeft.

Hoe hebben de burgerlijke partijen en de vrijmetselarij geprobeerd deze vraagstukken op te lossen?

We kennen uit de jongste Italiaanse geschiedenis twee politieke plannen van de bourgeoisie om de regeringsmacht in Italië uit te kunnen oefenen. Eerst hadden we de strategie van Giolitti, de collaboratie van het Italiaanse socialisme met het "giolittisme", dat wil zeggen de poging om een alliantie te bewerkstelligen van de industriële bourgeoisie met een Noord-Italiaanse arbeidersaristocratie, om zo de massa van de Italiaanse boeren, met name die in Zuid-Italië, te onderdrukken en te onderwerpen aan deze burgerlijk-proletarische coalitie. Dat programma heeft geen succes gehad. In Noord-Italië kwam een burgerlijk-proletarische coalitie tot stand door samenwerking in het parlement en door een politiek van openbare werken voor de coöperaties. In Zuid-Italië werd de heersende bovenlaag gecorrumpeerd en werden de massa's onder druk gezet door de stemmenronselars ... (*Interruptions van de afgevaardigde Greco*)* Jullie fascistie zijn de hoofdverantwoordelijken voor de mislukking van dit politieke plan, want jullie hebben de arbeidersaristocratie en de arme boeren van heel Italië in dezelfde ellende gestort.

Dan hadden we het programma dat we gemakshalve het programma van de *Corriere della Sera* zullen noemen, een krant die een niet onbelangrijke kracht vormt in de nationale politiek. Achthonderdduizend lezers zijn ook een partij.

Stemmen: Minder!

Mussolini: De helpt! En bovendien tellen krantenlezers niet mee. Die hebben nog nooit een revolutie gemaakt. Krantenlezers hebben regelmatig ongelijk! *Gramsci:* De *Corriere della Sera* wil helemaal geen revolutie.

Farinacci: * De *Unità* ook niet!

Gramsci: De *Corriere della Sera* heeft stelselmatig alle politici uit het zuiden gesteund, van Salandra tot Orlando, Nitti en Amendola. In tegenstelling tot de oplossing van Giolitti, die niet alleen klassen maar hele streken onderdrukte, zoals het zuiden en de eilanden, en die daarom even gevaarlijk was voor de materiële eenheid van de Italiaanse staat als het fascisme nu, heeft de *Corriere della Sera* steeds een alliantie voorgestaan,

gebaseerd op het principe van de vrijhandel; een alliantie tussen de industriëlen van het noorden en een vage, hoofdzakelijk Zuid-Italiaanse plattelandsdemocratie. Beide oplossingen waren er in hoofdzaak op gericht de Italiaanse staat een bredere basis te geven; om de “veroveringen” van de *Risorgimento* uit te breiden.

Wat stellen de fascisten tegenover deze oplossingen? Zij komen nu met een wet die zogenaamd tegen de vrijmetselarij is gericht. Zij zeggen dat ze zo de staat willen veroveren. In werkelijkheid bestrijdt het fascisme de enige doelmatig georganiseerde kracht waarover de bourgeoisie in Italië beschikte, om haar leden te vervangen op de posten die de staat aan ambtenaren geeft. De fascistische “revolutie” is niets anders dan de vervanging van de ene groep bestuursambtenaren door de andere.

Mussolini: De ene klasse wordt vervangen door de andere, zoals in Rusland is gebeurd en zoals bij alle revoluties gebeurt. Wij zullen dat methodisch doen! (*Instemmende reacties*)

Gramsci: Van een revolutie is alleen sprake als de macht op een nieuwe klasse steunt. Het fascisme steunt op geen enkele klasse die niet al aan de macht was ...

Mussolini: En als een groot deel van de kapitalisten tegen is, als ik u nu eens de namen noem van superkapitalisten die tegenstemmen, die oppositie voeren: de Motta's*, de Conti's*...

Farinacci: Die bovendien geldelijke steun geven aan subversieve kranten (*Commentaar*)

Mussolini: De top van het bankwezen is niet fascistisch, dat weet u!

Gramsci: In werkelijkheid is de wet tegen de vrijmetselarij dus niet hoofdzakelijk tegen de vrijmetselarij gericht; met de vrijmetselaars zal het fascisme gemakkelijk tot een compromis komen.

Mussolini: De fascisten hebben de vrijmetselaarsloges platgebrand voordat ze deze wet maakten! Er is dus geen enkele reden om compromissen te sluiten. *Gramsci*: Tegen de vrijmetselarij volgt het fascisme in verhevigde vorm dezelfde tactiek, die het heeft toegepast op alle niet-fascistische burgerlijke partijen. Eerst vormde het een fascistische kern binnen die partijen. Toen het niet lukte om de leiding in die partijen over te nemen op de beoogde manier, heeft het fascisme geprobeerd om uit de niet-fascistische burgerlijke partijen die krachten los te maken, die het nodig had.

Farinacci: We zijn nog niet zo gek als jullie beweren!

Gramsci: Jullie zouden nog zo gek niet zijn als jullie in staat waren om de problemen van Italië op te lossen ...

Mussolini: Die zullen we oplossen. We hebben er al heel wat opgelost. *Gramsci*: Het fascisme is er niet helemaal in geslaagd om alle partijen in zijn eigen organisatie op te laten gaan. Op de vrijmetselarij heeft het de politieke tactiek van *noyautage* (verdrinkingstactiek, vert.) toegepast, daarna het terreursysteem van brandstichting in de loges en nu gebruikt het tenslotte de wetgeving, waardoor bepaalde topfiguren uit de bankwereld en de bureaucratie, om hun posten niet te verliezen, uiteindelijk tot een akkoord zullen komen met de overheersers. Hoe het ook zij, met de vrijmetselarij zal de fascistische regering tot een compromis moeten komen. Wat doet men, als men tegenover een sterke vijand staat? Eerst breekt men hem de benen en dan sluit men met hem een compromis vanuit een dominante positie.

Mussolini: Eerst breek je zijn ribben en dan neem je hem gevangen, zoals jullie in Rusland hebben gedaan! Jullie hebben gevangenen gemaakt en jullie houden ze in leven, want jullie hebben hen nodig! (*Commentaar*)

Gramsci: Gevangenen maken betekent inderdaad een compromis sluiten. Daarom zeggen we ook, dat deze wet in werkelijkheid speciaal is gericht tegen de arbeidersorganisaties. We vragen ons af waarom de *carabinieri* in dit land al enige maanden onze kameraden oppakken telkens als ze met drie of meer bijeen zijn, terwijl de communistische partij niet tot illegale organisatie is verklaard ...

Mussolini: We doen precies wat jullie in Rusland doen ...

Gramsci: In Rusland zijn er wetten die worden nageleefd; jullie hebben jullie eigen wetten ...

Mussolini: Jullie houden geweldige klopjachten. Goed werk! (*Gelach*)

Gramsci: In werkelijkheid beschouwt het politieapparaat van de staat de communistische partij al als een illegale organisatie.

Mussolini: Dat is niet waar!

Gramsci: Ondertussen wordt zonder speciale aanklacht iedereen, die samen met twee personen wordt aangetroffen, gearresteerd en in de gevangenis gegooid, alleen maar omdat hij of zij communist is.

Mussolini: Maar ze worden toch weer snel vrijgelaten? Hoeveel zitten er in de gevangenis? We pakken ze gewoon op om ze te leren kennen!

Gramsci: Het is een vorm van systematische vervolging die vooruit loopt op en de rechtvaardiging moet zijn voor de toepassing van de nieuwe wet. Het fascisme neemt de methoden van Giolitti over. Jullie doen hetzelfde wat de ronselaars van Giolitti deden. Zij arresteerden de kiesmannen van de oppositie ... om ze te leren kennen.

Een stem: Daarvan is maar één geval bekend. U kent het zuiden niet.

Gramsci: Ik kom zelf uit het zuiden!

Mussolini: Wat die geweldpleging in verkiezingstijd betreft, ik kan me een artikel van Bordiga* herinneren, waarin hij die volledig rechtvaardigt.

Paolo Greco: Heeft u dat artikel niet gelezen, waarde Gramsci?

Gramsci: Dat ging niet over fascistisch geweld, maar over geweld van onze kant. Wij zijn ervan overtuigd dat we de meerderheid van de bevolking vertegenwoordigen, dat we opkomen voor de meest wezenlijke belangen van het Italiaanse volk. Het proletarische geweld is daarom progressief en kan niet systematisch zijn. Jullie geweld is systematisch geweld en is op een systematische manier willekeurig, omdat jullie slechts een minderheid vertegenwoordigen, die gedoemd is te verdwijnen. Wij hebben de plicht om het werkende volk duidelijk te maken wat dit voor een regering is en hoe deze regering van jullie zich gedraagt, om het volk tegen jullie te organiseren en om het in staat te stellen jullie te verslaan. Het is zeer waarschijnlijk, dat wij ons gedwongen zullen zien dezelfde methoden te gebruiken als jullie, maar dan alleen tijdelijk, als overgangmaatregel (*Rumoer, interrupties*) Zeker: om dezelfde methoden te gebruiken als jullie, met dat verschil dat jullie de minderheid vertegenwoordigen en wij de meerderheid (*Interrupties, rumoer*)

Farinacci: Nou dan, waarom maken jullie geen revolutie? Het loopt met u nog hetzelfde af als met Bombacci*! Ze zullen u uit de partij zetten!

Gramsci: Toen de Italiaanse bourgeoisie de nationale eenheid realiseerde, vormde ze een minderheid van de bevolking, maar aangezien ze opkwam voor de belangen van de meerderheid, ook al volgde die haar niet, kon ze aan de macht blijven. Jullie hebben gewonnen met de wapens, maar jullie hebben geen enkel programma, jullie vertegenwoordigen niets nieuws of progressief. Jullie hebben slechts de revolutionaire voorhoede geleerd dat in laatste instantie alleen de wapens het succes van de programma's en de niet-programma's bepalen. (*Interrupties, commentaar*)

Voorzitter: Wilt u niet in de rede vallen!

Gramsci: Deze wet zal de beweging, die jullie zelf in het land ontketenen, niet tegenhouden. Omdat de vrijmetselarij massaal zal overgaan naar de fascistische partij en er een vleugel van zal vormen, is het duidelijk dat jullie met deze wet hopen te verhinderen dat er grote organisaties van arbeiders en boeren ontstaan. Dat is de werkelijke betekenis van de wet.

Een enkel fascist herinnert zich nog vaag de lessen van zijn oude leermeesters, uit de tijd dat hij nog revolutionair en socialist was. Hij weet dat een klasse niet als klasse kan blijven bestaan en nooit zover kan komen dat ze uiteindelijk de macht grijpt, als ze niet beschikt over een partij of een organisatie waarin het beste en meest bewuste deel van die klasse samenkomt. Ook in de troebele en reactionaire verdraaiing van de lessen van Marx zit een kern van waarheid. Het is inderdaad erg moeilijk voor een klasse om haar problemen op te lossen en die doelen te bereiken, die in haar bestaan en in de maatschappelijke krachten besloten liggen, als er geen voorhoede wordt gevormd die deze klasse kan voorgaan bij de verwezenlijking van die doelen. Maar dat wil nog niet zeggen dat de reactie deze inzichten op een oppervlakkige en mechanische manier voor haar eigen doelen kan gebruiken! Deze wet is bedoeld voor Italië en zal in Italië moeten worden toegepast, waar de bourgeoisie er op geen enkele manier in is geslaagd en er nooit in zal slagen om het belangrijke vraagstuk van de Italiaanse boeren, het vraagstuk van Zuid-Italië op te lossen. Niet voor niets wordt tegelijk met dit wetsvoorstel een reeks projecten voor de ontwikkeling van Zuid-Italië aangekondigd.

Een stem: Spreek over de vrijmetselarij!

Gramsci: U wilt dat ik over de vrijmetselarij spreek. Maar in het opschrift van de wet staat geen woord over de vrijmetselarij; er wordt slechts gesproken over organisaties in het algemeen.

In Italië heeft het kapitalisme zich alleen kunnen ontwikkelen omdat de staat de boerenbevolking zware belastingen heeft opgelegd, vooral in het zuiden. Jullie merken nu hoe dringend deze problematiek is en daarom beloven jullie nu een miljard voor Sardinië, en voor honderden miljoenen aan openbare werken in heel Zuid-Italië. Maar als jullie hier ernst mee willen maken, zullen jullie moeten beginnen met aan Sardinië die 100-150 miljoen aan belastinggelden terug te geven die jullie jaarlijks van het Sardijnse volk afpersen. Dan zouden jullie aan het zuiden de honderden miljoenen aan belastinggelden moeten teruggeven, die jullie jaarlijks afpersen van de Zuid-Italiaanse bevolking.

Mussolini: Heffen jullie soms geen belastingen in Rusland?

Een stem: In Rusland stelen ze, daar betalen ze geen belastingen!

Gramsci: Zo ligt de zaak niet, geachte collega. U zou toch op zijn minst op de hoogte moeten zijn van de parlementaire beschouwingen die over deze kwestie zijn te

vinden in de bibliotheken. Het gaat niet om het normale burgerlijke mechanisme van belastingheffing. Waar het om gaat is dat de staat elk jaar aan de Zuid-Italiaanse gewesten een som aan belastinggelden onttrekt, die er op geen enkele manier, met geen enkele vorm van dienstverlening terugkomt ...

Mussolini: Dat is niet waar!

Gramsci: ... sommen die de staat afperst van de Zuid-Italiaanse boerenbevolking om het kapitalisme van Noord-Italië een financiële basis te verschaffen. (*Interrupties, commentaar*) In deze bodem, die van de tegenstellingen van het Italiaanse kapitalisme, zal onvermijdelijk en ondanks de moeilijkheden die het fascisme organisatievorming in de weg legt, de eenheid groeien van arbeiders en boeren tegen de gemeenschappelijk vijand.

Jullie, fascistten, en u, fascistische regering, hebben ondanks de demagogie van jullie redevoeringen deze tegenstelling, die al langer bestond, niet kunnen opheffen. Jullie hebben er juist voor gezorgd dat de volksklassen en de massa's deze tegenstelling nog harder voelen. Jullie hebben gehandeld onder dwang van de omstandigheden. Jullie hebben nog meer explosieven toegevoegd aan de springlading die de ontwikkeling van de kapitalistische samenleving heeft voortgebracht. En nu denken jullie dat jullie met een wet tegen de organisaties de dodelijke gevolgen van jullie eigen optreden kunnen voorkomen. (*Interrupties*) Daarover gaat het in de discussie over deze wet!

Jullie kunnen "de staat veroveren", jullie kunnen de wetboeken veranderen, jullie kunnen proberen te voorkomen dat de organisaties in hun huidige vorm blijven bestaan, maar jullie kunnen de objectieve omstandigheden, waarin jullie gedwongen zijn te opereren, niet naar jullie hand zetten. Jullie zullen het proletariaat slechts dwingen een andere richting in te slaan dan het tot nu toe op het gebied van de massaorganisatie heeft gevolgd. Tot het proletariaat en tot de boerenmassa's van Italië willen wij vanaf dit spreekgestoelte zeggen, dat de revolutionaire krachten van Italië zich niet laten vernietigen, dat jullie boze droom nooit werkelijkheid zal worden. (*Interrupties*) Het is erg moeilijk om op een bevolking van 40 miljoen mensen dezelfde regeermethoden toe te passen als Tsankov.* In Bulgarije wonen een paar miljoen mensen en toch slaagt de regering er, ondanks buitenlandse hulp, niet in om de coalitie van de communistische partij met de kracht van de revolutionaire boeren eronder te krijgen. En in Italië wonen wel 40 miljoen mensen.

Mussolini: De communistische partij heeft minder leden dan de Italiaanse fascistische partij!

Gramsci: Maar onze partij vertegenwoordigt de arbeidersklasse.

Mussolini: Die vertegenwoordigt ze niet!

Farinacci: Die vertegenwoordigt ze niet, die verraadt ze!

Gramsci: Jullie dwongen instemming af met de knuppel.

Farinacci: En Miglioli?*

Gramsci: Precies! Het verschijnsel Miglioli is van zeer groot belang, juist in verband met wat ik zo-even zei: ook de katholieke massa's oriënteren zich op de revolutionaire strijd. De fascistische kranten zouden niet zijn uitgevaren tegen Miglioli, als het verschijnsel-Miglioli niet een aanwijzing was voor een nieuwe oriëntatie van de revolutionaire krachten, en dat komt omdat jullie de werkende klasse onderdrukken.

Concluderend: de vrijmetselarij is de vlag, die de reactionaire antiproletarische lading moet dekken! Het gaat jullie niet om de vrijmetselarij! De vrijmetselarij zal wel een vleugel van het fascisme worden. De wet gaat over de arbeiders en de boeren, en die zullen dat maar al te goed begrijpen, zodra de wet van kracht wordt. Tot deze massa's willen we zeggen dat jullie fascistena er niet in zullen slagen de organisatorische uitdrukking van hun bestaan als klasse te verstikken, omdat de hele ontwikkeling van de Italiaanse samenleving tegen jullie is. (*Interrupties*)

Voorzitter: Onderbreekt u toch niet! Maar u, geachte Gramsci, heeft het niet over de wet gehad.

Rossoni: De wet is niet tegen de organisaties!

Gramsci: Geachte Rossoni, ze is een artikel van de wet tegen de organisaties. De arbeiders en boeren moeten weten dat jullie niet zullen kunnen verhinderen dat de revolutionaire beweging sterker en radicaler wordt (*Interrupties, rumoer*). Want alleen die vertegenwoordigt nu Italië ... (*Interrupties*). *Voorzitter:* Geachte Gramsci, dit heeft u nu al drie of vier keer gezegd. Weest u zo goed! We zijn geen juryleden voor wie alles een paar keer herhaald moet worden!

Gramsci: Deze dingen moeten herhaald worden; jullie zullen ze moeten aanhoren tot jullie ervan walgen. De revolutionaire beweging zal het fascisme verslaan! (*Commentaar*)

De nieuwe toestand

Toespraak voor het Centrale Comité van de PCd'I, dat vergaderde op 9 en 10 november 1925.

Gezien de nieuwe situatie in Italië en de omstandigheden waarin onze partij zal komen te verkeren als de “wet op de geheime genootschappen” in werking treedt, zullen wij zo spoedig mogelijk alle organisatorische activiteiten van de partij moeten herzien. Was de situatie een jaar geleden nog zo dat wij ons allereerst wijdden aan het rekruteringswerk, nu de situatie is veranderd moeten wij onze organisatie veranderen en moeten wij de aanval, die met behulp van de nieuwe wet tegen onze partij zal worden ingezet, afslaan. Voor de behandeling van deze zeer belangrijke organisatorische problemen is een speciale zitting van het Centraal Comité vereist.

Een belangrijk vraagstuk waarover wij ons moeten buigen is, hoe wij onze activiteiten kunnen opvoeren en de politieke slagvaardigheid van de partij kunnen vergroten. Nu de *Confederazione Generale del Lavoro* (CGL) is verdwenen, moeten wij harder werken en moet de afdeling agitatie en propaganda een breder terrein van activiteiten bestrijken, om de algemene parolen aan te passen aan de plaatselijke omstandigheden, zodat ze steeds in daadwerkelijke en concrete actie worden vertaald. Kameraad Sylvia suggereerde om met dat doel de centrale partijorganen efficiënter te organiseren en de banden tussen het centrum en de periferie van de partij aan te halen. Dat is een goed voorstel. Als het centrum op de hoogte wil zijn van de plaatselijke omstandigheden zal het de ontwikkelingen daar goed moeten volgen en de partijorganen van de verschillende centra moeten bijhouden. Dat kan, als we dit soort activiteiten beperken tot de grootste centra. Zo zal het ongetwijfeld nuttig zijn om rechtstreeks contact te houden met de grootste en belangrijkste cellen. We kunnen deze taak toevertrouwen aan een kameraad. In ieder geval zullen we onze hele manier van werken en de organisatorische richtlijnen van de partij aan de nieuwe situatie moeten aanpassen.

Wat betreft de gebeurtenissen in Turijn het volgende. Kameraad Boschi heeft inderdaad onjuist gehandeld. Hij had de massa, de plaatselijke partijorganisatie, de cellen bij Fiat of op zijn minst de bedrijfscommissie moeten raadplegen. Bovendien heeft hij iedere vorm van agitatie en politieke actie onder de arbeiders tegen Fiat achterwege gelaten. Maar we moeten toegeven dat de resultaten als geheel positief waren en dat de objectieve situatie die ontstond voor ons gunstig was. Het akkoord dat door de communistische bedrijfscommissies van Fiat is afgesloten, is het laatste akkoord dat door een arbeidersorganisatie is overeengekomen. Dat is belangrijk en zal ook in de geschiedenis van de arbeidersbeweging van Turijn en van Italië waardevol blijken.

De politieke situatie

Met de aanslag van Zaniboni* is een periode uit de geschiedenis van ons land afgesloten, de periode die begon met de bezetting van de fabrieken. Zij die meenden, dat de problemen van de proletarische beweging op een opportunistische manier konden worden opgelost, hebben het veld moeten ruimen: na de aanslag van Zaniboni is de reformistische partij ontbonden. Alle inspanningen van *Avanti!* zijn uitgelopen op een volledige mislukking. De fascistische gelijkschakeling van de pers kan als voltooid

worden beschouwd. De vrijmetselarij, die grote politieke kracht die Italië zo lang heeft beheerst, is geliquideerd.

In het burgerlijke kamp hebben de fascistten de leiding genomen. Het fascisme is nu op het hoogtepunt van zijn ontwikkeling. Het verenigt de bourgeoisie onder fascistische leiding en brengt daarmee de organisatorische zwakheden van die klasse tot een minimum terug. De fascistische Grote Raad is het centrale orgaan van de bourgeoisie geworden, dat alles beheerst. Nu de bourgeoisie zich in haar geheel achter het fascisme heeft geschaard kan ze zich handhaven, hoewel zij historisch gezien haar economische grondslag heeft verloren. Door zich te organiseren kan een klasse namelijk gedurende een bepaalde tijd aan de macht blijven, ook al is haar economische basis weggefallen.

De economische tegenstellingen zijn door het fascisme natuurlijk niet opgeheven, en dat kan ook niet. Ze zijn eerder aangescherpt. De productiekrachten, die in Italië steeds zijn achtergebleven bij de nationale behoeften, zijn niet toegenomen. Er voltrekt zich nu een economische concentratie die een snelle verwijdering tot gevolg zal hebben tussen de middenklassen en de bourgeoisie. Tot nu toe had de kleine burgerij in Italië een economische functie: ze spaarde. De kleine spaarders van Zuid-Italië waren erg belangrijk. Eertijds belegden zij hun spaargeld in staatsobligaties, daarna werd dat geld vergaard door de Discontobank (*Banca di Sconto*) en de laatste tijd komt het bij de twee emissiebanken van Zuid-Italië terecht: de Bank van Napels en de Bank van Sicilië. Het fascisme wil nu de uitgifte van effecten en obligaties centraliseren om de twee Zuid-Italiaanse banken op te slokken en om een maximale concentratie van kapitaal te bewerkstelligen. Het politieke monopolie gaat dus gepaard met een volledig economisch monopolie van de bourgeoisie, die wordt vertegenwoordigd door het fascisme.

Dat zal met name gevolgen hebben in Zuid-Italië. De slag, toegebracht aan de Zuid-Italiaanse banken, aan de politieke krachten die daarop steunden, en aan de hele Zuid-Italiaanse economie, moet wel reacties losmaken en aanleiding geven tot botsingen.

Ook de manier waarop de aflossing van de oude schulden en van de Amerikaanse leningen is geregeld, zal ernstige gevolgen hebben. Meer dan de helft van de Italiaanse industrie zal in buitenlandse handen vallen. Hierdoor zullen de arbeiders dubbel worden uitgebuit en dat zal hen met verdubbelde kracht tot agitatie en strijd aanzetten. Onder de kleine burgerij zal, als reactie op deze kolonisering van Italië, het nationale sentiment weer opleven, en dat zal zich tegen het fascisme keren.

Bovendien raakt de kleine bourgeoisie, nu de Ras* buiten spel zijn gezet, voorrechten kwijt olie ze dacht te hebben veroverd. Ze kan zichzelf nu niet meer wijs maken, dat ze de macht in handen heeft. In de kringen van het fascisme zelf, dat de kaders voor zijn organisatie hoofdzakelijk rekruteert uit de kleine burgerij, zal verdeeldheid ontstaan. Het fascisme heeft tenslotte, met de jongste wetten op de bestuursvorm van de gemeenten en de vakbondsorganisaties, alle massaorganisaties vernietigd, iedere uitdrukking van de volkswil onmogelijk gemaakt en de vertegenwoordigende lichamen in feite de macht ontnomen. De fascistten zullen onder de boeren op zoek gaan naar collaborateurs en de meest omkoopbare elementen openbare bestuursfuncties geven. In de industrie zullen ze steun zoeken bij een laag van de arbeidersklasse, die uit leidinggevende figuren bestaat. Ze zullen die omkopen door hun bepaalde voorrechten te verlenen (functies in de corporaties enz.). Die elementen, die aan de kant stonden van de reformisten, zullen

overlopen naar de fascistten. De fascistische organisatie zal hierdoor zeker beter functioneren. Voor het moment betekent het een schijnbare oplossing. Maar in werkelijkheid zal de toestand hierdoor alleen maar verergeren. Voor de boeren is het bestuur van de gemeente erg belangrijk. De benoeming van bestuurscolleges zal aanleiding geven tot hevige strijd - ook in fascistische kring - en dat zal uitlopen op een opstand. Aan de andere kant zullen de fascistische pogingen om verdeeldheid te zaaien onder de proletarische massa's, door een arbeidersaristocratie van omkoopbare proletarische elementen te creëren, er niet in slagen de meest uitgebuite en door economisch nood gedreven massa's in toom te houden. Zeker niet als wij deze massa's weten te organiseren.

In Italië is de situatie revolutionair, wanneer het proletariaat van het noorden sterk is. Als het proletariaat van het noorden zwak is, zoeken de boeren aansluiting bij de kleine burgerij. En omgekeerd vormen de boeren van Zuid-Italië een kracht waar een revolutionaire impuls van uitgaat naar de arbeiders van het noorden. De noordelijke fabrieksarbeiders en de boeren van het zuiden zijn dan ook de twee directe revolutionaire krachten (de zuidelijke boeren staan voor tachtig procent onder controle van de geestelijkheid) waaraan wij al onze krachten moeten wijden.

Wij moeten de industriearbeiders van het noorden organiseren. Vooral nu de CGL is weggevallen rust het volledige gewicht van deze taak op onze schouders. We komen hierop terug bij de behandeling van de vakbondskwestie. In Zuid-Italië heeft het fascisme een aantal traditionele leiders uitgeschakeld, die een groot deel van de boerenmassa's controleerden en een belangrijke antifascistische kracht vormden. De vorming van een Zuid-Italiaanse actiepartij is niet mogelijk. Er tekent zich echter een tendens af, die we de Zuid-Italiaanse versie van het "migliolisme" zouden kunnen noemen. Wij moeten hier gebruik van maken. Als we erin slagen de Zuid-Italiaanse boeren te organiseren, hebben we de revolutie gewonnen. Als het moment van de beslissende actie daar is, en de legers van de bourgeoisie moeten worden overgebracht van het noorden naar het zuiden om de opstand neer te slaan van de Zuid-Italiaanse boeren, die een bondgenootschap hebben gesloten met de proletariërs van het Noorden, zal dat de fabrieksarbeiders meer armslag geven. Onze taak is dus in zijn algemeenheid duidelijk: we moeten de fabrieksarbeiders uit het noorden en de boeren uit het zuiden organiseren en tussen hen een revolutionaire eenheid smeden.

De juistheid van onze algemene politieke lijn is de laatste tijd bevestigd. De oude politieke leiders, die niet zo gemakkelijk zullen berusten in het verlies van hun machtspositie, zullen nog wel iets ondernemen, en we zullen voorbereid moeten zijn op de gevolgen, die dat zal hebben. We zullen ongetwijfeld te maken krijgen met een gewelddadige strijd en dat zal een hechte organisatie eisen van onze partij, waar zich steeds grotere massa's achter scharen. En we zullen het vraagstuk van de banden met die massa's volledig moeten oplossen. We moeten de partij beschermen tegen de verzwakking tengevolge van fractiestrijd.

De partij moet duidelijke en nauwkeurige richtlijnen geven, we moeten in staat zijn om het spel van de verschillende krachten te verklaren, en daarom mogen we het niet laten bij een herhaling van de bekende formules over de klassenstrijd zonder dat die inhoudelijk zijn afgestemd op de gecompliceerde dagelijkse werkelijkheid. Wat Zaniboni heeft gedaan verklaart het gedrag van veel partijen: zowel de opstelling van *Avan-*

ti! inzake de Amerikaanse leningen als de toenadering tussen de republikeinen en de maximalisten. Deze partijen maakten zichzelf wijs dat ze met hun vreemde plannen en strijdmethoden successen konden boeken. In bepaalde kwesties diende *Avanti!* zich aan met een regeringsprogramma, het blad benaderde bepaalde problemen vanuit het standpunt van degene die uit is op korte termijnoplossingen. We zullen vooral het grote vakbondsvraagstuk moeten oplossen.

Er moet nog betere propaganda worden gemaakt om in de periferie van de partij efficiëntere politieke kaders te vormen. De scholing van onze partij moet worden uitgebreid. We moeten ons ten doel stellen aan een groot aantal kameraden een tweedaagse scholing te geven waarin twee kernthema's moeten worden uitgediept: de toestand in Italië en de aard en de taken van de partij.

Tenslotte moeten we onze publiciteit opvoeren. Er zullen op de kortst mogelijke termijn twee publicaties moeten uitkomen: één over de geschiedenis van de Italiaanse arbeidersbeweging en één over de toestand in Italië, de maatschappelijke krachten in ons land, enzovoort.

De situatie van de vakbeweging

Het fascisme heeft in feite alle organisaties vernietigd die spontaan in de arbeiderswereld waren ontstaan. Wij moeten ons nu twee dingen afvragen:

- 1) hoe moeten we ons opstellen tegenover de CGL? En;
- 2) hoe moeten we ons vakbondswerk aanpakken?

De CGL zal met betrekking tot de centrale organisatie dezelfde lijn volgen als ze in 1923 heeft gevolgd ten opzichte van de spoorwegbond. Ze zal proberen te garanderen, dat tegen de tijd dat de vakbeweging weer opleeft, de leiding van die beweging opnieuw stevig in handen is van de huidige CGL-leiders. We moeten dan ook tegelijk duidelijk maken, dat de CGL de basisorganisatie van het proletariaat moet blijven én in de bedrijven actief zijn. We moeten een hoofdrol spelen bij de wederopbouw van de vakbeweging, zodat die herrijst onder onze leiding.

In 1923 formuleerden de fascistten een maximumprogramma voor hun vakbondspolitiek: zij wilden een fascistisch monopolie op de vakbondsorganisatie, dat zijn bekroning zou moeten vinden in fascistische afvaardigingen in de fabrieken. Tot dan toe waren de fabriekscommissies in handen van de arbeiders. Van nu af aan zullen de industriëlen collectieve arbeidsovereenkomsten sluiten met de fascistische corporaties, maar vervolgens zullen ze de noodzakelijke aanpassingen aan moeten brengen in overleg met de massa in de fabriek. De industriëlen willen geen grote externe vakorganisaties, maar een vorm van arbeidersorganisatie in het bedrijf, omdat die nodig is voor een goed functioneren van de fabriek. Tegen die reële achtergrond moeten we hun overeenkomst met de fascistten dan ook zien, Hieruit volgt dat alleen in de fabriek een effectieve arbeidersorganisatie blijft bestaan en dat onze acties in de fabrieken van doorslaggevende betekenis worden. De reformisten zullen in de fabrieken niets beginnen: de massa's oriënteren zich, naarmate men dichterbij de fabriek komt, steeds meer naar links, en dat maakt ons werk lichter en vruchtbaarder.

Aangezien de fascistten met de nieuwe kieswet en de invoering van de *podestà* de ar-

beidersklasse deelname aan het politieke leven onmogelijk hebben gemaakt, moeten de arbeiders zelf de middelen scheppen om uitdrukking te geven aan hun wil. De communistische partij heeft dan ook de taak om daartoe nieuwe organisatievormen te stimuleren. De huidige situatie maakt het mogelijk en noodzakelijk om arbeiderscomités te vormen, die zich op den duur kunnen ontwikkelen tot volwaardige organisaties, die vanuit de fabriek de hele massa bereiken en die de vertegenwoordigende organen kunnen worden van de massa.

Het vakbondswerk wordt op die manier de enige dagelijkse politieke activiteit van onze communistische afdelingen; het vakbondscomité wordt de partijafdeling. Tot nu toe hebben de vakbondscomités bij de mensen de indruk gewekt dat het organisaties zijn, die ingaan tegen de CGL. Van nu af aan zullen het werkorganen van de partij zijn en moeten ze daarom ook nauwere banden onderhouden met de partij.

Het vakbondscomité moet een werkplan opstellen waarin rekening wordt gehouden met de toekomstige organisatiestructuur van de partij. Het comité moet competente personen belasten met het belangrijke werk, waarbij kwaliteiten zwaarder dienen te wegen dan ...

We zullen ook onze lijn moeten bepalen tegenover de CGL, voor het geval die besluit haar activiteiten te verleggen naar het buitenland. We moeten er wel rekening mee houden dat het hier om een delicate aangelegenheid gaat en dat we ons absoluut niet voor de wagen van de reformisten moeten laten spannen, die ons als provocateurs afschilderen.

De industriëlen zullen op allerlei manieren proberen te voorkomen dat wij vaste voet krijgen in de fabrieken en ze zullen ook proberen om de samenstelling van de meest vooruitstrevende arbeidersmassa's te veranderen. Vóór de oorlog waren het vooral landarbeiders en niet of nauwelijks gekwalificeerde arbeiders die emigreerden. Sinds de komst van het fascisme gebeurt het tegenovergestelde. Veel gekwalificeerde arbeiders zijn naar het buitenland getrokken waar hun werk hogelijk wordt gewaardeerd. Fiat en Gualino zijn op dit moment van plan om een groot aantal arbeiders te ontslaan, die dan zullen moeten emigreren, en om in hun plaats ongekwalificeerde arbeiders uit Veneto en Sicilië aan te nemen. Hierdoor verandert de arbeidersklasse van Turijn van samenstelling en verzwakt ze. Op deze manier kunnen de industriëlen doen alsof zij de oplossing hebben voor het vraagstuk van Zuid-Italië; de industriëlen zouden werk bieden aan de Zuid-Italiaanse boeren die niet meer kunnen emigreren. Bovendien kunnen hierdoor spanningen ontstaan tussen de arbeiders uit Turijn en die uit Sicilië. Dat zou de massa's verzwakken en in het voordeel werken van de industriëlen. Dit zijn verontrustende ontwikkelingen. Wat bij Fiat gebeurt verdient onze aandacht en noopt tot waakzaamheid.

Nu de fascistten proberen hun collectieve arbeidsovereenkomsten door te drukken in de fabriekscommissies, is het zaak voorzichtig te opereren. Als wij ons hier openlijk tegen verzetten, lopen onze kameraden het risico te worden ontslagen. We moeten agiteren om de massa in beweging te brengen. Het is niet mogelijk onze acties op dit gebied aan vaste regels te binden. Ons optreden moet worden afgestemd op de concrete situatie van de arbeidersmassa, die van geval tot geval kan verschillen. Het belangrijkste is dat wij bij ons agitatie-werk onder de arbeiders steeds eisen stellen, die in het belang zijn van de massa, en dat wij duidelijk weten te maken, dat wij opkomen voor de belangen van de werkers, met name van de meest uitgebuite en slechtst betaalde onder hen. We

moeten ons verzetten tegen de vorming van een arbeidersaristocratie die voorrechten geniet ten koste van de rest van de massa. Zo moeten wij ons verzetten tegen collectieve arbeidsovereenkomsten voor beperkte groepen, want dat werkt het ontstaan van groepen arbeiders met speciale voorrechten in de hand.

Het is niet de bedoeling dat wij de organisatorische kaders of de bestuurders leveren voor de CGL. Wat wij moeten doen is in de fabrieken stelselmatig opkomen voor de belangen van de werkers, zodat bij de arbeiders het idee leeft van een vakbondsorganisatie met een duidelijk klassenkarakter. Zo vormen wij de aanzet tot zo'n organisatie die, op het moment dat de arbeiders weer in beweging komen, de maximale organisatie van het proletariaat herstelt op onze politieke grondslag en overeenkomstig onze lijn, en die de huidige vakbonds bureaucratie buiten spel zet.

De bestuurders van de CGL zullen, zeker als ze in het buitenland verblijven, niets ondernemen onder de massa's in de fabrieken. Zij zullen een uiterst breekbaar netwerk in stand houden van een aantal comités, die slechts in naam bestaan en geen enkele band hebben met de massa's. Wij zullen daarentegen te midden van de arbeiders in de bedrijven de werkelijke vakbeweging opnieuw opbouwen op basis van onze beginselen, zodat we die in de toekomst onze organisatie kunnen noemen.

Zodra zich praktische organisatieproblemen voordoen, moeten we die meteen oplossen. We moeten nu beslissen over de leiding en de doelstellingen van onze activiteiten aan het vakbondsfront. We moeten ons nu bepalen tot agitatie werk waarbij het parool moet zijn: verdediging van de arbeidersbelangen, tegen de corporatieve organisatie.

Het fascisme en de fascistische politiek

Uit de stellingen die werden goedgekeurd door het Derde Congres van de PCd'I dat in januari 1926 in Lyon, Frankrijk, bijeenkwam (stellingen 15 tot en met 18).

15. Het fascisme is een gewapende reactionaire beweging, die zich ten doel stelt de eenheid en de organisatie van de werkende klasse te vernietigen om de arbeidersbeweging een halt toe te roepen, en als zodanig past het in de traditionele politiek van de Italiaanse heersende klasse en maakt het deel uit van de strijd, die het kapitalisme tegen de arbeidersklasse voert. Daarom heeft het fascisme bij het ontstaan, bij de organisatie-opbouw en bij de verdere ontwikkeling steun gekregen van alle oude heersende groepen, maar vooral van de grootgrondbezitters, die zich extra bedreigd voelden door de druk van de volksmassa's van het platteland.

Maar de maatschappelijke basis van het fascisme wordt gevormd door de stedelijke kleine burgerij en door een nieuwe agrarische bourgeoisie, opgekomen als gevolg van veranderingen in het grondbezit, die zich in sommige streken hebben voltrokken (verschijnselen van agrarisch kapitalisme in Emilia, opkomst van een categorie van tussenpersonen op het platteland grondbeurzen-, recente grondverdelingen). Hierdoor, en omdat het een ideologische en organisatorische eenheid heeft gevonden in de militaire eenheden waarin de oorlogstraditie herleeft (de cultus van de dapperheid in het gevecht) en die een guerrillaleger vormen dat wordt ingezet tegen de werkers, kan het fascisme het plan opvatten en uitvoeren om de staat op de oude heersende klassen te veroveren. Het is absurd om dit een revolutie te noemen. De nieuwe groepen die zich achter het fascisme scharen hebben echter een gemeenschappelijke oorsprong en een zelfde mentaliteit van een "ontkiemend kapitalisme". Dat verklaart waarom zij de strijd aanbinden met de oudere generatie politici en die rechtvaardigen met een ideologische constructie, die lijnrecht ingaat tegen de traditionele theorieën over de staat en over de relatie tussen de staat en de burgers. De enige verandering die het fascisme aanbrengt in het conservatieve en reactionaire programma, dat de Italiaanse politiek steeds heeft beheerst, is de visie op de manier waarop de reactionaire krachten moeten worden verenigd. Tegenover de oude tactiek van overeenkomsten en compromissen stelt het fascisme de organische eenheid van de bourgeoisie, die verenigd zou moeten worden binnen één enkel politiek organisme met één centrale leiding waaraan zowel de partij, als de regering, als het staatsapparaat onderworpen moeten zijn. Dit voornemen sluit aan bij de wil om iedere revolutionaire aanval af te slaan, en daarom kan het fascisme rekenen op de steun van het meest uitgesproken reactionaire deel van de bourgeoisie en van de grootgrondbezitters.

16. De fascistische methode om de openbare orde, de particuliere eigendom en de staat te verdedigen, brengt, meer nog dan het traditionele systeem van compromissen en de politiek van historisch links, scheuringen teweeg in maatschappelijke verbanden en in hun politieke bovenbouw. De reacties die deze methode oproept, moeten in samenhang worden gezien met de toepassing ervan in de economie en in de politiek. Om met het laatste te beginnen: de organische eenheid van de bourgeoisie is niet onmiddellijk een feit op het moment, dat het fascisme de macht grijpt. Naast het fascisme blijven centra bestaan van burgerlijke oppositie tegen het regime. Aan de ene kant slaagt het fascisme er niet in die groep in zich op te nemen, die blijft vertrouwen op Giolitti's oplossing voor

het vraagstuk van de staat. Deze groep is verbonden met een deel van de industriële bourgeoisie en heeft met haar op Labour geïnspireerde reformistische programma invloed op bepaalde groepen arbeiders en kleinburgers. Aan de andere kant wordt het programma dat de staat een maatschappelijke basis wil verschaffen in democratische groepen van het Zuid-Italiaanse platteland en in het “gezonde” deel van de Noord-Italiaanse industrie (*Corriere della Sera*, de vrijhandelslobby, Nitti) steeds meer het programma van een politieke oppositie tegen het fascisme met een massabasis in het zuiden (Nationale Unie*).

Het fascisme is gedwongen deze overgebleven groepen hard aan te pakken en moet met nog hardere middelen de strijd aanbinden met de vrijmetselarij, die het terecht beschouwt als organisatorisch zwaartepunt van alle krachten, die de staat van oudsher steunen. Dit conflict, dat duidt op een breuk in het blok van conservatieve en antiproletarische krachten, kan onder bepaalde omstandigheden in het voordeel werken van het proletariaat, dat zich zo sneller kan ontwikkelen tot derde en beslissende factor in het politieke krachtenspel.

Op economisch terrein handelt het fascisme als instrument van een industriële en agrarische oligarchie: het geeft het kapitalisme het beheer over alle maatschappelijke rijkdommen. Dat kan alleen maar tot onvrede leiden bij de kleine burgerij, die dacht dat met de komst van het fascisme het tijdperk van haar heerschappij was aangebroken.

Het fascisme treft een hele reeks maatregelen om een nieuwe industriële concentratie te bevorderen (afschaffing van de successierechten, financiële en belastingpolitiek, verscherping van het protectionisme). Daarnaast voert het fascisme een beleid ten gunste van de grootgrondbezitters, tegen de belangen van de kleine en middelgrote boeren in (belastingen, invoerheffing op graan, de zogenaamde “graanslag”*). Door de accumulatie tengevolge van deze maatregelen groeit de nationale rijkdom niet, maar wordt de ene klasse geplunderd in het voordeel van de andere, dat wil zeggen de werkende klassen en de middenklassen worden geplunderd in het voordeel van de plutocratie. Dat het fascisme de plutocratie wil bevoordelen blijkt overduidelijk uit het plan om in het nieuwe wetboek van koophandel het stelsel van preferente aandelen wettelijk vast te leggen. Een handjevol financiers krijgt op die manier de ongecontroleerde beschikking over enorme hoeveelheden spaargeld, die afkomstig zijn van de middelgrote en kleine bourgeoisie, en deze groepen wordt het recht ontnomen om over hun eigen spaargeld te beschikken. In dezelfde opzet past het plan, dat veel ingrijpender politieke gevolgen zal hebben, om de emissiebanken samen te voegen. Dat betekent in de praktijk het liquideren van de twee grote Zuid-Italiaanse banken. Bij deze twee banken komen op dit moment het spaargeld van Zuid-Italië en de geldzendingen van de emigranten (zo’n 600 miljoen lire) terecht. Zij hebben dus dezelfde functie die in het verleden werd uitgeoefend door de staat, met de uitgifte van schatkistpapier, en de Discontobank, die gezamenlijk de belangen behartigden van een deel van de Noord-Italiaanse zware industrie. De Zuid-Italiaanse banken werden tot nu toe beheerst door de dominante klassen van het zuiden, wier greep op deze banken de reële grondslag vormde van hun politieke macht. Door de uitschakeling van de Zuid-Italiaanse banken in hun functie van emissie-instellingen zal de grote industrie van het noorden, die, via de Handelsbank, de Bank van Italië in haar greep heeft, deze functie overnemen. Op die manier zullen de “koloniale” economische uitbuiting en de

verarming van Zuid-Italië in hevigheid toenemen en zal ook het geleidelijke proces van verwijdering tussen de staat en de Zuid-Italiaanse kleine bourgeoisie worden versneld.

De economische politiek van het fascisme vindt zijn afronding in de maatregelen, die zijn gericht op een koersverhoging van de lire, sanering van het staatsbudget, afbetaling van de oorlogsschulden en het binnenhalen van Brits-Amerikaans kapitaal in Italië. Op al deze gebieden voert het fascisme het programma uit van de plutocratie (Nitti) en van een industrieel-agrarische minderheid ten koste van de meerderheid van de bevolking die onder steeds slechtere omstandigheden moet leven.

Bekroning van alle ideologische propaganda en van de politieke en economische koers van het fascisme is de neiging tot het "imperialisme". Deze tendens wijst op de behoefte van de heersende klassen van industrie en landbouw in Italië om buiten het nationale grondgebied de elementen te zoeken voor een oplossing van de crisis van de Italiaanse samenleving. Hier liggen de kiemen voor een oorlog, die schijnbaar zal worden uitgevochten voor gebiedsuitbreiding van Italië. In werkelijkheid zal het fascistische Italië in zo'n oorlog een instrument zijn in de handen van één van de imperialistische groepen, die elkaar de heerschappij over de wereld betwisten.

17. De politiek van het fascisme heeft zijn weerslag op de massa's. Het ernstigste verschijnsel is de steeds definitievere verwijdering tussen de plattelandsbevolking van Zuid-Italië en van de eilanden enerzijds en de krachten, die de staat steunen, anderzijds. De oude heersende klasse van het zuiden (Orlando, Di Cesarò, De Nicola e.a.) verliest geleidelijk haar functie van tussenschakel tussen de Zuid-Italiaanse volksmassa's en de staat. De kleine burgerij komt dan ook steeds dichterbij de boeren. Het systeem van uitbuiting en onderdrukking van de Zuid-Italiaanse massa's wordt door het fascisme tot het uiterste doorgevoerd. Dit versnelt het radicaliseringsproces, ook bij de middenklasse, en het toont de ware dimensies van het vraagstuk van Zuid-Italië, een vraagstuk dat pas zal worden opgelost door een opstand van de boeren, die zich verbinden met het proletariaat in de strijd tegen de kapitalisten en tegen de grootgrondbezitters.

Ook de middelgrote en arme boeren uit de andere delen van Italië zullen op den duur een revolutionaire functie krijgen, maar dat is een langzamer proces. Het Vaticaan - waarvan het fascisme de reactionaire functie heeft overgenomen - heeft niet langer de volledige controle over de massa's van het platteland via de priesters, de Katholieke Actie* (*Azione Cattolica*) en de Volkspartij. Een deel van de boeren is door deze organisaties, die onder leiding staan van de kerkelijke autoriteiten, opgewekt tot de strijd voor de verdediging van de eigen belangen, maar kiest nu, onder de economische en politieke druk van het fascisme, een duidelijk klassenstandpunt en begint te beseffen, dat zijn lot onverbreekbaar verbonden is met dat van de arbeidersklasse. Een aanwijzing voor deze tendens is het verschijnsel Miglioli. Een ander zeer interessant symptoom van deze tendens is het feit dat de witte organisaties, die als onderdeel van de Katholieke Actie onder de directe leiding staan van het Vaticaan, hebben moeten toetreden tot dezelfde inter-syndicale comités als de Rode Liga's, die de uitdrukking zijn van het proletarische tijdperk, waarvan de katholieken al in 1870 voorspelden dat het voor de Italiaanse samenleving zou aanbreken.

Wat het proletariaat betreft: de pogingen, die worden ondernomen om verdeeldheid te zaaien, stuiten op het actieve verzet van de revolutionaire voorhoede en op het passieve

verzet van de grote massa, die in wezen klassenbewust blijft en opnieuw in beweging zal komen zodra de fysieke druk van het fascisme afneemt en de drijfveren van het klassenbelang sterker worden. De poging om via de fascistische vakbonden verdeeldheid te zaaien binnen het proletariaat kan als mislukt worden beschouwd. De fascistische vakbonden hebben hun programma gewijzigd en worden nu de rechtstreekse instrumenten van de reactionaire onderdrukking en een verlengstuk van de staat.

18. Op de nieuwe verschuivingen in de maatschappelijke krachtsverhoudingen, die gevaren opleveren voor het fascisme, reageert het regime door de hele samenleving de last te laten voelen van een militaire macht en een onderdrukkingssysteem, dat de hele bevolking vastketent aan de machinale werkelijkheid van de productie zonder de mogelijkheid om een eigen leven te leiden, uitdrukking te geven aan haar eigen wil en zich te organiseren om op te komen voor haar eigen belangen.

De zogenaamde fascistische wetgeving heeft slechts tot doel om dit systeem te handhaven en te bestendigen. De nieuwe kieswet, de wijzigingen in het openbaar bestuur door de invoering van de *podestà* voor plattelandsgemeenten enzovoort, moeten een einde maken aan de deelname van de massa's aan het politieke leven en het bestuur van Italië. De controle op de organisaties verhindert iedere permanente, "legale" vorm van massaorganisatie. De nieuwe vakbondspolitiek ontnemt de CGL en de klassebonden de mogelijkheid om arbeidsovereenkomsten te sluiten en moet hun contact met de massa's, die zich in deze bonden hebben georganiseerd, onmogelijk maken. De proletarische pers wordt verboden; de klassepartij van het proletariaat wordt volledig in de illegaliteit gedreven. Het fysieke geweld en de vervolgingsacties van de politie worden, vooral op het platteland, systematisch uitgevoerd om angst te zaaien en een permanente staat van beleg te handhaven. Deze reactionaire activiteit in zijn verschillende vormen en deze onderdrukking hebben tot gevolg dat de verhoudingen tussen de georganiseerde krachten en de werkelijke maatschappelijke krachtsverhoudingen niet meer met elkaar in overeenstemming zijn, waardoor we enerzijds een schijnbare terugkeer naar normale stabiele verhoudingen zien, en anderzijds de tegenstellingen scherper worden, zodat die elk moment langs nieuwe wegen tot uitbarsting kunnen komen.

18.bis. De crisis die volgde op de moord op Matteotti heeft laten zien hoe de schijnbare stabiliteit van het fascistische regime aan het wankelen kan worden gebracht door een onvoorziene uitbarsting van economische en politieke spanningen, die onmerkbaar toenemen. Deze crisis heeft tegelijkertijd het bewijs geleverd voor het onvermogen van de kleine burgerij om in het huidige tijdsgewricht de strijd tegen de industrieel-agrarische reactie tot een goed einde te brengen.

Personenregister

Agnelli, Giovanni Industrieel en liberaal senator. Grondlegger van het FIAT-automobielconcern in Turijn.

Albertini, Luigi (1871 -1941) Liberaal politicus en uitgever. Hoofdredacteur van het Milanese dagblad *Corriere della Sera*, de spreekbuis van het zakenleven van Milaan. Hij was tegenstander van de politieke lijn en de regeermethoden van Giolitti, die hij als verraad aan de liberale beginselen beschouwde. Fel antiklerikaal; hij verzette zich dan ook tegen het zogenaamde Gentilonipact, het stembusakkoord tussen Giolitti en de katholieke organisaties. Voorstander van de Italiaanse interventie in de Eerste Wereldoorlog. Steunde aanvankelijk Mussolini; drong in zijn krant aan op diens benoeming tot kabinetsformateur (oktober 1922). Schaarde zich echter in de loop van 1923 aan de kant van de oppositie. Na de moord op Matteotti maakte hij van zijn *Corriere della Sera* het grootste oppositie-orgaan tegen Mussolini. In korte tijd steeg de oplage tot bijna één miljoen. Op drie december 1924 hield Albertini in de senaat een rede waarin hij vaststelde dat “*knokploegen en ordinaire misdaden het onvermijdelijke product zijn van dit regime.*” Werd eind 1925 door de fascistten gedwongen zijn ontslag te nemen als hoofdredacteur van de *Corriere della Sera*.

Amendola, Giovanni (1886-1926) Liberaal politicus uit Napels. Kwam met de politiek in aanraking als Romeins correspondent van de *Corriere della Sera*. Was tijdens de Eerste Wereldoorlog naaste medewerker van Albertini. Deelde diens interventionistische standpunt. Kamerlid en leider van de *Democrazia Italiana*, één van de liberale fracties in het parlement. Sympathiseerde aanvankelijk met het fascisme, dat “*Italië had gespaard voor een dodelijke ervaring met het leninisme*”. Pleitte echter eind 1921 voor een centrumlinkse coalitie van liberaal-democraten, reformistische socialisten en de Volkspartij. Minister van Koloniën in het kabinet Facta. Verzette orde op te bouwen”. Minister van Koloniën in het kabinet Facta. Verzette zich hevig tegen capitulatie voor Mussolini toen die in 1922 dreigde met een fascistische opstand. Was tegen deelname van fascistten aan de regering. Hij en zijn groep van voornamelijk Zuid-Italiaanse afgevaardigden waren de enige liberalen, die meteen na de mars op Rome in de oppositie gingen. Nam deel aan de Aventijnse afscheiding in 1924. Trad samen met de socialist Turati op als woordvoerder van de Aventijnse oppositie. Democratische antifascisten moesten zich zijns inziens alleen bedienen van constitutionele methoden en hij verwierp daarom het communistische voorstel om de bevolking op te roepen tot een algemene antifascistische staking. Vertrouwde ten onrechte op de tussenkomst van de koning, die het hem door de oppositie voorgelegde Rossi-memorandum terzijde schoof. Richtte na de mislukking van het Aventijnse initiatief een nieuwe politieke organisatie op: de Nationale Unie van Liberale en Democratische Krachten. Werd eind 1925 zwaar gewond bij een fascistische aanslag. Hij stierf in 1926 in ballingschap.

Badoglio, Pietro (1871-1956) Generaal. Werd na de nederlaag bij Caporetto (1917) onderbevelhebber van de Italiaanse strijdkrachten. Na de eerste Wereldoorlog militair gouverneur van Venezia-Giulia, het grensgebied met Joegoslavië. Was tegenstander van een fascistische machtsovername. Toen Mussolini dreigde met een mars op Rome stelde hij voor het leger in te zetten tegen de fascistten. Verzekerde de koning, dat “*ondanks*

onmiskkenbare sympathieën voor het fascisme binnen de strijdkrachten, het leger zijn plicht zal doen als Rome moet worden verdedigd". Meende dat tien of twaalf arrestaties voldoende zouden zijn om *"het fascisme te verpletteren"*. Hij leidde in de dertiger jaren de militaire actie tegen Ethiopië, waar hij onderkoning werd. Hij vertegenwoordigde de militaire vleugel van de conservatieve oppositie tegen Mussolini en pleegde in 1943 een staatsgreep waarbij Mussolini werd afgezet. Was tot 1944 hoofd van de regering.

Blanqui, Auguste (1805 -1881) Franse revolutionair. Oprichter van de *Société Républicaine Centrale*, een organisatie van "beroepsrevolutionairen". Geloofde, in tegenstelling tot Marx, in de beslissende rol van de politiek; alle noodzakelijke sociale veranderingen zouden volgen als de politieke macht eenmaal was veroverd. Probeerde zijn leven lang zijn denkbeeld in praktijk te brengen om met een *"vermetele greep naar de macht"* door een kleine, toegewijde elite van revolutionairen, een communistische samenleving te realiseren. Hij hechtte weinig belang aan de verbreiding van zijn denkbeelden onder de vakbonden of de arbeidersbeweging in het algemeen en concentreerde zich meer op Parijs, het centrum van de begeerde politieke macht, dan op de industriegebieden. Hij geloofde niet, zoals Marx, dat het proletariaat voorbestemd of in staat was om zijn eigen verlossing te realiseren. Pleitte voor de dictatuur van een elite of van één man. Zijn putschistische denken wortelde in een vóór-industriële of hoogstens halfindustriële samenleving met een overwegend boerenbevolking, waarin nog geen sprake is van een regionaal geconcentreerd en politiek bewust fabrieksproletariaat.

Bombacci, Nicola (1879-1945) Revolutionair socialist, later communist. Was na de Eerste Wereldoorlog enige tijd redacteur van het PSI-dagblad *Avanti!* waarin hij in 1920, kort voor de fabrieksbezettingen in Turijn, een ontwerp publiceerdde voor een Italiaanse sovjetgrondwet. Trad in 1921 toe tot de PCd'I. Sinds dat jaar lid van de communistische fractie in het parlement. De partij dwong hem ontslag te nemen als afgevaardigde, nadat hij in een rede voor de Kamer had opgemerkt dat er punten van overeenkomst waren tussen de fascistische en de bolsjewistische revolutie. Gramsci schreef hierover: *"in plaats van in de debatten de trotse en waardige stem te laten horen van het internationale proletariaat, (...) verlaagde kameraad Bombacci zich tot het ophemelen van de fascistische revolutie en het vleien van de grootheidswaan van Mussolini. (...) Vanaf het begin van het parlementaire optreden van de fascistische fractie moesten de arbeiders met pijn en verbazing vaststellen dat Bombacci met deze lieden, aan wier handen proletarisch bloed kleeftde, betreurenswaardig hartelijke contacten onderhield"* (Corr. Int. 28/12/1923).

Bonomi, Ivanoe (1873 -1951) Sociaaldemocratisch politicus. Was aanvankelijk lid van de PSI waarin hij optrad als woordvoerder van de rechtervleugel. Werde op het congres van Reggio Emilia (1912) met de hele rechtervleugel uit de partij gezet. Richtte met Bisolati de Reformistisch Socialistische Partij op, die, ondanks sympathie van de CGL-top, een kwijnend bestaan leidde. Was voorstander van Italiaanse deelname aan de Eerste Wereldoorlog. Tijdens de oorlog minister in het kabinet Boselli (1916-1917). Minister van oorlog in het laatste kabinet Giolitti (1920-1921) en als zodanig mede verantwoordelijk voor de straffeloosheid van het fascistische geweld. Eerste minister van een kabinet dat bestond uit liberalen en een enkel lid van de Volkspartij (1921-1922). Trachtte socialisten en fascistten te verzoenen *"om een burgeroorlog te voorkomen"*. Werde in 1921 herkozen als afgevaardigde met behulp van fascistische stemmen. Noemde het fascisme

toen “*een nieuwe democratische kracht van links*”. Hoewel hij zich als premier voornam de wet strikt te handhaven, werden onder zijn regering meer communisten en leden van de antifascistische Stoottroepen van het Volk dan fascistische slachtoffers van arrestaties en huiszoekingen. Werd in 1921 gedwongen af te treden, toen hij overheidssteun weigerde aan het bankroete Ansaldo-concern. Toen in de zomer van 1922 het eerste kabinet Facta viel, probeerde hij tevergeefs een antifascistisch centrumlinks kabinet te vormen. Stemde na de mars op Rome voor het kabinet Mussolini, maar ging in de herfst van 1923 over naar de oppositie. Nam na de moord op Matteotti deel aan de Aventijnse afscheiding en bracht in november persoonlijk de Rossi- en Filippellimemoranda naar de koning. Keerde na de val van het fascisme terug in de landelijke politiek. Premier van het eerste burgerkabinet na het fascisme (1944-1945).

Bordiga, Amedeo Napolitaans ingenieur en communist. Richtte eind 1918 een revolutionair socialistisch tijdschrift op, *Il Sovjet*. Sprak zich in 1919 uit voor totale boycot van de verkiezingen en van het parlement. Mede oprichter van de PCd'I. Werd de eerste secretaris van die partij. Voerde de linkervleugel aan die tot 1924 de toon aangaf in de partij. Toen de PSI op 1 oktober 1922 de reformisten van Turati uit de partij had gezet, drong de Komintern aan op fusie van de PCd'I en de maximalistische romppartij onder leiding van Serrati. Gramsci was hier voor, maar Bordiga wantrouwde Serrati, minachtte de maximalisten en verzette zich tegen een fusie met de PSI. Legde grote nadruk op de strijd tegen de sociaaldemocratie en nam een sektarische houding aan tegenover voorstellen voor een antifascistisch front. “*Als de fascistische parlement vernietigen vinden wij dat best*”, aldus Bordiga. Sprak van de “*socialistisch-fascistisch-katholieke heersende klasse*” en zag Turati, Sturzo en Mussolini als “*drie namen voor dezelfde grimmige tiran*.” Werd in 1924 als partijsecretaris vervangen door Gramsci - toen al voorzitter van de communistische fractie in het parlement-, die regelmatig kritiek had geuit op het sektarisme van Bordiga en voorstander was van een verenigd front met de socialisten. In 1926 werden Bordiga en Gramsci beide gearresteerd en veroordeeld tot langdurige gevangenisstraffen.

Cadorna, Luigi (1850-1928) Generaal. Opperbevelhebber van de Italiaanse strijdkrachten (1914-1917). Coördineerde in 1914 de mobilisatie. Werd verantwoordelijk gesteld voor de nederlaag bij Caporetto (1917), toen Duitse en Oostenrijkse troepen door de Italiaanse linies braken, en moest zijn functie neerleggen.

Caviglia, Enrico (1862-1945). Generaal. Minister van oorlog in het kabinet Orlando (1917-1919). Volgde Badoglio op als speciale commissaris van Venezia-Giulia, het explosieve grensgebied met Joegoslavië. Na het verdrag van Rapallo (12 november 1920), waarbij Fiume tot vrijstaat werd verklaard, dwong hij D'Annunzio na vier dagen strijd tot overgave.

Cavour, Camillo Benso di (1810-1861) Liberaal politicus uit Piedmont. Eerste minister van het koninkrijk Sardinië-Piedmont (1852-1861). Voerde een liberale economische politiek, gebaseerd op vrijhandel en vrije ontwikkeling van het ondernemerschap in industrie en landbouw. Hij kende niettemin een belangrijke rol toe aan de staat. Gaf grote bedragen uit voor de aanleg van een dicht spoorwegnet en richtte een staatskredietinstelling op, de Nationale Bank van Piedmont. Onder zijn politieke leiding kreeg Piedmont een economische leiderspositie op het Italiaanse schiereiland. Het was bo-

vendien de enige Italiaanse staat die na de mislukte revolutie van 1848 een grondwet had behouden, en de Piedmontese burgers genoten een betrekkelijk grote politieke vrijheid. Piedmont werd spoedig het ontmoetingspunt van politieke ballingen uit de andere, autocratisch geregeerde staatjes van Italië en in Turijn werd in 1857 het Nationaal Genootschap opgericht, dat de vereniging van Italië in het vaandel voerde. Cavour werd de leider van de zogenaamde “gematigde stroming” in de beweging voor nationale eenheid en onafhankelijkheid van Italië. Was een voorstander van een verenigd koninkrijk onder het (Piedmontese) Huis van Savoye, dat moest worden gerealiseerd langs de weg van de internationale diplomatie, niet via revolutie. Hij verwierf, door Piedmontese deelname aan de Krimoorlog aan de zijde van Engeland en Frankrijk, steun van Napoleon III voor een oorlog waarin Lombardije werd bevrijd van Oostenrijkse overheersing (1859-1860). Na verschillende opstanden tegen de regimes van Parma, Modena en Toscane en na Garibaldi’s veldtocht tegen de Bourbons van Napels, werd Italië in 1861 onder Piedmontese leiding verenigd, met uitzondering van de pauselijke staat en Venetië, die binnen tien jaar bij het nieuwe koninkrijk Italië zouden worden gevoegd.

Conti, Ettore (1871-1957) Milanees industrieel en senator. Mede oprichter en enige tijd voorzitter van het Algemeen Verbond van de Italiaanse Industrie (*Confindustria*). Onderhield in de loop van 1922 contact met Mussolini. Drong er, samen met Noord-Italiaanse industriëlen als Olivetti en Pirrelli, bij de koning op aan om Mussolini tot eerste minister te benoemen. “*Regeringsverantwoordelijkheid zal een matigende invloed op hem hebben en hem losweken van radicale elementen*”, aldus de delegatie van de *Confindustria*. Deze industriëlen begrepen maar al te goed dat Mussolini’s radicalisme beperkt bleef tot verbaal geweld, en dat hij voor hen de juiste man op de juiste plaats zou zijn. In oktober 1922 schreef Conti in zijn dagboek: “*Er is een krachtige regering nodig en van gespierde taal hebben we niets te vrezen.*”

D’Annunzio, Gabriele (1863-1938) Dichter, romanschrijver en fervent nationalist. Schreef in 1911 een lofdicht over het koloniale avontuur in Libië. Voerde actief campagne voor Italiaanse deelname aan de Eerste Wereldoorlog. In zijn ogen kon Italië in een oorlog “*afrekenen met het image van oudheidkundig museum en rustoord van Europa en zich bewijzen als trotse en machtige natie*”. Nam vrijwillig dienst in het leger toen Italië in 1915 de oorlog verklaarde aan de Centrale Mogendheden. Verwierf grote populariteit door een aantal gedurfde en spectaculaire stunts. Na de wapenstilstand speelde hij behendig in op het algemeen gevoel van teleurstelling in Italië over de magere resultaat van drie jaar oorlog. Sprak in 1918 van een “*verminkte overwinning*”. Gaf in gedichten en toneelstukken voedsel aan de mythe, dat Dalmatië (de oostkust van de Adriatische Zee) in wezen Italiaans was. Italië moest voor haar overwinning op Oostenrijk worden beloond met gebiedsuitbreiding in Joegoslavië. Vond in legerkringen veel sympathie voor zijn expansionistische en nationalistische streven. Was zeer geliefd bij de oud-strijders. Bezette in september 1919 met een klein legertje van soldaten en avonturiers Fiume (het huidige Rijeka) en riep zich uit tot “commandant”. Hele onderdelen van het geregelde Italiaanse leger deserterden en sloten zich aan bij D’Annunzio’s “legionairs”. Riep vanuit Fiume op tot een nationalistische machtsgreep om de “*seniele parlementaristen*” uit Rome te verjagen, die “*Fiume willen verkwanselen aan de vijanden van de Italiaanse natie*” Hield een jaar stand, dankzij de terughoudendheid van premier Nitti, die uit angst voor een

nationalistische coup het leger niet liet optreden tegen de bezetters van Fiume. Toen Giolitti in 1921 het Verdrag van Rapallo had ondertekend, moest D'Annunzio Fiume ontruimen. Zijn nederlaag in de zaak-Fiume betekende ook een breuk met Mussolini, die hem op het beslissende moment had laten vallen. Schoof op naar een nationaal-syndicalistisch standpunt en wees Mussolini's strijkages naar de *Confindustria* scherp af. Bleef een politieke factor van gewicht vanwege zijn grote populariteit in bepaalde vakbondskringen en bij de oud-strijders. Was bereid om, op verzoek van enkele liberale politici, op 4 november 1922 een massameeting in Rome toe te spreken om Mussolini's greep naar de macht te verijdelen. Trok zich na de Mars op Rome terug uit het openbare leven.

D'Aragona, Ludovico (1876-19) Reformistisch socialist en vakbondsleider. Algemeen secretaris van de CGL (1919-1926). Schreef na de mislukking van de fabrieksbezettingen in Turijn in 1920: "*Ons komt de roem toe, dat we hebben voorkomen, dat de revolutie die de extremisten wilden, is uitgekomen. We zijn daar trots op.*" Volgde na de Mars op Rome angstvallig een onafhankelijke koers om te voorkomen dat de CGL werd ontbonden. De organisatie werd gezuiverd van communisten, die ervan werden beschuldigd "*de arbeiders op te zetten tegen de regering en hen te betrekken in een conflict waarvan ze zich absoluut afzijdig moeten houden*". Toen Mussolini in de zomer van 1923 besprekingen voerde met D'Aragona en andere CGL-leiders ging het gerucht, dat hij hun een kabinetszetel had aangeboden. De CGL-top kon echter niet voorkomen dat de organisatie eind 1926 werd ontbonden.

De Felice Giuffrida, Giuseppe (1859-1920) Siciliaans socialist. Eén van de oprichters en vooraanstaand leider van de Siciliaanse Fasci, de eerste georganiseerde beweging van arbeiders en boeren op het eiland, die actief was in de jaren '90 van de vorige eeuw. Richtte in 1891 de eerste *Fascio dei Lavoratori* (Arbeidersliga) op in Catania. De Fasci-beweging bereikte haar hoogtepunt in 1893 toen op heel Sicilië landarbeiders, pachters en ook de arbeiders uit de zwavelmijnen in staking gingen. In mei van dat jaar stelde De Felice met de palermitaanse Fascio-leider Bosco een socialistisch programma op. In januari 1894 zond de regering een expeditieleger naar Sicilië om de Fascibeweging neer te slaan. De Felice werd gearresteerd en tot 18 jaar veroordeeld. Werde in 1896 vrijgelaten als gevolg van een algemene amnestie. Gled langzamerhand af naar rechts en werd een vurig nationalist. Was in 1911 oorlogscorrespondent in Libië. Zag dit op de Turken veroverde gebied als het beloofde land voor de landloze boerenarbeiders en pachters van Zuid-Italië. Tijdens de kamerdebatten over de neutraliteitskwestie in 1914 reageerde hij op Salandra's pleidooi voor Italië's "*gerechtvaardigde aanspraken*" met de kreet "*Viva Trieste!*".

De Nicola, Enrico (1877-1959) Napolitaans liberaal politicus. Voorzitter van de kamer (1920-1923). Bemiddelde samen met Bonomi bij de "vredesbesprekingen" tussen socialisten en fascistten in 1921. Mislukte formatiepoging in februari 1922. Na de oorlog eerste president van de Italiaanse republiek (1946-1948).

Di Cesarò, Giovanni Antonio Colonna Siciliaans liberaal politicus. Na de Eerste Wereldoorlog leider van *Democrazia Sociale*, een van de liberale splintergroepjes in het parlement. De fractie van *demo-sociali* bestond hoofdzakelijk uit Zuid-Italianen, met een groot aantal Sicilianen. Di Cesarò was één van de vier liberale ministers in het

eerste kabinet-Mussolini. Nam echter in februari 1924 zijn ontslag en voegde zich bij de “oppositie-liberalen”. Maakte deel uit van de Aventijnse oppositie na de moord op Matteotti.

Facta, Luigi (1861-1930) Liberaal politicus uit Piedmont. Lid van *Democrazia*, de Giolitti-fractie in de Kamer van Afgevaardigden. Minister van financiën in het kabinet-Luzzatti (1910-1911) en het vierde kabinet-Giolitti (1911-1914). Berucht om zijn belastingverhogingen om de hoge kosten van het koloniale avontuur in Libië te dekken. Voorstander van Italiaanse neutraliteit in de Eerste Wereldoorlog. Eerste minister (februari-oktober 1922). Trad af na de fascistische Mars op Rome, nadat hij tevergeefs had geprobeerd de koning over te halen de staat van beleg te proclameren en het leger in te zetten tegen de fascistten.

Farinacci, Roberto (1892-1945) Fascistenleider (*Ras*) uit de provincie Cremona (Beneden-Lombardije). Oorspronkelijk spoorwegaarbeider en socialist. Exponent van de radicale vleugel van de PNF (*Partido Nazionale Fascista*). Zette in 1922 zijn knokploegen in tegen de katholieke boerenbond van Miglioli, die in de provincie Cremona een groot aantal veeteeltbedrijven had bezet. De eigenaars riepen de hulp in van Farinacci's bendes. In juli 1922 bezetten die de stad Cremona en staken alle gebouwen van vakbonden en coöperaties (katholieke en socialistische) in brand. Sinds dat wapenfeit genoot hij groot gezag bij de fascistische radicalen en waaronder Mussolini. Die had hem echter nodig vanwege zijn populariteit bij de zwarthemden. In 1924 kwam hij in de kamer. Na de moord op Matteotti drong hij er bij Mussolini op aan om harder op te treden tegen de democratische oppositie. “Waarom”, aldus Farinacci, “zou de partij haar nederlaag moeten toegeven omdat een paar fascistten slechts éénuizendste hebben gedaan van wat wij met het volste recht deden in de dagen van onze veel te edelmoedige revolutie?” Secretaris van de PNF (1925-1926). In januari 1926 verdedigde hij de vijf aangeklaagden voor de moord op Matteotti. Farinacci was de laatste radicale fascist die een hoge positie had in de partij. In 1926 werd hij door Mussolini ontslagen.

Filippelli, Filippo Hoofdredacteur van de fascistische krant *Corriere d'Italia*. Medeplichtig aan de moord op Matteotti, die werd ontvoerd in zijn auto. Schreef na zijn arrestatie evenals zijn medeplichtige Rossi een memo, waarin hij bevestigde, dat de acties was uitgevoerd met de volledige instemming van Mussolini.

Finzi, Aldo Fascist. Vetrrouweling van Mussolini en staatssecretaris van Binnenlandse Zaken in diens kabinet (1922-1924). Moest in juni 1924 aftreden wegens medeplichtigheid aan de moord op Matteotti.

Gentiloni, graaf Vincenzo Ottorino (1865-1916) Conservatieve katholiek. Voorzitter van de katholieke *Unione Elettorale Italiana* (Italiaanse Kies-Unie), die grote invloed had op het stemgedrag van katholieke Italianen. Sloot in 1913 bij de nadering van de parlementsverkiezingen een onofficieel akkoord met Giolitti. Het traditionele *non-expedit* (het Vaticaanse voorschrift om niet op liberale of linkse kandidaten te stemmen) werd in tweederde van alle kiesdistricten opgeheven. Katholieken konden op Giolitti-gezinde kandidaten stemmen als die openlijk toezegden zich te verzetten tegen echtscheiding, op te komen voor godsdienstonderwijs aan openbare scholen en zich in te zetten voor gelijke behandeling van katholieke en niet-katholieke maatschappelijke organisaties. Dit akkoord is de geschiedenis ingegaan als het Gentilonipact. Het betekende een belangrijke

verbreding van Giolitti's machtsbasis en was tegelijkertijd een opening voor het ontstaan van een katholieke partij met een eigen programma.

Giardino, Gaetano(1864-1935) Generaal. Bataljonscommandant in de Eerste wereldoorlog. Had nationalistische sympathieën. Werde door Mussolini tot gouverneur van Fiume benoemd (1923-1924).

Giolitti, Giovanni(1842-1928) Liberaal politicus uit Piedmont. Exponent van de politieke stroming die zich "constituioneel links" (ook wel "historisch links" noemde en die sinds 1876 de toon aangaf in de Italiaanse politiek. Was eerst minister van Financiën in het kabinet-Crispi (1889-1890) en vervolgens vijf maal premier (1892-1893; 1903-1905; 1906-1909; 1911-1914 en 1920-1921). Beheerste de Italiaanse politiek in de tien jaar voorafgaand aan de Eerste Wereldoorlog. Ontwikkelde een politiek systeem (bekend geworden als *giolittismo*) dat de liberale staat een permanente maatschappelijke basis moest garanderen. Onder zijn bewind degenererde het parlement tot een applausclub voor Giolitti. De kamer verloor haar controlerende functie door Giolitti's methoden om meerderheden via min of meer legale weg te "organiseren", onder andere door begunstiging van kiesdistricten wier afgevaardigden hij nodig had. Zo kon hij rekenen op de trouwe steun van een grote groep Zuid-Italiaanse afgevaardigden, die zijn politieke bescherming genoten. De overwegend boerenbevolking van het zuiden was door persoonlijke afhankelijkheid of intimidatie vaak gedwongen om op Giolitti-gezinde plaatselijke notabelen te stemmen. Om zich te verzekeren van de politieke steun van de zuidelijke grootgrondbezitters verhoogde hij de heffingen op de graanimport en liet hij hun de vrije hand bij de onderdrukking van hun pachters. Tegelijkertijd besepte hij dat de industrialisering van Noord-Italië noodzakelijkerwijs de opkomst van een georganiseerde arbeidersbeweging met zich meebracht. Daarom zocht hij toenadering tot de reformistische vleugel van de socialistische partij. Hij week, door zijn pragmatische opstelling tegenover de katholieke kerk en haar maatschappelijke organisaties, af van het traditionele antiklerikalisme van de Italiaanse liberalen. Het *giolittismo* was een breekbaar systeem van politieke allianties, een methode om via politieke compromissen - een combinatie van repressie en voorzichtige hervormingen - een kleine elite van conservatieve politici een permanente greep op de staatsmacht te garanderen. Giolitti werd dan ook gewantouwd door links én rechts. Om links tegemoet te komen voerde hij in 1912 een wijziging van de kieswet door, waarbij alle volwassen Italiaanse mannen stemrecht kregen. Verder maakte hij een begin met sociale wetgeving. Om de nationalistische rechterzijde tevreden te stellen, nam hij het initiatief tot de verovering van Libië in 1911. Hij kwam in 1914 ten val door zijn aarzelende houding in de toen hooglopende discussie over neutraliteit of interventie. Zijn opvolger was de conservatief Salandra, voorstander van deelname aan de oorlog. In 1920 werd hij voor de laatste maal premier. Hij kreeg toen te maken met de grote metaalstaking, die hij, met steun van de CGL-top, wist te beëindigen door een aantal arbeiderseisen in te willigen. Struikelde in 1921 opnieuw over de nationalisten die hem, naar aanleiding van de ratificatie van het Verdrag van Rapallo, ten val brachten. Nam een zeer dubbelzinnige houding aan tegenover het opkomende fascisme. Mussolini, die bang was voor zijn invloed, hield hem in 1922 aan het lijntje door hem de leiding van een liberaalfascistisch kabinet aan te bieden. Stemde na de Mars op Rome vóór het kabinet-Mussolini. Hield zich tijdens de Aventijnse afscheiding op de achtergrond.

Greco, Paolo Zuid-Italiaans fascist. Afgevaardigde in het parlement.

Hindenburg, Paul von (1847-1934) Veldmaarschalk in het Duitse keizerlijke leger. Bevelhebber aan het oostfront tijdens de Eerste Wereldoorlog. Werd na twee overwinningen op het Russische leger in 1916 chef van de generale staf. Trad af in 1918, na het verdrag van Versailles. Werd in 1925, onder de Republiek van Weimar, gekozen tot rijkspresident. In 1932 herkozen. Poogde een rechts meerderheidsblok te vormen met inbegrip van de nationaalsocialisten. Benoemde op 30 januari 1933 Hitler tot rijkskanselier.

Kapp, Wolfgang (1858-1922) Duits conservatief politicus. Sinds 1906 *Generallandschaftsdirektor* van Oost-Pruisen. Was van februari tot november 1918 conservatief afgevaardigde in de Rijksdag. Op 13 maart 1920 vormde hij samen met generaal Von Lüttwitz een tegenregering in Berlijn (de zogenaamde Kapp-putsch). Steunde op de brigade Ehrhardt, een door voormalige officieren uit frontsoldaten samengesteld vrijkorps. De rechtmatige regering verplaatste haar zetel naar Dresden en later naar Stuttgart. Na enkele dagen stortte het Kappbewind ineen onder druk van een algemene staking en door de loyaliteit van de ambtenaren. Kapp vluchtte naar Zweden, maar meldde zich later bij het Rijksgerechtshof. Stierf tijdens zijn proces. Als reactie op de Kapp-putsch vond er half maart 1920 een communistische opstand plaats in Midden-Duitsland. Een *Rote Armee* van 80.000 man bezette het gebied rond Essen. Werd half mei door regeringstroepen verslagen.

Kerenski, Aleksander Fjodorevitsj (1881-19) Russisch politicus. Lid van de sociaal-revolutionaire partij. Sinds 1912 lid van de *Doema*, het tsaristische schijnparlement. Na de februarirevolutie van 1917 het enige socialistische lid van de voorlopige regering, eerst als minister van Justitie, daarna als minister van Oorlog. Werd na een mislukte revolutiepoging van de bolsjewieken (juni 1917) eerste minister. Overleefde een staatsgreppoging van generaal Kornilov in september. Schoof daarna snel naar rechts. Kwam ten val door de machtsovername van de bolsjewieken op 7 november 1917. Verliet Rusland en vestigde zich in de VS.

Kornilov, Lavr Georgewitsj (1870-1918) Generaal in het Russische keizerlijke leger. Werd in 1917, na de februarirevolutie waarbij de tsaar werd afgezet, door Kerenski tot opperbevelhebber benoemd. Kreeg de opdracht "*de discipline in het leger te herstellen.*" Na de mislukking van het Russische offensief van 1917 rukten de Duitsers op naar Petrograd. Kornilov eiste maatregelen van de regering. "*De Duitse spionnen, Lenin op de eerste plaats, moeten worden opgehangen en de sovjets van arbeiders en boeren moeten worden ontbonden*", aldus de generaal. Toen dit niet gebeurde ondernam hij op 9 september een staatsgreep tegen de voorlopige regering. De coup mislukte door muiterij van Kornilovs soldaten, sabotage van de spoorwegarbeiders en het optreden van gewapende arbeiderseenheden die, op advies van Lenin, Kerenski te hulp kwamen tegen Kornilov. Na de oktoberrevolutie organiseerde hij in Zuid-Rusland een contrarevolutionair leger. Sneuvelde bij de aanval op Jekaterinodar.

MacDonald, James Ramsay (1866-1937) Engels sociaaldemocratisch politicus. Eén van de oprichters van de *Labour Party*. Werd in 1906 lid van het Lagerhuis. Was in 1914 niet tegen mobilisatie, maar weigerde deelname aan de regering. Vormde in januari 1924 een kabinet samen met de liberalen. Dat viel in oktober, en Labour leed een gevoelige nederlaag bij de verkiezingen. Toen Labour in 1929 de verkiezingen won,

werd hij opnieuw premier. Kreeg te maken met de crisis. Devalueerde het pond en wilde op werkloosheidsuitkeringen bezuinigen. Kwam echter in conflict met zijn partij. Verliet de *Labour Party* en richtte een nieuwe partij op, de *National Labour Party*. Had daarmee weinig succes. Was van 1931 tot 1935 premier van een “nationaal kabinet”, dat voornamelijk op de conservatieven steunde.

Machno, Nestor Iwanovitsj (1889-1934) Boerenleider uit de Oekraïne en anarchist. Organiseerde in 1918 partizanengroepen, die met succes de strijd aanbonden met de Duitse bezetters en de Witte Legers. Leidde in 1919 in de Oekraïne een radenbeweging, die een grote aanhang kreeg, de *Machnovitsjina*. Toen hij Trotski's eis om zich aan Moskou te onderwerpen afwees, werd zijn beweging verboden (juni 1919). Werde echter enige malen ingeschakeld in de strijd tegen de contrarevolutionaire generaals Wrangel en Denikin. Toen hij daarna opnieuw weigerde zich aan het centrale gezag te onderwerpen, werd hij vervolgd door het Rode Leger. Vluchtte via Roemenië naar Parijs (1921).

Matteotti, Giacomo (1885-1924) Socialistisch politicus. Afkomstig uit Rovigo aan de mond van de Po. Organiseerde al op jeugdige leeftijd de landarbeiders van zijn geboortestreek. Vocht als dienstplichtige in de Eerste Wereldoorlog, maar bleef een fervent pacifist. Werde na de nederlaag bij Caporetto geïnterneerd wegens “defaitisme”. Lid van de Kamer van Afgevaardigden voor de PSI (1919). Fel antifascist. Toen de reformistische vleugel op het congres van Rome op 1 oktober 1922 uit de PSI werd gezet, richtte hij samen met Turati en Modigliani de Socialistische Eenheidspartij (PSU) op. Kwam ondanks fascistische manipulaties bij de verkiezingen van 1924 samen met 23 eenheidssocialisten in de kamer. Op 30 mei hield hij een rede in het parlement waarin hij, onder een storm van fascistische interrupties, het klimaat van rechteloosheid en intimidatie waarin de verkiezingen waren gehouden, aan de kaak stelde. Op 7 juni werd hij door een groepje fascistische onderaanvoering van Amerigo Dumini ontvoerd en vermoord. Op 16 augustus werd zijn lichaam gevonden in een greppel even buiten Rome. Voor de oppositie was deze fascistische misdaad aanleiding om demonstratief de kamer te verlaten.

Miglioli, Guido (1879-19) Katholiek boerenleider en vakbondsman. Afkomstig uit Lombardije. Begon zijn vakbondsactiviteiten als leider van de boerenarbeiders in Sorecina (Beneden-Lombardije, aan de Po), een streek met uitgestrekte veeteelt- en zuivelboerderijen. Miglioli's katholieke bond kwam hier op voor het invoeren van bedrijfsraden en winstdeling voor de arbeiders. Zijn strijdbaarheid bezorgde hem bij de landeigenaars de bijnaam “witte bolsjewiek”. Werde, na oprichting van de Volkspartij (PP), woordvoerder van de linkervleugel. De PP moest volgens hem een christelijk proletarische partij zijn, die het kapitalisme als haar voornaamste vijand beschouwde. Was voorstander van samenwerking met de socialisten in de strijd tegen het opkomend fascisme. In maart 1922 sloot hij in zijn provincie Cremona een akkoord met de plaatselijke PSI, dat door de socialistische partijleiding werd afgekeurd. Een door hem geleide landbezettingsactie in Zuid-Lombardije werd in juli 1922 op bloedige wijze gebroken door de fascistische Roberto Farinacci, waarbij Miglioli's huis werd verwoest. Eiste, na de machtsovername van Mussolini, van de Volkspartij totale oppositie tegen de fascistische regering. Richtte een eigen antifascistische krant op, *Domani d'Italia* (Italië van Morgen). Deze werd eind 1924, na de Matteotti-crisis, verboden. In juni 1925 werd hij uit de Volkspartij gezet.

Zocht toenadering tot de PCd'I en publiceerde enkele artikelen in de *Unità*.

Modigliani, Emanuele (1872-1947) Reformistisch socialist. Werd op het congres van Rome met de hele reformistische vleugel uit de PSI gezet (1922). Trad toe tot de PSU van Turati en Matteotti.

Motta, Giacinto Industrieel. Grondlegger van het voedselconcern Motta.

Mussolini, Benito (1883-1945) Afkomstig uit het Noord-Italiaanse Forlì. Was aanvankelijk onderwijzer en sloot zich op jonge leeftijd aan bij de socialistische partij (PSI), waarin hij een links-radicalen opstelling koos. Organiseerde in 1911 protestdemonstraties tegen de koloniale oorlog in Libië. Werd in 1912 hoofdredacteur van het PSI-blad *Avanti!*. In de zogenaamde Rode Week van juni 1914 leidde hij samen met de anarchist Enrico Malatesta en de links-republikein Pietro Nenni een antimilitaristische, antinationalistische, antikapitalistische opstand in de provincie Romagna. Dreigde bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog met revolutie als Italië de oorlog zou verklaren. Nadat Italië officieel haar neutraliteit had afgekondigd, maakte hij in twee maanden tijd een draai van 180 graden en werd van pacifist agressief interventionist. Toen zijn pleidooien voor "actieve neutraliteit" door de partij werden gecensureerd, nam hij ontslag als redacteur van *Avanti!* en richtte een eigen krant op, *Il Popolo d'Italia* (Het Volk van Italië) met financiële steun van enkele Noord-Italiaanse industriëlen en, waarschijnlijk, met steun uit Frankrijk.

Nitti, Francesco Saverio (1868-1953) Liberaal politicus en econoom. Afkomstig uit Basilicata in Zuid-Italië. Studeerde economie aan de Universiteit van Napels. Publiceerde over het vraagstuk van Zuid-Italië (*Nord e Sud, 1900*). Zette aan de hand van de statistieken uiteen dat de geprotegeerde industriële ontwikkeling van Noord-Italië grotendeels was bekostigd met belastinggeld uit het zuiden, dat meer aan de staat afdroeg dan het in de vorm van overheidsdiensten terugkreeg. Was de liberale vertegenwoordiger van een groep economen en sociologen die de aandacht vestigden op de onderontwikkeling van het zuiden (de zogenaamde *Meridionalisti*), die ze toeschreven aan de protectionistische economische politiek van "historisch links". Deze politiek van hoge invoertarieven zou het achterlijke Zuid-Italiaanse grootgrondbezit in stand houden en het zuiden veroordelen tot de rol van "koloniale" consument van de dure Noord-Italiaanse industrieproducten. Nitti pleitte voor een liberale economische politiek: lagere belastingen en vrijhandel in plaats van protectionisme. Minister van Landbouw, Industrie en Handel in het vierde kabinet-Giolitti (1911-1914). Minister van Financiën in het kabinet-Orlando (1917-1919). Organiseerde na de nederlaag bij Caporetto de "economische mobilisatie", waarbij het gehele industriële apparaat werd ingeschakeld voor de oorlogsproductie. In het laatste oorlogsjaar organiseerde de regering een campagne om het moreel van de frontsoldaten op te vijzelen en werd de leus "Land voor de boeren" gelanceerd. Nitti richtte de Nationale Organisatie voor Oud-strijders (*Opera Nazionale per i Combattenti*) op, om lapjes grond te kopen voor de gedemobiliseerde soldaten. Nam op 15 januari 1919 ontslag wegens een conflict met zijn medeministers, die zijns inziens de overschakeling op een vredeseconomie bagatelliseerden. Werd na de val van Orlando premier (juni 1919 juni 1920). Kreeg te maken met de rebellie van D'Annunzio en de bezetting van Fiume. De nationalisten, die zijn verzoeningsgezinde opstelling tegenover Joegoslavië in de zaak-Fiume afwezen, dienden een motie van wantrouwen in, die met een krappe meerderheid werd afgestemd.

Schreef in november nieuwe verkiezingen uit, de eerste op basis van evenredige vertegenwoordiging. Kreeg te kampen met grote binnenlandse problemen: kolentekort, dreigende hongersnood, inflatie, devaluatie van de lire. Zocht contact met de reformistische vleugel van de PSI. Verbeterde de sociale wetgeving: werkloosheidsuitkering en vrijwillig ouderdomspensioen. Ondanks sympathie van de CGL-top wees de PSI samenwerking van de hand. Begin 1920 kreeg Nitti te maken met een grote stakingsbeweging in Piedmont, landbezettingen op Sicilië en landarbeidersstakingen in Lombardije. Liet politie en leger hard optreden. Breidde de *carabinieri* uit en vormde een nieuw onderdeel voor de rellenbestrijding, de Koninklijke Garde. Nitti stond van drie kanten onder druk: de socialisten, die hem het harde politieoptreden verweten; de *popolari* (Volkspartij), die hem verweten, dat hij hun programmapunten (bijzonder onderwijs, landhervormingen) negeerde en bij onderhandelingen discrimineerde tegen katholieke vakbonden; en de nationalisten, die hem beschuldigden van “verraad aan de natie” vanwege zijn visie op de Adriatische kwestie (o.a. Fiume). Bovendien werd hij gewantrouwd door de nog steeds invloedrijke Giolitti. Toen hij op 4 juni 1920 de broodsubsidie verlaagde, waardoor de broodprijzen omhoog gingen, stak een storm op, die hem dwong de maatregel weer in te trekken en zijn ontslag in te dienen. In de kritieke jaren 1921-1922 nam hij een passieve houding aan tegenover het fascisme. Liet zich verleiden tot geheime onderhandelingen met Mussolini, die hem een nieuw premierschap met steun van de fascisten voorspiegelde en hem zo uitspeelde tegen zijn politieke rivaal Giolitti. Na de Mars op Rome en Mussolini’s benoeming tot premier onthield hij zich van stemming. Verliet begin 1924 Italië, nadat zijn huis was aangevallen door fascistena. Richtte in Parijs samen met uitgeweken sociaaldemocraten als Turati, Modigliani en Treves de *Concentrazione Antifascista* op, die een Italiaanstalige krant uitbracht, *La Libertà*. Hield overal in West-Europa lezingen tegen Mussolini, waarin hij pleitte voor terugkeer naar een “*waarachtig liberalisme*” en samenwerking met “*gematigde socialisten*”. Keerde na de val van Mussolini terug naar Italië. Lid van de Grondwetgevende Vergadering (1946-1948). Sindsdien tot zijn dood in 1953 senator.

Orlando, Vittorio Emanuele (1860-1952) Liberaal politicus. Stamde uit een familie van Siciliaanse grootgrondbezitters. Behoorde tot de trouwe volgelingen van Giolitti. Dankte zijn politieke carrière aan diens beschermheerschap en aan zijn sterke greep op het electoraat van zijn kiesdistrict in de omgeving van Palermo. Minister van Onderwijs in het tweede kabinet-Giolitti (1903-1905). Minister van Justitie in het derde kabinet-Giolitti (1907-1909). Werkte in die functie onder andere aan verbetering van de contacten met het Vaticaan. Keerde op deze post terug onder Salandra (1914-1916). Werd minister van Binnenlandse Zaken in het kabinet- Boselli (1916-1917). Toen opperbevelhebber Cadorna en de interventionisten de regering in 1917 van defaitisme beschuldigden en aandrongen op de vorming van een “*patriottisch kabinet*” kwam Boselli ten val. Orlando werd premier (1917-1919). Ontslong Cadorna, mede op aandringen van de geallieerden. Trad aan het thuisfront hard op tegen “subversieve elementen” en “defaitisten” en liet een aantal prominente leden van de PSI arresteren. Leidde na de wapenstilstand de Italiaanse delegatie bij de Vredesconferentie in Versailles (1918-1919). Was bereid voor een vriendschappelijke verstandhouding met het nieuwe Joegoslavië de Italiaanse aanspraken in Dalmatië te matigen. Kwam niettemin op voor annexatie van

Fiume, dat zijns inziens *“Italiaanser dan Rome”* was. Moest laveren tussen de Amerikaanse president Wilson, die sympathiseerde met de Slavische nationaliteiten, en de agressieve nationalistenaan het thuisfront. Verliet in april demonstratief de conferentie uit protest tegen de regering van de Italiaanse aanspraken, die waren gebaseerd op het geheime Verdrag van Londen (1915) met Frankrijk en Engeland. Moest echter terug naar Parijs toen de geallieerden de onderhandelingen zonder Italië voortzetten. Werd wegens gering succes in Parijs in juni door een grote parlementaire meerderheid ten val gebracht. Verzette zich eind 1919 tegen Nitti’s voorstel tot wijziging van de kieswet, dat het districtenstelsel - waaraan veel afgevaardigden hun zetel dankten - moest vervangen door een systeem van evenredige vertegenwoordiging. Sprak zich in de jaren 1920-1922 niet uit tegen het opkomende fascisme. Stemde in oktober 1922 vóór het kabinet Mussolini. Accepteerde bij de verkiezingen van 1924, met nog enkele andere Zuid-Italiaanse politici, een plaats op de fascistische lijst als onafhankelijk kandidaat. Mussolini wilde op deze manier stemmen winnen in het zuiden, waar het fascisme nog zwak was. Toen Giolitti, zijn politieke leider, in november 1924 zijn steun aan de fascistische regering opzegde, volgde Orlando diens voorbeeld. Keerde na de Tweede Wereldoorlog terug in de politiek. Won in 1946 een zetel in de Grondwetgevende Vergadering.

Pollio, Alberto (1852-1914) Generaal. Chef-staf van het Italiaanse leger (1908-1914). Verantwoordelijk voor de operaties in Libië (1911). Uitgesproken pro-Duits. Hield strikt vast aan de Driebond van 1882 met Duitsland en Oostenrijk-Hongarije en de daaruit voortvloeiende militaire conventie. Tekende in 1912 in Berlijn een militair akkoord, waarin Italië toezegde in geval van een Duits-Franse confrontatie troepen aan land te brengen in de Provence. Genoot het vertrouwen van de koning, maar had nauwelijks invloed op de burgerpolitici, die in hun buitenlandse politiek aanstuurden op een verbeterde verstandhouding met de Entente. Het *irredentismo* (het streven naar “herovering van Italiaans gebied” op Oostenrijk, met name Zuid-Tirol en Dalmatië) won het van de pro-Duitse sympathieën in het leger. Toen ook de koning zich voorstander betoonde van neutraliteit en een nieuwe oriëntatie op de Entente, pleegde Pollio op 1 juli 1914 zelfmoord.

Rigola, Rinaldo Reformistisch socialist en eerste secretaris van de vakcentrale CGL (1906-1918). Verdedigde tijdens het CGL-congres in Modena (1911) de reformistische weg: *“De tijd is voorbij dat Marx kon zeggen dat de arbeiders niets te verliezen hebben dan hun ketenen; vandaag hebben zij wat te verdedigen en zij zijn niet van plan dat in gevaar te laten brengen door ondoordachte agitatie.”* Liet tijdens de Eerste Wereldoorlog zijn neutralisme varen. Werd in augustus 1918 opgevolgd door D’Aragona.

Rocco, Alfredo (1875-1935) Nationalistisch staatsrechtgeleerde, later fascist. Theoreticus van het fascistische totalitarisme. Ontwierp een reeks “fascistische wetten” die de grondslag legden voor de corporatieve staat (1925-1926). Minister van Justitie onder Mussolini (1925-1932).

Rossi, Cesare Fascist. Was enige tijd secretaris van de Fascibeweging. Mussolini benoemde hem na de Mars op Rome tot hoofd van zijn persdienst. Had de (onofficiële) leiding over de *zg. Cheka*, een fascistische terreurgroep, die als repressie-instrument van het regime diende, daar waar politie en leger niet legaal konden worden ingezet. De groep stond onder bescherming van hooggeplaatste fascistische ambtenaren. Mussolini was zelf

vaak van de partij als de *Cheka* één van haar twijfelachtige wapenfeiten vierde. Rossi was medeverantwoordelijk voor de moord op Matteotti die door een aantal Cheka-leden onder leiding van Amerigo Dumini was uitgevoerd. Werd gedwongen ontslag te nemen. Een paar weken later werd hij, samen met vier andere betrokkenen, waaronder Dumini en Filippelli, gearresteerd. Omdat hij inzag dat hij door het regime als zondebok werd gebruikt, schreef hij, evenals Filippelli, een memorandum, waarin hij duidelijk maakte dat Mussolini goedkeuring had verleend aan de ontvoering van Matteotti.

Rossoni, Edmondo (1884-19) Nationaal-syndicalist; later fascist. Oprichter van de *Unione Italiana del Lavoro* (Italiaanse Arbeidsunie, UIL), een syndicalistische vakcentrale die zich uitsprak vóór Italiaanse deelname aan de oorlog (1914). Steunde D'Annunzio's Fiume-avontuur. Zijn UIL werd na de Eerste Wereldoorlog de brug tussen de syndicalistische beweging en het fascisme. Werd zelf lid van de Fascibeweging, de latere PNF. Richtte in januari 1922 de Algemene Federatie van Syndicale Corporaties op, een organisatie met een puur nationaal-syndicalistisch programma. De federatie bestond uit vijf corporaties: industriearbeiders, landarbeiders, handelaars, intellectuelen en zeelieden. De aangesloten corporaties moesten zich niet inlaten met de partijpolitiek en dienden de basisinstellingen te worden voor een "*nationale democratie*". Mussolini steunde aanvankelijk het nationaal-syndicalistische streven. Maar na de Mars op Rome stond Rossoni's vleugel een goede verstandhouding tussen de PNF en de industriëlen in de weg. Rossoni kreeg te horen dat er in de industrie geen plaats was voor "*integraal syndicalisme*". De *Confindustria* accepteerde de fascistische vakbonden als onderhandelingspartner, maar bleef onafhankelijk en bleef buiten de corporatieve structuur. Aanvankelijk weigerde Mussolini Rossoni's federatie, die zich met het predicaat "fascistisch" had getooid, het monopolie op vakbondsactiviteiten te geven; zo wilde hij de CGL aan het lijntje houden, die nog bij machte was een groot deel van de industriearbeiders te mobiliseren. Met het Palazzo Vidonipact tussen PNF, *Confindustria* en Rossoni's federatie (2 oktober 1925) kwam er een fascistisch monopolie op vakbondsorganisaties. Ondernemers mochten alleen nog collectieve arbeidsovereenkomsten afsluiten met de fascistische corporaties. Die kwamen echter onder het strenge regime van fascistische partij functionarissen, waarmee Rossoni's hoop op een "syndicalistische revolutie" de bodem werd ingeslagen. In plaats daarvan werd zijn federatie een verlengstuk van de staat.

Salandra, Antonio (1853-1931) Conservatief politicus en jurist. Stamde uit een familie van middelgrote landeigenaren in het Zuid-Italiaanse Apulië. Sinds 1886 liberaal parlements lid. Woordvoerder van de rechtse oppositie tegen Giolitti, die hij beschuldigde van "*firts met de socialisten*" en "*kniebuingingen voor de clerus*". Wees Giolitti's economische politiek af als "staatskapitalisme dat het nationale economische leven verstikt". Minister van Handel, Industrie en Landbouw in het rechtse kabinet van generaal Pelloux (1898-1900). Werd premier na de val van Giolitti in 1914. Stimuleerde de bewapening. Kreeg te maken met de Rode Week in juni 1914. Zette het leger in tegen de rebellen in Romagna en tegen de stakers. Stond onder zware druk van rechts, een druk die nog werd versterkt toen de nationalistten een eigen partij oprichtten en zo een breuk forceerden in het liberale kamp (1914). Besloot Italië neutraal te houden toen de Eerste Wereldoorlog uitbrak. Opende in maart 1915 geheime onderhandelingen met de Entente. Op 26 april werd het Verdrag van Londen ondertekend waarbij Italië zich, in ruil voor gebiedsuitbrei-

ding ten koste van Oostenrijk-Hongarije, verbond met de Entente. Verklaarde op 24 mei de oorlog aan Duitsland en Oostenrijk-Hongarije. Werd na een conflict met de chef-staf van het leger, Cadorna, door een gezamenlijk front van neutralisten en interventionisten ten val gebracht. Zijn regering was het laatste exclusief liberale kabinet van Italië. Sympathiseerde met het opkomende fascisme (1920-1922). Werd in oktober 1922, kort vóór de Mars op Rome, door Mussolini gepolst over regeringssamenwerking. Werd op 28 oktober, toen premier Facta onder fascistische druk aftrad, door de koning tot formateur benoemd met de opdracht een conservatief-fascistische coalitie te vormen. Toen Mussolini weigerde en duidelijk maakte dat hij alleen als premier naar Rome wilde komen, raadde Salandra de koning aan de formatieopdracht aan de fascistische leider te geven. Gaf op deze manier een constitutioneel tintje aan de fascistische machtsgreep. Steunde het kabinet-Mussolini de eerste jaren onvoorwaardelijk. Ging pas na de moord op Matteotti in de oppositie (najaar 1924). Vertegenwoordigde sinds 1922 het fascistische Italië bij de Volkenbond. Legde die functie neer in 1925.

Serrati, Giacinto Menotti (1876-1926) Socialistisch politicus. Leider van de maximalistische vleugel van de PSI. Volgde in 1914 Mussolini op als hoofdredacteur van het partijdagblad *Avanti!*. Was fel tegenstander van Italiaanse deelname aan de oorlog. Zat in 1918 enige tijd gevangen nadat hij in het openbaar had gesuggereerd dat de nederlaag bij Caporetto (1917) het gevolg zou zijn van socialistische sabotage. Geloofde in “*de revolutie door de militaire nederlaag*”. Was enthousiast over de Russische Revolutie. Bezocht in 1919 de Sovjet-Unie. Op zijn aanraden koos de maximalistische meerderheid van de PSI datzelfde jaar voor aansluiting bij de Derde Internationale. Maar de Komintern legde de PSI Lenins 21 voorwaarden voor het lidmaatschap voor, waaronder wegzuivering van de reformistische vleugel. Serrati aarzelde op dit punt. Toen het congres van Livorno (januari 1921) in meerderheid een voorbehoud maakte over de 21 punten stapte de communistische minderheid op en vormde de PCd’I. In november 1921 werd de PSI uit de Komintern gezet wegens weigering de partijgelederen van reformisten te zuiveren. Onder leiding van Serrati bleef de PSI samenwerking met andere partijen afwijzen. In plaats van een dam op te werpen tegen het opkomende fascisme, wachtten Serrati en de zijnen op de socialistische revolutie, die “*onvermijdelijk*” moest komen. Aan de vooravond van de Mars op Rome besloot het congres van Rome alsnog de reformisten van Turati te royeren, toen die uiteindelijk toenadering zochten tot de Volkspartij om een centrumlinks kabinet te vormen (oktober 1922). Daarop ontstond onenigheid binnen de maximalistische romppartij over toetreding tot de Komintern. Serrati en de “Derde Internationalisten” waren vóór, maar de meerderheid onder leiding van Pietro Nenni was tegen. De groep-Nenni verzette zich ook tegen fusie met de PCd’I, waarop vanuit de Komintern werd aangedrongen. In augustus 1923 werden Serrati en de Derde Internationalisten uit de PSI gezet op initiatief van Nenni. Alleen Serrati en de zijnen gaven gehoor aan de oproep van de PCd’I om bij de verkiezingen van 1924 een verenigd blok te vormen van socialisten en communisten. In augustus 1924 traden zij toe tot de PCd’I.

Sturzo, don Luigi (1871-1959) Katholiek politicus. Stamde uit een familie van de Siciliaanse landadel. Was jarenlang priester in zijn geboorteplaats Caltagirone (Sicilië). Sinds 1898 plaatselijk leider van de Katholieke actie. Pleitte niettemin voor de vorming

van een nationale, democratische katholieke partij. Was tegenstander van kerkelijke inmenging in de politiek en aanvaardde de gedachte van een wereldlijke staat. Noemde zich christendemocraat. In 1919 medeoprichter en eerste secretaris van de *Partito Popolare* (PP, Volkspartij), die zich aandiende als niet-confessionele partij en die zich niet gebonden achtte aan de richtlijnen van het Vaticaan. Volgens Sturzo moest de Volkspartij zich laten inspireren door de christelijke gedachte, maar mocht ze zich niet van andere partijen onderscheiden door haar religieuze overtuiging, maar door haar politieke en sociale programma. Hoofdpunten van dat programma waren: verbetering van de sociale wetgeving, landhervorming door het traditionele grootgrondbezit op te delen in kleine boerenhoeven, versterking van het plaatselijk bestuur en de vorming van gewesten met ruime bevoegdheden op het gebied van onderwijs, landbouw en industrie, een rechtvaardige vrede op basis van Wilson's "14 punten", erkenning en gelijkstelling voor de wet van katholieke scholen en erkenning en gelijkberechtiging van de katholieke vakorganisaties. De Volkspartij wees de centralistische liberale staat af en zei, op te komen voor een "organische staat", gebaseerd op het gezin, de beroepsgroepen en het plaatselijk bestuur. Al op het eerste congres bleek de nieuwe partij verdeeld in drie stromingen: een rechtse, klerikale vleugel, die voorstander was van een confessionele partij; een linkervleugel, die een antikapitalistische katholieke partij wilde, en een meerderheid van het centrum, onder leiding van don Sturzo. Die pleitte voor een niet-confessionele hervormingspartij, die haar leden uit alle sociale lagen rekruteerde. De Volkspartij werd de partij van de "kleine man": kleine boeren, pachters, dealbouwers, handwerkslieden, winkeliers en kleine industriëlen. Ze steunde voornamelijk op de plattelandsbevolking; in Noord-Italië bestond haar aanhang grotendeels uit kleine boeren en landarbeiders. Bij de verkiezingen van 16 november 1919 veroverde ze meteen honderd zetels in het parlement. Omdat de PSI samenwerking met burgerlijke partijen afwees kwam de Volkspartij in een strategische positie; na 1919 was er geen meerderheidsregering meer mogelijk zonder haar steun. De rechtervleugel wilde samenwerking met de conservatieve liberalen, maar het sterke centrum van Sturzo wilde de handen vrij houden en alleen steun geven aan een regering die onderdelen van het programma van de Volkspartij wilde uitvoeren. Op persoonlijke titel traden twee PP-leden toe tot het kabinet-Giolitti (1920). In 1921 weigerde Sturzo deelname aan het rechtse Nationale Blok van liberalen, nationalisten en fascisten. Datzelfde jaar leverde de Volkspartij drie ministers voor het kabinet-Bonomi. Sturzo nam, in tegenstelling tot de rechtse klerikale minderheid, een antifascistisch standpunt in, maar bleef zich lang verzetten tegen samenwerking met socialisten. Mussolini maakte dankbaar gebruik van de interne verdeeldheid van de Volkspartij en speelde behendig in op de gespannen verhouding tussen Sturzo en het Vaticaan. Hij noemde Sturzo "*een antipaus*" en zei dat de Volkspartij "*besmet was met socialisme en een bedreiging vormde voor het Italiaanse katholicisme.*" In juni 1922 stapte een groep conservatieven uit de partij, aangemoedigd door paus Pius XI. In september zegde Sturzo steun toe aan een eventueel kabinet-Giolitti, als daar geen fascistten in werden opgenomen. Hij steunde in oktober Facta's voornemen de staat van beleg af te kondigen om een fascistische intocht in Rome te verhinderen. Zijns inziens waren fascisme en christendemocratie niet te verzoenen. Ondanks zijn verzet, gaf het partijbestuur na de Mars op Rome individuele partijleden toestemming om zitting te nemen in het kabinet-Mussolini. Sturzo, die zelf

niet in het parlement zat, kon niet voorkomen dat de fractie van de Volkspartij vóór volledige volmachten voor Mussolini stemde, hoewel ze zich onafhankelijk bleef opstellen tegenover de regering. Op het congres dat in april 1923 in Turijn bijeen kwam, bleek grote verdeeldheid over de houding die de partij moest aannemen tegenover het fascisme. De linkervleugel eiste volledige oppositie tegen het kabinet, terwijl de rechtervleugel pleitte voor onvoorwaardelijke steun aan Mussolini, “*de man die ons is gezonden door de Voorzienigheid*”. De meerderheid besloot Mussolini op drie voorwaarden te steunen: de “fascistische revolutie” diende binnen de grenzen van de grondwet te blijven, het systeem van evenredige vertegenwoordiging mocht niet worden aangetast, en de onafhankelijkheid van de partij moest worden geëerbiedigd. Mussolini noemde dit een “*antifascistisch besluit*”. Hij riep de ministers van de Volkspartij bij zich en eiste onvoorwaardelijke loyaliteit. Op 24 april namen de PP-ministers hun ontslag. De volgende dag stapte opnieuw een groep conservatieve katholieken uit de partij en richtten de Nationale Volkspartij op, die Mussolini’s programma volledig onderschreef. Sturzo en de zijnen kwamen nu onder zware druk van het Vaticaan. Pius XI besloot de Katholieke Actie te versterken ten koste van de Volkspartij “*die een verbeterde verhouding tussen kerk en staat in de weg stond*” Zeventig leden van de kamerfractie tekenden een loyaliteitsverklaring die Mussolini hen had voorgelegd. Sturzo’s positie werd onhoudbaar en op 10 juli nam hij zijn ontslag als partijsecretaris. Tijdens de Matteotti-crisis verliet hij Italië en ging in ballingschap (oktober 1924).

Treves, Claudio (1869-1933) Reformistisch socialist. In de jaren voorafgaand aan de Eerste Wereldoorlog verzette hij zich tegen de radicalisering van de PSI onder Mussolini. Hij verweet hem “*anarchistisch en onsocialistisch taalgebruik*”: Was met de meerderheid in de PSI tegen Italiaanse interventie in de oorlog, maar na de nederlaag bij Caporetto (1917) kreeg zijn “patriottisme” de overhand en riep hij op tot nationaal verzet als voorwaarde voor een rechtvaardige vrede. Werd in oktober 1922, vlak vóór de Mars op Rome, met de hele rechtervleugel uit de PSI gezet. Week na de fascistische machtsovername uit naar het buitenland, waar hij actief was in de *Concentrazione Antifascista*, een organisatie van politieke ballingen.

Tsankov, Aleksandr Bulgaars conservatief politicus. Was in de twintiger jaren premier. Voerde een repressieve politiek tegen links.

Turati, Filippo (1857-1932) Socialistisch politicus en advocaat. Afkomstig uit Lombardije. Oprichter van de Italiaanse Socialistische Partij (1892). Leidde na de verkiezingen van 1897 de eerste socialistische fractie in het parlement. Werd bij de grote staking van 1898 in Milaan samen met andere socialistische leiders gearresteerd. De bloedige manier waarop het leger toen optrad tegen de arbeiders deed bij hem twijfel rijzen aan de zin van “*overijlde revolutiepogingen*”. Schoof op naar een reformistisch standpunt. Hij schreef: “*Er is een lange weg te gaan om de werkende klasse door opvoeding rijp te maken voor de politieke macht*”. Zijns inziens moest de eerste stap naar het socialisme een “*nieuw, modern en burgerlijk Italië*” zijn. Op het PSI-congres dat in 1900 in Rome bijeenkwam werden twee stromingen zichtbaar, de radicale linkse stroming van Lazzari, met een revolutionair “maximumprogramma” (de “maximalisten”) en Turati’s reformistische stroming, die het congres een “minimumprogramma” voorlegde. Dit minimumprogramma bevatte een lange reeks hervormingen om meer vrijheid en sociale

rechtvaardigheid te realiseren binnen het kader van de grondwet. *‘Iedere paragraaf van de grondwet is een veiligheidsklep die maar naar één kant opengaat, die van meer vrijheid’*, aldus Turati. Wees in november 1903 Giolitti’s voorstel af om zitting te nemen in diens kabinet, uit angst voor een breuk in de partij. Stelde zich tijdens het congres van Reggio-Emilia (1912) aan de kant van de linkervleugel, die de “ultrareformisten” van Bonomi en Bissolati uit de partij stemde, omdat die het koloniale avontuur in Libië hadden goedgepraat. Sprak niettemin zijn ongerustheid uit over de radicalisering in de partij die werd aangemoedigd door de jonge Mussolini. Stemde in 1915 tegen een volmacht voor de regering om de oorlog te verklaren aan de Centrale Mogendheden. Gaf echter geleidelijk zijn verzet tegen Italiaanse deelname aan de oorlog op en stemde in met de oorlogsdoelen van de geallieerden. Sinds het PSI-congres van 1918 nam hij binnen de partij een minderheidspositie in. De maximalisten onder leiding van Serrati controleerden nu het partijbestuur, de reformisten van Turati de vakcentrale CGL en de kamerfractie. Turati wees de maximalistische lijn (*“alleen aan de macht”*) af als uitzichtloos isolationisme en distantieerde zich van de antiparlementaire getuigenissen van zijn maximalistische fractiegenoten. Was voorstander van samenwerking met de Volkspartij van Sturzo en liberaaldemocraten maar weigerde in 1920 opnieuw een aanbod van Giolitti om deel te nemen aan de regering. *“Dat zou tot mijn zelfmoord leiden, niet tot samenwerking”*, schreef hij. Toen de partijtop en de CGL-leiders in september 1920 krijgsraad hielden om een standpunt te bepalen over de fabrieksbezettingen in Turijn, pleitte hij voor een systeem met meer controle van de arbeiders op het management (waar ook Giolitti vóór was), maar hij verzette zich tegen de revolutieplannen van de Turijnse communisten. Na de afsplitsing van de communisten in januari 1921 nam de verdeeldheid binnen de PSI toe. Terwijl de maximalisten van Serrati volhardden in politieke passiviteit en revolutionaire getuigenissen neigden Turati’s reformisten steeds meer naar steun voor een coalitie van democratische verdediging tegen het steeds brutaler optredende fascisme. Maar ook voor hen bleef deelname aan een burgerlijke regering uit den boze. Pas in de zomer van 1922, toen heel Noord-Italië en delen van Centraal-Italië onder fascistische controle stonden, besloot Turati actieve steun te geven aan iedere regering die recht en vrijheid wilde herstellen - tegen de partijmeerderheid in, die hem van verraad beschuldigde. In juni en juli voerde hij besprekingen met Sturzo over de mogelijkheid van samenwerking. Na de val van de eerste regering Facta in juli poogde Ivanoe Bonomi een antifascistische regering te vormen. Na lang aarzelen bracht Turati op 28 juli een bezoek aan de koning, maar Bonomi had zijn opdracht toen al teruggegeven. Op 1 oktober 1922 werd Turati’s rechtervleugel met 32.000 tegen 29.000 stemmen uit de partij gestoten. Samen met de andere geroyeerde reformistische parlementariërs richtte hij de Socialistische Eenheidspartij (PSU) op, die na de Mars op Rome scherp oppositie voerde tegen de regering Mussolini. De PSU-fractie kwam nu op voor de parlementaire democratie, die door de maximalisten werd weggehoond. Turati wees evenals de PSI in 1924 het communistische aanbod af om als een verenigd blok de verkiezingen in te gaan. Na de moord op Matteotti leidde Turati, samen met de liberaaldemocraat Amendola en de nieuwe PP-leider De Gasperi, de Aventijnse afscheiding (juni 1924). In het najaar van 1926 werden alle niet-fascistische partijen verboden en werd Turati met vele anderen gearresteerd. Hij wist te ontsnappen en week uit naar het buitenland. In Parijs vormde hij in 1927, samen

met politieke ballingen als Nitti, Modigliani en Treves, de *Concentrazione Antifascista*.

Umberto I di Savoia (Humbert I van Savoye, 1844-1900) Koning van Italië (1878-1900). Zoon van Vittorio Emanuele II, de eerste koning van het verenigd Italië (1861-1878). Maakte geen geheim van zijn rechtse sympathieën. Was voorstander van koloniale veroveringen in Afrika. Toen het bij de vijftigjarige herdenking van de revolutie van 1848 tot grote onlusten kwam onder de werkende bevolking van Milaan (mei 1898) werd het leger ingezet. Er vielen 82 doden en 450 gewonden en meer dan duizend mensen werden gearresteerd. De generaal die verantwoordelijk was voor dit bloedbad, Beva-Becaris ("de slachter van Milaan"), werd door Umberto persoonlijk gehuldigd. Umberto overwoog in datzelfde jaar een coup tegen de grondwet, door de begroting van de rechtse regering Di Rudini tegen de kamermeerderheid in bij koninklijk dekreet te aanvaarden. Werd op 29 juli 1900 door de anarchist Gaetano Bresci vermoord. Opgevolgd door zijn zoon Vittorio Emanuele III (1900-1944).

Zaniboni, Tito (1883) Reformistisch socialist. Bestuurder van de CGL. Afgevaardigde voor de PSU sinds 1922. Toen hij in november 1925 werd gearresteerd wegens het beramen van een aanslag op Mussolini, werd de PSU ontbonden.

Zakenregister

Arbeidskamers (Camere del Lavoro) Arbeidersassociaties die de organisatorische grondslag vormden van de Italiaanse vakbeweging. De eerste Arbeidskamer werd opgericht in 1891. De kamers waren organisaties op plaatselijk niveau die optraden als vakbonden, en die de belangen van uiteenlopende categorieën werkers in één stad of dorp behartigden. Ze genoten lange tijd een grote autonomie en organiseerden plaatselijke stakingen. Met de oprichting van de *Confederazione Generale del Lavoro (CGL)* werd hun armslag enigszins beperkt.

Bourbons van Napels. Tak van het Frans-Spaanse huis Bourbon. Regeerde van 1735 tot 1861 over het Koninkrijk der Beide Siciliën (Zuid-Italië en Sicilië), met Napels als hoofdstad. In 1860-1861 werden de legers van de laatste Bourbonkoning, Francesco II, door Garibaldi verslagen. Na de verovering van Napels werd het oude Bourbonkoninkrijk bij de nieuwe Italiaanse eenheidsstaat gevoegd. Ook na 1861 behield het huis Bourbon een zekere aanhang bij de Zuid-Italiaanse landadel en bij delen van de boerenbevolking.

Confederazione Generale del Lavoro (CGL) Socialistische vakcentrale, opgericht in 1906. Overkoepelende organisatie van plaatselijke Arbeidskamers en socialistische vakbonden. Stond van het begin af aan onder controle van de reformistische vleugel van de PSI. De CGL kwam op voor de economische belangen van de arbeidersklasse, terwijl politieke actie werd voorbehouden aan de PSI; een arbeidsverdeling die in overeenstemming was met de besluiten van het Congres van Stuttgart van de Tweede Internationale (1907). Met de oprichting van de CGL werd de scheuring in de socialistische vakbeweging - reformistisch-socialisten en syndicalisten - geformaliseerd. De CGL organiseerde vooral arbeiders uit de grote industrieën van Turijn, Milaan en Genua, landarbeiders van Emilia, spoorwegpersoneel en ambtenaren. Had in de periode Giolitti (tot 1914) grote invloed op het regeringsbeleid. De CGL-leiding nam stelling tegen de Libische oorlog

en tegen Italiaanse deelname aan de Eerste Wereldoorlog. (Zie ook: *Rigola, Rinaldo* en *D'Aragona, Ludovico*.)

Democratisch Sociale Partij (Democrazia Sociale) Liberale splintergroep. (Zie *Di Cesarò, Giovanni Colonna*.)

Discontobank, Italiaanse (Banca Italiana di Sconto) Bankconcern dat een belangrijke rol speelde bij de ontwikkeling van het Italiaanse financierskapitaal. Opgericht in 1914. Het grootste deel van de crediteurs van de Discontobank bestond uit kleine spaarders uit Zuid-Italië. Het miljardenkapitaal dat de bank tijdens de Eerste Wereldoorlog wist te vergaren stond geheel tot de beschikking van het Genuese scheepsbouwbedrijf Ansaldo, dat in de oorlog groot werd door marineorders. Ansaldo beschikte over een meerderheidsaandeel van de Discontobank; het lot van de bank was dus nauw verbonden met dat van het bedrijf. Toen Ansaldo in 1921 failliet ging, moest de Discontobank zijn deuren sluiten, waardoor de kleine spaarders een derde deel van hun tegoed verloren.

Graanslag (Battaglia del Granol) Mussolini's economische politiek ging van een gematigd protectionisme steeds meer over op een beleid van nationale zelfvoorziening. Zuid-Italië kreeg daarbij de rol van nationale graanleverancier toegemeten. In de jaren twintig ging in het zuiden een overheidsprogramma van start om de graanproductie op te voeren, onder de propagandanaam "graanslag".

Handelsbank, Italiaanse (Banca Commerciale Italiana) Milanees bankbedrijf, dat in 1894 werd opgericht onder Duitse leiding en met hoofdzakelijk Duits kapitaal. De Handelsbank leverde het kapitaal voor de expansie van de staalgigant Ilva, waardoor de bank in de jaren 1915-1918 een belangrijke greep kreeg op de oorlogsproductie. De staalcombine Ilva-Handelsbank leverde in 1918 een felle machtsstrijd met de Ansaldo-Discontobankcombinatie, die tevergeefs een bod deed op de Handelsbankaandelen.

Historisch Links of Constitutioneel Links. Liberale politieke stroming die sinds 1876 de toon aangaf in de Italiaanse politiek. Ze onderscheidde zich van Histories Rechts (de stroming van Cavour) door een uitgesprokener antiklerikale opstelling en een programma van staatsrechtelijke hervormingen (decentralisering, verruiming van het kiesrecht). Op het gebied van de economie was historisch links voorstander van snelle industrialisering naar Duits model, via protectie, staatsdeelname en investeringssubsidies. Om een politieke basis te krijgen voor dit beleid was de steun nodig van de Zuid-Italiaanse afgevaardigden. Die werd verkregen in ruil voor hoge invoertarieven op graan ter protectie van de graanproductie van het Zuid-Italiaanse grootgrondbezit.

Italiaanse Republikeinse Partij (Partito Repubblicano Italiano, PRI) Na de eenwording van Italië in 1861 vormde de republikeinse beweging van Mazzini jarenlang de enige oppositionele kracht tegen de liberale regeringen van het nieuwe koninkrijk. In 1895 richtten Mazzini's volgelingen de republikeinse partij (PRI) op met een programma dat het midden hield tussen linksliberalisme en socialisme; tegen de monarchie en de andere "bolwerken van het privilege", het hof, het leger, de diplomatie en de senaat, tegen protectionisme, kolonialisme en bureaucratisch centralisme. De partij had in het noorden en midden van Italië enige aanhang, met name onder de deelbouwers van Romagna. De PRI sprak zich uit vóór interventie in de Eerste Wereldoorlog ("*Frankrijk, het land van de Rechten van de Mens, is in gevaar*"). Koos een duidelijk antifascistische opstelling. Veel republikeinen vochten mee bij de Stoottroepen van het Volk. In 1924 nam de

PRI-fractie deel aan de Aventijnse afscheiding.

Katholieke Actie (Azione Cattolica) Katholieke beweging van priesters en leken met een sterk antiliberaal, klerikale inslag. Met de verovering van Rome (1870) en de inlijving van de pauselijke staat in het nieuwe koninkrijk Italië kwam een einde aan de wereldlijke macht van de pausen. Op dat moment begon een “koude oorlog” tussen kerk en staat die bijna zestig jaar zou duren. In 1871 vaardigde het Vaticaan het *non expedit* uit: katholieken die gehoorzaamden aan het pauselijk gezag werd verboden zich in te laten met de landspolitiek; ze mochten niet meedoen aan de verkiezingen, noch als kiezer noch als kandidaat. Om de gelovigen gescheiden te houden van de “*met liberalisme besmette*” maatschappij, organiseerde de kerk een landelijk netwerk van lekenorganisaties, de Katholieke actie. Doelstelling was de verdediging van de katholieke leer en moraal, de vrijheid van de kerk en de onafhankelijkheid van de paus tegen “*de tirannie van de liberale staat*”. Van de leden werd onvoorwaardelijke toewijding aan de paus geëist en totale onderwerping aan het kerkelijk gezag. De “*liberale revolutie*” moest worden bestreden met de wapens van die revolutie: persvrijheid, vrijheid van vereniging en vrijheid van meningsuiting. In 1874 kwam het eerste Katholieke Congres in Venetië bijeen. Er werd een landelijk uitvoerend comité gevormd, en er kwamen comités in ieder bisdom en in elke parochie. De beweging concentreerde zich vooral op de media, het onderwijs en het plaatselijk bestuur. Er ontstond een krachtige katholieke pers, er kwamen katholieke scholen en de Katholieke Actie leverde een hele reeks plaatselijke bestuurders (het *non expedit* gold niet voor de gemeentepolitiek). Met de opkomst van de katholieke vakbeweging rond de eeuwwisseling, de geleidelijke versoepeling van het *non expedit* sinds 1871, en de oprichting van de Volkspartij in 1919, verminderde de greep van de Katholieke Actie op de gelovigen, totdat paus Pius XI in 1923, na de machtsovername van Mussolini, besloot de KA te versterken ten koste van de Volkspartij die zich te recalcitrant opstelde tegen het fascisme. (Zie ook *Sturzo, Luigi* en *Gentiloni, Vincenzo*.)

Congres van Bologna Zestiende congres van de PSI (1919), dat geheel werd beheerst door de maximalisten van Lazzari en Serrati. Alle reformisten werden uit het partijbestuur verwijderd. Het programma van 1892 werd verlaten, iedere samenwerking met de burgerlijke staat werd veroordeeld en de dictatuur van het proletariaat werd het einddoel. Het congres verklaarde zich enthousiast vóór toetreding tot de Derde Internationale, die zeven maanden eerder door Lenin was opgericht. Tijdens het congres werd ook de verkiezingscampagne voorbereid. Er werd een scherpe aanval geopend op de oorlog en op iedereen die de oorlog had gewild. Twee deserteurs kregen een hoge plaats op de kandidatenlijst. De maximalistische meerderheid van het congres stelde vast dat een verkiezingsoverwinning van de PSI “*de vernietiging van het parlement zou versnellen*.”

Koninklijke Garde (Guardia Regia) Paramilitaire politie-eenheid van 25.000 man die door Nitti werd gevormd in het voorjaar van 1920, tijdens de grote stakingsgolf. Werd in 1923 door Mussolini ontbonden en vervangen door fascistische militia.

Liberale Revolutie (Rivoluzione Liberale) Antifascistische groep rond het gelijknamige links-liberale weekblad. De groep was actief in Turijn en stond onder leiding van de jonge Piero Gobetti. Hij verzette zich niet alleen tegen het fascisme, maar ook tegen de liberale traditie van na 1861, van Salandra tot Giolitti. Hij was ervan overtuigd dat alleen de arbeidersklasse het fascisme kon verslaan. Beschuldigde tijdens de Aventijnse

afscheiding Amendola en Turati van “*technische oppositie*” en “*collaboratie door kritiek*”. Hij verklaarde Mussolini niet te willen vervangen door Nitti, Orlando of Giolitti, maar de wortels van het fascisme te willen vernietigen. Week in 1925 uit naar het buitenland na een fascistische aanslag op zijn leven. Overleed een jaar later aan zijn verwondingen.

Libische Oorlog Na de Franse bezetting van Marokko besloot Giovanni Giolitti in september 1911 tot een koloniaal avontuur in Noord-Afrika. Er werd een expeditie uitgerust om Libië - destijds een provincie van het Turkse Rijk - te veroveren. De expeditie had de steun van de nationalisten die er een terugkeer naar de mediterrane suprematie van het oude Rome in zagen en van de katholieken, die de onderneming beschouwden als een nieuwe kruistocht tegen de Islam. Dit vrome vuur werd aangewakkerd door het Vaticaan, dat via de Bank van Rome belangen had in Libië. Alleen de PSI verzette zich tegen de onderneming.

Nationale Unie van Liberale en Democratische Krachten Liberale antifascistische organisatie. Opgericht in november 1924 door Giovanni Amendola. Het manifest van de Nationale Unie, dat op 8 november, tijdens de Matteotti-crisis werd gepubliceerd, was ondertekend door tweehonderd politici, journalisten en wetenschapsmensen. De Unie stelde zich ten doel de middenklassen los te maken van het fascisme en “*terug te winnen voor de democratie*”, de grondslag van de oude liberale staat te verbreden en samenwerking te zoeken met de arbeidersklasse. In januari 1925 kwam het eerste en enige congres bijeen. Nog datzelfde jaar werd de organisatie ontbonden.

Ras (feodale titel in het oude Ethiopië) De Fascibeweging, die in de loop van 1920 steeds meer aanhangers kreeg, had een zeer losse organisatiestructuur. Er was een landelijk uitvoerend comité, maar verder was de beweging een los verband van paramilitaire groepen (*squadre*) rond een plaatselijke “sterke man”. Deze lokale fascistenaanvoerders toonden zich met de titel *Ras* (letterlijk: vazal of leenheer). Ze ontleenden hun macht aan het prestige dat ze bezaten bij hun volgelingen. Nadat de Nationale Fascistische Partij (PNF) was opgericht en de politieke macht was veroverd, ging Mussolini de *Ras* steeds meer als potentiële rivalen zien, die zijn machtspositie konden bedreigen als ze hun volgelingenschaar tegen hem mobiliseerden. De *squadre* werden ondergebracht in een nationale militia en de *Ras* werden vervangen door benoemde partijfunctionarissen. De relatie leider-volgeling veranderde zo in een relatie bestuurder-partijlid.

Rode Week (juni 1914) Op 7 juni, de Dag van de Grondwet, werd in Ancona een antimilitaristische demonstratie, onder leiding van de republikein Pietro Nenni en de anarchist Enrico Malatesta, uiteengedreven door de politie. Er vielen drie doden. Benito Mussolini, toen nog hoofdredacteur van *Avanti!*, sprak van “*moord met voorbedachte rade*”. Het gevolg was een ongeorganiseerde uitbarsting van de volkswoede. In alle grote steden werden demonstraties gehouden en barricades opgeworpen. De onrust bereikte zijn hoogtepunt in Romagna en in de streek rond Ancona. Socialisten, syndicalisten, anarchisten en republikeinen riepen op verschillende plaatsen de republiek uit en hesen de rode vlag boven gemeentehuizen. Ancona was een week lang in handen van de rebellen. Mussolini begeleidde deze gebeurtenissen met galmende artikelen in *Avanti!*. De CGL riep een algemenestaking uit die twee dagen duurde. Salandra zette 10.000 man troepen in tegen de opstandelingen in Emilia en Romagna. Na tien dagen was het pleit beslecht. Een groot aantal mensen werd gearresteerd, waaronder Nenni. De Rode

Week riep heftige reacties op van de reformisten in de PSI. Turati en Treves dienden een motie in, waarin zij stelden dat “*de emancipatie van het proletariaat niet is gediend met uitbarstingen van ongeorganiseerde benden.*”

Socialistische Eenheidspartij (Partito Socialista Unitario, PSU) Zie *Turati, Filippo* en *Matteotti, Giacomo*.

Stralende Mei De ongeregelde en nationalistische demonstraties die vooraf gingen aan de Italiaanse oorlogsverklaring aan de Centrale Mogendheden (mei 1915). Deze reeks demonstraties werd ingeluid door een rede van Gabriele D’Annunzio in Genua.

Stoottroepen van het Volk (Arditi del Popolo) Beweging die in het voorjaar van 1921 werd opgericht om een halt toe te roepen aan de fascistische terreur. De Stoottroepen telden al gauw vele gewapende eenheden waar communisten, socialisten, anarchisten, republikeinen en partijlozen zich bij aansloten. De nieuwe beweging ondervond echter tegenstand van de leiding van alle arbeiderspartijen. De PSI distantieerde zich van het initiatief krachtens het “*pacificatiepact*” met de fascistten. De PCd’I-leiding drong er op aan dat communisten zich in eigen eenheden organiseerden en verbood op 7 augustus 1921 de partijleden zich bij de stoottroepen aan te sluiten omdat ze die “*te legalistisch*” achtte en “*van een twijfelachtige samenstelling*”.

Volkspartij (Partito Popolare, PP) Zie *Sturzo, Luigi* en *Miglioli, Guido*.